Stig Jørgensen

SLET OG RET

KRONIKSAMLING

JURISTFORBUNDETS FORLAG
KØBENHAVN 1974

SLET OG RET
© 1974 by Stig Jørgensen
Bogen er sat med Times
og trykt i Winds Bogtrykkeri A/S, Haderslev
Bogbinderarbejdet er udført af
Carl Nielsens Bogbinderi, Odense.

Udgivet med støtte af
Gads Fond

ISBN 87 574 8 2282 6

INDHOLD

Forord 7

I. UNIVERSITETSPOLITIK
Forskningens frihed (Aarhuus Stiftstidende 6. 7. 1972) 9
Siksak (Aarhuus Stiftstidende 16. + 18. 5. 1973) 15
Folkeuniversitetet – et åbent universitet
(Aarhuus Stiftstidende 18. 9. 1973) 27
Forskning og undervisning (Jyllands-Posten 10. 11. 1973) 33
Retssociologisk forskning (Aktuelt 1. 11. 1973) 38

II. ALMENE EMNER
Erstatning og forsikring (Aktuelt 6. 6. 1973) 41
Mistilliden til pressen? (Aarhuus Stiftstidende 3. 5. 1972) 44
Videnskab eller scientisme (Politiken 18. 7. 1972) 48
Sverige 1972 (Kristeligt Dagblad 4. 10. 1972) 54
Dialektik eller manipulation (Aarhuus Stiftstidende 3. 1. 1973) 60
Den aristokratiske radikalist (Information 9. 2. 1973) 64
Ret og demokrati (Berlingske Tidende 28. 2. 1973) 69
Socialisme og glistrupisme (Aarhuus Stiftstidende 13. 3. 1973) 74
Mus og mænd (Information 31. 3. 1973) 79
Ideologi og videnskab (Berlingske Tidende 6. 5. 1973) 85
Cosi fan tutte (Aarhuus Stiftstidende 2. 8. 1973) 91
Gensyn med »Labyrinten« (Aarhuus Stiftstidende 31. 8. 1973) 97
Amatører og dilettanter (Information 14. 11. 1973) 103
Ærørejsen (Aarhuus Stiftstidende 2. 10. 1973) 108
Om at styre samfundet (Berlingske Tidende 11. 10. 1973) 114
De besatte (Kristeligt Dagblad 8. 11. 1973) 119
Lige for lige (Aarhuus Stiftstidende 3. 12. 1973) 122
Digtere og dæmoner (Aarhuus Stiftstidende 28. 12. 1973) 127
Sæt verden var til (Aarhuus Stiftstidende 14. 3. 1974) 133

FORORD

Den foreliggende kroniksamling må betragtes som en fortsættelse af den forrige: Ret og samfundsdebat (1972). Kronikkerne er indlæg i den løbende debat med mig selv og andre om retspolitiske, universitetspolitiske, kulturpolitiske og alment politiske spørgsmål, som jeg har ført i de senere år.

Retten er på én gang et resultat af et samfunds kultur og et middel til at ændre samfundet og dets kultur. Kulturen og de bag denne liggende ideologier er på én gang et produkt af samfundsudviklingen og af enkeltindividers ideer. Ideerne er en sproglig omskrivning af menneskelige behov og af midlerne til deres realisering. Behovene realiserer sig gennem følelsen, forstanden kontrollerer dem gennem ideerne. Mennesket er på én gang følelse og forstand og er samtidig individ og samfundsvæsen. Følelsen sætter målene for vor aktivitet som individ og samfundsvæsen, for moral, ret og politik. Forstanden sætter midlerne. Men det, der er mål i én henseende, er middel i en anden.

Videnskaben beskæftiger sig kun med at analysere og kontrollere udvalgte delaspekter af menneskets verden. Kun kunsten kan rekonstruere det hele menneske. På den anden side er der ej heller basis for nogen konflikt mellem kunst og videnskab, og den nyskabende videnskabsmand må ligesom den betydelige politiker og for den sags skyld også forretningsmand være noget af en digter. Henholdsvis i sin hypotesedannelse, sit valg af politisk ideologi og sit produktvalg må den pågældende kunne være noget af en kunstner, optræde som fortolker af menneskets indre billede (antropologi). Men i sin teknik må han lade sig lede udelukkende af sin forstand.

Pluralismen inden for kulturlivet og demokratiet inden for samfundslivet sikrer en udvælgelse af de bedste fortolkere af menneskets behov. Men demokratiet må ikke tilsidesætte effektivitet og kvalitet. I en verden med knappe ressourcer er det en nødvendighed. Prioritering kræver styring, og styring kræver et mål af orden og forud-

selighed, men også at styringen til enhver tid justeres ud fra hensyntagen til erfaringen og de gennem styringen skabte ændringer. Retsreglerne er et vigtigt redskab for denne styring, men retsreglerne må selv være et resultat af den samfundsmæssige styring, og hermed er vi tilbage ved begyndelsen.

En effektiv styring er vanskelig og måske endog ikke ønskelig. Dialektikken i de anførte problemstillinger giver sig ofte udtryk i en bevægelse i siksak. Kronikkerne er imidlertid baseret på tillid til, at menneskeheden i kraft af sin fornuft er i stand til på længere sigt at finde mål og midler.

Slet og ret?

Stig Jørgensen

I
UNIVERSITETSPOLITIK

Forskningens frihed

Det populære billede af universiteterne som et viljeløst redskab for en håndfuld venstreorienterede studenter er påny blevet fremmanet i den seneste tids debat. Forskningens frihed er i fare, og professorerne forlader universiteterne som rotterne efter sigende en synkende skude.

Er dette skræmmebillede en myte, eller er det en realitet? Har studenteroprøret ikke alene styrtet det forhadte professorvælde, men benyttet lejligheden til at overtage hele butikken? For den, der til daglig færdes på universitetet og deltager i møderne i institutråd, fagråd og konsistorium, er det ikke indlysende, at der er tale om realiteter.

Hermed har man naturligvis ikke ført bevis for, at påstanden ikke er sand. Det er jo ikke så sikkert, som man er tilbøjelig til at mene, at den, der har skoen på, også bedst ved, hvor den trykker. Det kan jo være, at man er offer for det, der kaldes »falsk bevidsthed«, dvs. at man ser og mærker noget andet end det, man tror.

Sagen kan naturligvis også være den, at forholdene ved det humanistiske fakultet, hvor der er størst gennemtræk, er særprægede. Det er der måske nok noget om. Det kan være forklaringen på den herskende myte, som så altså delvis er en realitet. Når man ser bort fra de deciderede sprogfag, har de humanistiske fag nær tilknytning til vor livsanskuelse og livsforståelse og savner, hvad især f.eks. naturvidenskaberne har, en bestemt opgave og et sæt af veldefinerede metoder, hvorudfra man kan måle kvaliteten af et videnskabeligt arbejde.

I modsætning til de medicinske og juridiske studier er det humanistiske ikke først og fremmest målrettet, dvs. bestemt af uddannelsens senere anvendelse i samfundet, men derimod i almindelighed styret af interesse for de studerede emner og deres evne til at udvide den studerendes bevidsthed og hans oplevelse af fylde og mening i tilværelsen. Det er derfor klart, at nye ideer om menneskets muligheder og samfundets indretning

i særlig grad vil vinde indpas ved sådanne studier, der i særlig grad beskæftiger sig med menneskets selvforståelse.

Alligevel kan det ikke være hele forklaringen på, at uroen har været størst ved dette fakultet, og at den ikke på samme måde og i samme grad kommer til udtryk ved andre – især samfundsvidenskabelige – studier, f.eks. psykologi og statskundskab, for slet ikke at tale om jura.

Endelig må man ikke glemme, at studenternes indflydelse i fagråd og konsistorium er begrænset til 33 procent og i studienævnene til 50 procent. Selv om studenterne vel havde agt, har de i hvert fald ikke magt til (alene) at revolutionere universiteterne. I stedet kan man udpege en række forskellige faktorer, som tilsammen fører til, at især ældre professorer og især professorer ved det humanistiske fakultet forlader scenen i utide.

Det er ikke meningsløst at henvise til, at den nye tjenestemandslov indeholdt særdeles fordelagtige regler om førtidspensionering ved det fyldte 60. år. Hvis jeg f.eks. kunne opnå ansættelse i en anden stilling i et andet land på rimelige vilkår, ville jeg – hvis jeg var 60 – formentlig ikke tøve med at tage min afsked.

Jeg kunne måske endda få lov til at undervise helt som sædvanligt, hvorved jeg ville opnå den misundelsesværdige stilling kun at have rettigheder og ingen forpligtelser. Jeg ville især være fri for det overhåndtagende administrative arbejde. Tænk, at der kan være så mange møder til!

For det andet er det humanistiske fakultet ved Aarhus Universitet det ældste og det fakultet, der har de mindst udviklede traditioner for organiseret administrativt og videnskabeligt arbejde. Det klassiske billede af den humanistiske professor er den originale og enestående forsker, der blot ved hjælp af sin pen og sit bibliotek alene repræsenterer sit fag. Han har i eminent grad været sin egen og har i sandhed kunnet hævde at være i besiddelse af den mest uafhængige af alle tænkelige stillinger i samfundet.

Noget lignende har i gradvis aftagende omfang gjort sig gældende for samfundsvidenskabelige, medicinske og naturvidenskabelige professorer, som dog i omvendt forhold har været ledere af en organisation af yngre forskere og andre medarbejdere.

Med det stigende studentertal, især ved de humanistiske og samfundsvidenskabelige studier i løbet af 60'erne blev der vendt op og ned på disse forhold. Man gjorde en dyd af nødvendigheden og argumenterede for en udvidelse af lærerstaben af hensyn til undervisningen, men tilsigtede i lige

så høj grad at sikre sit fag en tiltrængt udvidelse af forskningskapaciteten.

Det siger sig selv, at en så voldsom ekspansion, som i løbet af kort tid fandt sted, måtte give anledning til problemer. I løbet af 10 år steg studentertallet til det firdobbelte og lærertallet tilsvarende. Medens antallet af professorer ved Aarhus Universitet i årene fra 1960–1970 kun steg til det dobbelte (fra 76 til 152), steg antallet af amanuenser og assistenter m.v. til det femdobbelte (fra 99 til 525). Medens der altså i 1960 var nogenlunde ligevægt mellem ældre og yngre lærere, var situationen i 1970 kraftigt forrykket til fordel for de yngre lærere, som i antal nu udgjorde mere end det tredobbelte af professorgruppen.

Allerede i løbet af 60'erne havde universitetets styrende organer, som dengang kun bestod af professorer, taget initiativet til oprettelse af studienævn med deltagelse af studenter og yngre lærere, ligesom disse grupper havde fået repræsentation såvel i fakulteterne som i konsistorium, ganske vist – i overensstemmelse med den da gældende retstilstand – uden formel stemmeret.

Allerede inden det såkaldte studenteroprør i foråret 1968 havde universitetet i Århus nedsat et statutudvalg, som fra starten arbejdede ud fra to grundprincipper: 1) Studenternes medindflydelse i alle styrende organer, 2) integrationsprincippet, dvs. princippet om, at alle lærere – professorer og amanuenser – skulle ligestilles i de styrende organer.

Integrationsprincippet var dog modificeret af et forbehold om, at de højeste videnskabelige kvalifikationer, dvs. doktorgrader og professorkompetence skulle bedømmes af en forsamling bestående af professorer og doktorer inden for de enkelte fag. Dette forbehold blev senere slettet i folketingsudvalget.

Forslaget forudsatte også, at studienævnene, hvor studenterrepræsentationen var størst, var underordnet fagrådene, således at disse ville være i stand til under konsistoriums koordination at administrere samtlige et fags aktiviteter.

Som bekendt blev resultatet en ordning, hvorefter studienævnene med 50 procent studenterindflydelse, stort set uden anden kontrol end fagrådenes administration af fagenes bevillinger, alene afgør sager, der vedrører undervisningen. Dog er det de enkelte institutter, som fordeler såvel undervisningsopgaverne som forskningsopgaverne mellem de enkelte lærere, medens fagrådene i øvrigt skal »lede« såvel forskningen som undervisningen inden for faget, hvad dette så end måtte betyde.

Det er sikkert umiddelbart indlysende også for udenforstående, at en sådan styrelsesordning, der end ikke giver konsistorium kompetence til at afgøre andet end sager, som berører flere hovedområder eller »universitetet som helhed«, giver anledning til mange kompetenceproblemer, så meget mere som Undervisningsministeriet endnu ikke næsten to år efter lovens vedtagelse har udfærdiget de bekendtgørelser, som skal udfylde lovens rammer.

Det er nu mine påstande, *at* det såkaldte studenteroprør ikke så meget fremkaldte, som var et resultat af liberaliseringen, *at* amanuensisgruppen overtog studenternes revolution helt i overensstemmelse med revolutionshistoriens teoribøger, og *at* politikerne hele tiden har siddet i kulissen og ventet på, at appelsinen skulle falde ned i deres turban. Naturligvis er der hermed ikke givet en årsagsforklaring på, hvordan det hele faktisk gik til, men snarere en mytisk forklaring. Men myten kan som bekendt være mere sand end virkeligheden.

Det er altså min påstand, at det ikke så meget er studenterindflydelsen som integrationsprincippet, der afgørende har ændret universiteternes forhold. Det er ikke længere professorerne, der har magten, og professorerne har ikke noget fortrin frem for andre til at lede universitetet eller dets forskning. Det er heller ikke studenterne, der har magten, for de har kun $^1/_3$ og i studienævnene $^1/_2$ af indflydelsen.

Hvis man kan tale om, at nogen enkelt gruppe har magten, dvs. *afgørende indflydelse på beslutningerne,* må det være amanuenserne, der som nævnt i antal udgør mere end $^3/_4$ af samtlige lærere, der som gruppe betragtet har den afgørende indflydelse på beslutningerne også i studienævnene, eftersom ingen beslutninger kan træffes af studenterne alene. Skal man i overensstemmelse med den politiske teori angive (det formelle) tyngdepunkt i beslutningsprocessen, må det i hvert fald ligge i et område, der udgøres af yngre lærere og ældre studenter.

Noget andet er, at det formelle tyngdepunkt sikkert ikke i realiteten giver de samme udslag i de forskellige fag. Medens der ved visse humanistiske fag sikkert er tale om en fuld overensstemmelse mellem det formelle og det reelle tyngdepunkt, således at de ældre lærere, og det vil i det væsentlige sige professorerne, mere eller mindre er sat ud af spillet, er der f.eks. ved visse naturvidenskabelige forskningsinstitutter med lang tradition for organiseret forskning utvivlsomt ikke sket en tilsvarende udvikling, idet de ældre forskere her (endnu) indtager en ledende stilling.

De fleste andre steder fordeler indflydelsen sig efter en glidende skala mellem disse yderpunkter.

Hovedsagen er dog, at der ikke er sikret professorerne nogen afgørende formel indflydelse på beslutningerne, idet de forsåvidt er underkastet majoritetens afgørelser. De har i denne forstand – så lidt som nogen anden lærergruppe – forskningsfrihed, idet de ikke – som tidligere – helt frit kan bestemme, hvilke undervisningsopgaver de vil tage op, og det vil især for humanistiske lærere sige, inden for hvilket område de vil forske, eftersom forskning og undervisning hænger sammen.

Formelt gælder der noget tilsvarende for forskningen i det hele taget, eftersom institutrådene formelt »fordeler opgaverne« – herunder forskningsopgaverne – mellem de ansatte. Det er dog meget uklart, hvad dette udtryk betyder. I realiteten er problemet de fleste steder vel nærmest det, at der ikke er mulighed for nogen organiseret forskning, eftersom der ifølge praksis, som i øvrigt er i overensstemmelse med teorien, er en tendens til, at en gruppe, som indbyrdes skal fordele fordele og ulemper mellem sig, såfremt alle er ligestillede, vil være tilbøjelig til at fordele værdierne kvantitativt og ligeligt, medens man meget vanskeligt vil kunne træffe afgørelser, der tager hensyn til forskellige behov og kvalifikationer.

Der vil altså være en tendens til at beslutte, at *alle skal gøre lige meget af det samme*. Det vil igen sige, at alle især skal undervise lige meget – eller lige lidt – uanset evner og tilbøjelighed, og at alle skal have samme frihed til at forske, hvilket naturligvis efter omstændighederne kan betyde en frihed til ikke at forske!

Integrationsprincippets fulde gennemførelse har ikke ført til, at der ikke længere er nogen høvdinge, men snarere til, at der kun er høvdinge og slet ingen indianere. Integrationsprincippets svaghed er vel nok den, at en væsentlig del af beslutningsprocessen vedrører fordeling af værdier – i videste forstand – mellem de implicerede, medens demokratiske politiske organer for størstedelens vedkommende fordeler værdier mellem de grupper, hvis interesser de varetager. Kollegiale styreformer forudsætter en kollegialitet, der ikke alene går på den faglige interesse, men tillige på status og faglig kvalifikation.

Problemet er altså måske ikke så meget, at forskningsfriheden er gået tabt, som at forskningsfriheden er gået for vidt. Man må blot ikke glemme, at for den gruppe af forskere, som hidtil har haft uindskrænket fri-

hed, nemlig professorerne, kan den nuværende tingenes tilstand alligevel opfattes som et tilbageskridt. Det vil især gælde den gruppe af især ældre humanistiske professorer, som ikke har oplevet noget behov for en organiseret og ledet forskningsvirksomhed.

Men også de professorer, som har ønsket at udnytte mulighederne for en organiseret forskning, som samfundet må have en betydelig interesse i, må betragte det som et alvorligt minus, at strukturen ikke giver den »meriterede« eller »formelt kvalificerede« forskning nogen kompetence til at lede større forskningsprojekter, medmindre det kan ske på frivillighedens basis.

Det er forståeligt, at de yngre forskere er tilbageholdende med at indlade sig herpå, så længe de personlige forskningsresultater er afgørende for avancement til en højere stilling. På den anden side er det vanskeligt ikke at stille disse krav til forskningskvalifikationer, hvorfor man er fanget i en fælde, som forhindrer en såvel for samfundet som for forskerne tilfredsstillende løsning inden for de nuværende rammer.

Hvordan man skal løse problemet, er vanskeligt at sige. Men at dette, såvel som de andre problemer, der er strejfet ovenfor, skal løses ved den revision af styrelsesloven, som skal foretages i næste folketingssamling, er uomgængeligt nødvendigt. Så vidt jeg kan se, må man vælge mellem to alternativer:

1) At henlægge hele den forberedende undervisning til særlige basisuddannelser (junior colleges), hvorved forskningen bevares for universiteterne. Med dette alternativ bevarer man forbindelsen mellem forskning og undervisning, men integrationsprincippet må for så vidt modificeres, som der må kunne ansættes yngre forskere som forskningsmedhjælp, såfremt organiserede forskningsprojekter skal kunne realiseres. (Se herom min kroniksamling: Ret og samfundsdebat, p. 127 ff.).

2) At der efter østeuropæisk mønster indrettes særlige forskningsinstitutter, hvor de forskningsinteresserede og -kvalificerede kan løse større forskningsopgaver under ledelse af de dertil særligt kvalificerede, men på bekostning af forbindelsen mellem forskning og undervisning. (Se professor Vibe-Pedersen, Politikens kronik 6. marts 1972).

Politik er som bekendt at vælge! Valget står som ofte i vore dage mellem trivsel og effektivitet, selv om der ikke blot er tale om et enten-eller, men tillige om et både-og. Det ene vil vi gerne have, og det andet kan vi ikke undvære. Valget må træffes både for at hindre yderligere flugt af de ældre og for at sikre tilgangen af kvalificerede unge.

Siksak

I

Intet er ifølge gammel folkevisdom så billigt til salg og dog så vanskeligt at afsætte som erfaring. Det er dog kun menneskene, der – til forskel fra dyrene – praktiserer denne paradoksale form for prisdannelse omkring et gode, der altid har været et udpræget knaphedsgode. Men menneskene har jo også deres fornuft og dertil dennes fulde brug.

Hos *Platon* var fornuften ellers i det enkelte individ som i staten regenten, som holdt følelser og drifter – i staten vægterne og borgerne – i en harmonisk ligevægt, som forhindrede, at nogen enkelt del af sjælen eller samfundet gik ud over retfærdigheden, dvs. tiltog sig mere end sin andel. Men Platon skrev da også om den ideelle stat, der blev regeret af filosoffer.

Platon var vor kulturhistories første idealist. Før ham havde de såkaldte sofister afvist den gamle gudetro og hævdet, at retfærdigheden var et praktisk begreb, som menneskene selv var herre over, retten var udelukkende menneskeværk og retfærdigheden afhængig af den organisationsform, som man frit valgte i overensstemmelse med sine fornuftige interesser. Sofisterne var de første radikale rationalister.

Efter Platon vendte *Aristoteles* sig fra spekulationen og begrundede sin erkendelse på erfaringen. Udgangspunktet for hans moral- og samfundsopfattelse var det, at mennesket er et socialt dyr (zoon politikon), hvis dyd måles efter, i hvilket omfang det enkelte menneske realiserer sin opgave. En god smed er en person, som laver godt smedearbejde. En god købmand er en person, som laver gode forretninger. Vel er fornuften menneskets væsentligste egenskab, men fornuften sætter os ikke i stand til at vælge hvadsomhelst.

Som Schopenhauer udtrykte det i forrige århundrede: Mennesket kan ville, hvad det ønsker, men det kan ikke ønske, hvad det vil. Aristoteles var den første naturalist.

Vor senere historie demonstrerer denne dialektiske opfattelse af menneskets tro på fornuften, idealerne og dets naturlige anlæg. I perioder har

Vor senere historie demonstrerer denne dialektiske opfattelse af menneskets tro på fornuften, idealerne og dets naturlige anlæg. I perioder har

man troet på, at menneskets fornuft fuldt ud er herre over omgivelserne og over sin egen organisationsform. At omgivelserne vilkårligt kan indrettes efter vore formål, og at formålene frit sættes af fornuften. Det gode er noget relativt, bestemt af vore formål. I andre perioder, at det er ideerne, som – evige og uforanderlige – ligger bag vor stræben, og som vi må søge at tilpasse os. Det gode er noget absolut. I atter andre perioder tager man sit udgangspunkt i en antagelse om menneskets biologiske og sociale natur.

Mennesket har vel visse behov for frihed til at realisere sig selv, men har tillige et behov for at leve i samfund og grupper. Dette sociale behov kan imidlertid ikke realiseres inden for et vilkårligt af fornuften udtænkt samfund. Det gode er hverken fundamentalt, relativt eller absolut. Mennesket kan altså ikke frit tilpasse samfundet efter sit eget hoved, men kan heller ikke tilpasses et hvilket som helst samfund.

På det samfundsmæssige plan var det 18. århundrede, fornuftens århundrede, den periode i nyere tid, da man anført af de radikale filosoffer i Frankrig troede på, at fornuften alene var i stand til at sætte samfundsordenen. Resultatet blev på godt og ondt den franske revolution og den amerikanske forfatning med troen på frihed, lighed og broderskab.

Den efterfølgende romantik og idealisme i det 19. århundredes første halvdel var en kraftig reaktion mod den historieløse rationalisme, der troede på den evige og uforanderlige naturlige ret baseret på påstanden om det enkelte individs frihed og selvbestemmelsesret samtidig med, at man troede, at retten – såvel retten som begreb som retten som positivt faktum – var blevet til og fortsat måtte blive til ved fælles overenskomst mellem borgerne, der alene havde lovgivningskompetencen.

Den amerikanske og den franske konstitution samt de store europæiske lovbøger i det 19. århundrede var resultatet af denne selvmodsigelse mellem tesen om individernes evige og uforanderlige naturlige ret og tesen om menneskets vilkårlige lovgivningskompetence, en modsigelse, som kun kunne opgives gennem en uhistorisk antagelse om, at menneskene for at standse en tidligere tilstand af »alles krig mod alle« ved en højtidelig samfundskontrakt havde vedtaget at overlade større eller mindre dele af deres suverænitet til samfundet.

Allerede hos Platon kan man finde tilløb til en sådan samfundsteori; de bedst kendte eksempler er dog *Thomas Hobbes* i midten af det 17. århundrede og *J. J. Rousseau: Contrat social* i slutningen af det 18. år-

hundrede. Tankevækkende er det, at denne kontraktskonstruktion fik Hobbes til i en bestemt historisk situation i det borgerkrigshærgede England at argumentere for en stærk enevældig kongemagt.

Aftalen skulle blot gå ud på, at borgerne i enig og gudhengiven ydmyghed anmodede kongen om at overtage deres frihed og suverænitet, for at han med styrke kunne bekæmpe de indre og ydre ulvekræfter, som truer sjæle- og samfundsfreden.

I en anden historisk situation førte konstruktionen Rousseau til at argumentere for demokratiets indførelse. Hans baggrund var et enevældigt monarki, som var ved at overleve sig selv. Det fælles for Hobbes og Rousseau var deres tilhørsforhold; de var begge repræsentanter for det oplyste borgerskab, men i det 17. århundrede var adelen hovedfjenden og kongen midlet til at fremme borgernes interesser. I det 18. århundrede var borgerne blevet stærke nok til selv at overtage magten. Moren havde gjort sin pligt, moren kunne gå.

Samfundskontrakten er borgernes ideologiske våben mod andre samfundsgrupper. Det illusionsløse forsvar for fyrstens lovgivningskompetence finder vi i det 16. århundrede hos *Machiavelli,* efter at renæssancens jurister havde forkastet dogmet om Guds og kirkens hellige og højere retlige kompetence.

Efter *Kants* principielle kritiske filosofi faldt den rationalistiske og historieløse samfundsteori sammen med et brag. I stedet eksploderede på alle kulturlivets områder en ny tro på en højere styrelse. Ikke en tro på forsynet, som hos grækerne, eller Vorherre, som i middelalderen, men på historien og ideernes irrationelle gang gennem denne. Ligesom sproget og den åndelige kultur udvikler retten sig efter denne romantiske metafysik efterhånden som følge af anonyme kræfter i »folket« og afslører sig gradvis for menneskeånden.

Ligesom digteren er den udvalgte fortolker af folkeånden på det kulturelle område, er den juridiske professor den geniale tolker af retsånden eller med et andet billede den tålmodige gartner med de grønne fingre i rettens urtegård.

Det er fra denne tid, man har nedarvet den stadig hos mange digtere, kunstnere, skuespillere og litteraturmagistre levende tro på, at man i kraft af en direkte forbindelse med folkeånden har ikke alene adkomst, men også en særlig intuitiv evne til at tolke menneskets og samfundets sande behov, vel at mærke uden nødvendigvis at have noget grundlag i egen erfaring, selv om man i sandhedens interesse må erkende, at kunst-

ner- og journalistmiljøer er overrepræsenteret i litteraturen. Eftersom kunsten i stigende grad bliver erkendelsesteori og sociologi, må man i overensstemmelse med Peter Plys-logikken måske forvente, at filosoffer og sociologer i fremtiden vil kaste sig over kunsten.

Fra midten af århundredet afløstes den idealistiske tro på folkeånden og den sædelige idé's ubønhørlige gang gennem historien af en ny realismes erkendelse af interessernes afgørende betydning som motiv for vore handlinger. *Schopenhauer* formulerede denne principielle kovending i moralfilosofien med ordene: Eine Handlung ohne Interesse ist wie eine Wirkung ohne Ursache.

Medens *Marx* vel vendte *Hegels* dialektiske idealisme på hovedet og formulerede sin dialektiske materialisme, var og er den fra ham afledte marxisme uløseligt bundet til Hegels metafysik og dermed principielt afskåret fra virkelighedens verden, hvilket også er et fremtrædende træk i nutidens ejendommelige gammelmodige nymarxisme, som ikke ønsker at lade sig distrahere af kendsgerningerne, som i de fleste henseender har dementeret Marx' samfundsteori.

Derimod vendte Marx' samtidige i Tyskland, juristen *Rudolf v. Jhering,* sig mod realiteternes verden og opfattede retten ikke som en kapitalistisk undertrykkelse, men som resultatet af den politiske kamp om at gennemføre sine interesser. I denne teori var der en tro på »udviklingen« som en selvstændig kraft, der styrer samfundets udvikling. Den samme tro fandtes i de engelske utilitaristers: Bentham's, Stuart Mill's og Herbert Spencer's samtidige teori om *samfundsnytten* som målet for menneskets stræben og i Darwin's biologiske udviklingslære. Udviklings- og fremskridtstroen var så at sige den dengang dominerende tidsånd i kulturdebatten.

Det mest interessante træk i samtidens socialliberale moralfilosofi var imidlertid erkendelsen af, at mennesket er et individ med egoistiske interesser, men samtidig et samfundsvæsen med behov for regler til at afstikke grænserne for individernes handlefrihed.

Det var den danske retsfilosof og senere højrepolitiker, *Carl Goos,* der havde æren af at formulere den »nordiske retstridighedslære« med dens klare erkendelse af forholdet mellem magt og ret: For at retten kan have autoritet, må den have magten bag sig, hvoraf med nødvendighed følger, at det er de politiske magthavere, som sætter retten. For Goos var anarkiet og despotiet lige utålelige. Derfor bliver demokratiet svaret på det

formelle dilemma med magtens ret som grundlag for samfundets organisation. Hermed indføres en kontrolmekanisme eller – som det hedder i den moderne kommunikationsteori – en feed-back, som sikrer den gensidige tilpasning mellem magt og ret.

Der er med andre ord ikke tale om, at individerne skal tilpasses samfundet i betydningen af et på forhånd opstillet idealbillede af et sådant eller en til enhver tid herskende opfattelse heraf. Såvel den benhårde idealisme – hvad enten den er af ortodoks kapitalistisk eller marxistisk observans – som den ligeså benhårde positivisme må nødvendigvis afvises.

På den anden side kan der heller ikke være tale om, at samfundet skal tilpasses individerne i den forstand, at individerne gives den fuldkomne frihed. Såfremt de stærke ikke skal udnytte de svage, må samfundslivet være grundlagt på normer i videste forstand, som sikrer trygheden og forudberegneligheden og dermed trivselen. At man på den anden side skulle kunne finde en organisationsform, der ikke forudsætter regler for menneskelig adfærd og konfliktløsning, er en utopi, som hidtil kun er blevet hævdet af naive idealister eller kyniske ideologer.

Jeg begyndte med at tale pessimistisk om erfaring og fornuft. Naturligvis har den indledningsvis anvendte folkevisdom en vis gyldighed, men det modsatte er næsten altid lige så gyldigt. I hvert fald er det et utvivlsomt faktum, og det der efter sigende adskiller menneskene fra dyrene, at menneskene er i stand til at skabe kultur, hvilket jo netop er det samme som at lære af sine erfaringer.

Det, der er kernen i folkeviddet, og det, der utvivlsomt har et solidt grundlag i erfaringen, er, at udviklingen går i siksak. Et andet folkeligt ordsprog illustrerer denne erfaring: Brændt barn skyr ilden. Udviklingen fortsætter i sik, indtil de faktiske forhold i jernindustrien håndfast markerer grænsen for denne sik-kurs, hvorefter udviklingen fortsætter i sak, indtil den modsatte erfaring trænger sig på.

Det, man kalder fornuft, er på Hegelsk manér den forklaring, man bagefter giver, det samlede udviklingsforløb, der kan illustreres som den – undertiden – retlinede kurve, der angiver retningen for den iøvrigt dialektiske udviklingsbevægelse.

Nogle få profeter eller seere vil på ethvert stadium i sik eller i sak advare mod den ekstreme dialektik, men vil, selv om de måske for en overfladisk betragtning repræsenterer fornuften, ud fra den dybere sand-

hed, der tager hensyn til menneskets irrationelle natur på godt og ondt, tage sig ud som en krakilsk Jeronimus eller en tragikomisk Don Quijote.

Jeg vil gerne bevare troen på, at valget ikke står mellem det autoritære og det holdningsløse samfund, men at man finder en balance, som ikke afskaffer autoriteten – uden hvilken samfundet ikke kan bestå – men erstatter disciplinen, ikke med disciplinløshed og despekt for fælles værdier, men med en selvdisciplin, der ikke blot af andre, men også af individet selv forlanger respekt for det nødvendige fællesskab.

Men har man kun det kendte valg mellem pest og kolera, mellem neurotikeren og psykopaten, foretrækker jeg neurotikeren. Begge er vel ulykkelige, men neurotikeren er ulykkelig og social, mens psykopaten er ulykkelig og asocial.

II

Politik er både at ville og at kunne, og det er ilde ej at kunne, hvad man gerne ville. Politik er det muliges kunst, omend man ofte har indtrykket af, at det består af alle mulige kunster!

Politik er også at *vælge,* en ny formulering opfundet af de nyradikale, der ser ud til at forudsætte, at politikeren handler i overensstemmelse med sin frie vilje, hvad han ikke gør. Det betyder også at *prioritere,* dvs. at fastsætte rækkefølgen for værdier, som man ikke kan realisere på én gang på grund af begrænsede ressourcer. I et demokratisk system synes der at være store problemer forbundet med denne prioritering, enten fordi politikerne ikke er dygtige nok, eller fordi folk er for dumme. I vor del af verden plejer man at vælge nogle andre politikere, hvis de gamle ikke er dygtige nok, da det er for besværligt at vælge et nyt folk!

Spørgsmålet er dog, om vi ikke har de politikere, vi fortjener, og om de ikke efter omstændighederne gør, hvad der kan gøres for at løse deres opgave: at styre land og rige. Med den politiske balance, vi har haft i de senere år, har der været ringe chance for at drive langsigtet politik og for, at den enkelte politiker kan og vil tænke længere end til næste valg.

For hvis en politiker ikke ønsker at blive genvalgt, svigter han sin rolle som demokratisk politiker, der netop er baseret på den gensidige tilpasning mellem politiker og vælgere. Hvis tilpasningsprocessen svigter, opstår et fænomen som glistrupismen. Glistrup er servicedemokratiets yderste konsekvens.

I de glade 60'ere skabtes myten om den ubegrænsede økonomiske vækst og dermed de ubegrænsede krav til den offentlige service. Ligesom kassebedrøveren har politikerne utvivlsomt længe vidst, at regnskabets dag ville komme, men de har med forståelig tilbageholdenhed undladt at gribe ind med de nødvendige korrektioner og har med samme blufærdighed forsømt at punktere myterne. I hvert fald har mange hellige køer kunnet græsse uforstyrret på samfundets mest givtige agre.

Når den søde kløe afløses af den sure svie, når regningen langt om længe præsenteres, og det sort på hvidt gøres klart, at man ikke har råd til både at holde hellige køer og parcelhus, kan politikerne under folkets jubel slagte løs på køerne. Politikerne har fået det nødvendige påskud til handling, men bliver ikke mere populære; befolkningen er skuffet over sine politikere, og det vil i realiteten sige over sig selv; selvforagt er en ubehagelig ting, som normalt fører til aggression: »Nu skal svenska folket ta' mig fan' dömas«, som Engströms evighedsstudent udtalte, da han efter 25 års studier var blevet juris candidatus. – Siksak!

Blandt de hellige køer, som er kommet under sparekniven, er undervisning og forskning og ikke mindst sammenhængen mellem disse i og for sig udmærkede foreteelser ved universiteterne og læreanstalterne. Og intet er så galt, at det ikke er godt for noget. Udviklingen har tvunget befolkningen og politikerne til at indse, at man ikke i det uendelige kan unddrage sig at formulere en undervisnings- og forskningspolitik. Risikoen er, at sparekniven går ud over både revl og krat.

Skolelærerne og gymnasielærerne blev klapset af til stor tilfredsstillelse for befolkningen, og helt sagesløse har de nok ikke været ved på én gang at ride på den pædagogiske kæphest med nedsat timetal og samtidig fastholde villigheden til, ja ligefrem den velerhvervede ret til at læse overtimer til forhøjet takst.

Nu er turen langt om længe kommet til universitetslærerne, der fra gammel tid har haft ret til at anvende ca. halvdelen af deres tid til forskning, men som i et vist omfang har måttet dække et akut undervisningsbehov ved at læse overtimer. Politikerne søger nu at slå to fluer med ét smæk: på én gang at løse underskuddet på undervisningssiden og at formulere antydningen af en forskningspolitik ved at forhøje universitetslærernes undervisningsforpligtelse fra de nuværende 45 pct. af den samlede arbejdstid til 50 pct. og ved at ansætte nogle såkaldte »undervisningsser-

genter«, der skal anvende den væsentligste del af deres tid til undervisning.

Det første initiativ vil ikke i sig selv føre til nogen øget undervisningskapacitet, eftersom de fleste lærere i forvejen anvender mere end de 50 pct. af deres arbejdstid til undervisningsformål og de fastsatte 10 pct. til administration, således at de allerede må nøjes med at forske i al beskedenhed og i fritiden.

Sergenterne er der mere kød på! Det er da også mod disse akademikerorganisationerne udgyder deres vredes skåler. Det formelle argument er den nødvendige vekselvirkning mellem forskning og undervisning til berigelse for såvel forskningen som undervisningen. Spørgsmålet er dog, hvor langt dette argument fører. Det er imidlertid først og fremmest hensynet til den meningsfulde og ajourførte undervisning, som føres i marken, medens hensynet til forskningen formuleres lidt mindre kraftigt.

At i forvejen en meget stor del af undervisningen varetages af udefra kommede assistenter uden pligtig forskningsaktivitet, svækker den principielle argumentation. Hertil kommer, at den undervisning, som gives, varierer ikke så lidt i henseende til kvalifikationsniveau med tilsvarende varierende krav til forskningskompetence. På den anden side vil mange aktive forskere være beskæftiget med en undervisning, som såvel i henseende til niveau som emneområde kan ligge ikke så lidt fjernt fra hans forskning. Endelig er det vel et spørgsmål, hvilket mål af forskningskvalifikation der er nødvendigt i det hele taget for at kunne give en meningsfuld undervisning ved universiteterne og de øvrige videregående uddannelser.

I en pjece: *Samfundsstyret forskning*, Mentalhygiejnisk Forskningsinstituts rapport nr. 13, har direktøren for dette institut, cand. psych. Eggert Petersen, taget fat om forskningens styringsproblemer. Han mener, *at* forskningen skal styres, og *at* den skal styres af samfundet. Styringen skal ske *dels* gennem universiteterne, *dels* gennem forskningsrådene og *dels* gennem de rene forskningsinstitutter såsom hans eget institut, der ikke har undervisningspligter. Styringen skal ske gennem prioritering af bevillingerne til forskellige formål og gennem adgang for samfundet til at rekvirere bestemte forskningsprojekter.

Det første er ikke noget principielt nyt, men der ligger dog noget nyt i forfatterens plan om at styrke forskningsinstitutterne og forskningsrådene i forhold til universiteter og læreanstalter, også i forbindelse med den nye

styrelseslov, der sætter det kommende direktorat i stand til at foretage den endelige bevillingsfordeling mellem de enkelte fagområder. Det er denne ændring i budgetkompetencen fra universiteternes budgetudvalg til en central instans, som har givet anledning til diskussionen om universitetets opløsning og om ophør af universiteternes selvstyre.

Eggert Petersen foreslår desuden forskningskapaciteten udvidet ved oprettelse af flere forskningsinstitutter, ved oprettelse af nogle rene forskerstillinger ved universiteterne og ved til gengæld at oprette et tilsvarende antal undervisningsstillinger med kun 25 pct. forskning (undervisningssergenter). For at kunne styre forskningsaktiviteten i den ønskede retning foreslår forfatteren, at samtlige lærere ved universiteterne iøvrigt kun skal kunne anvende ca. halvdelen af deres forskningstid til fri forskning, medens den anden halvdel skal gå til den samfundsstyrede forskning.

Forslaget indeholder en række styringsniveauer: 1) det rent politiske, hvor de vigtigste mål for forskningen formuleres; forfatteren peger på miljøbeskyttelse og samfundsstyring som vigtige emner; 2) den nærmere politiske styring gennem planlægningsråd, forskningsråd og Folketingets forskningsudvalg; 3) den »anvendte« forskning, der foreslås tildelt 50 pct. af de samlede forskningsbevillinger, skal kunne rekvireres af kunderne med en fjerdedel til hver af grupperne: a) forskere, b) administrationen, c) partier og organisationer, d) erhvervslivet, medens »grundforskningen« vælges frit af forskerne. Endelig indeholder forslaget et kontrolorgan, som skal vurdere forskningens effektivitet og iøvrigt vejlede forskere og kunder.

Forfatteren lægger ikke skjul på, at han ønsker at styrke forskningsinstitutterne på universiteternes bekostning. Når han som argument mod universitetslærernes fastholden ved den vidtgående forskningsret og forskningsfrihed henviser til, at universitetslærerne i forskningens navn taler i egen interesse, er dette sikkert ikke helt uberettiget, men man må så til gengæld retfærdigvis henvise til, at forfatteren er ansat ved et forskningsinstitut, hvis interesser han givetvis har lettere ved at få øje på.

Hvorom alting er: Det er utvivlsomt, *at* forskningen af hensyn til de knappe ressourcer skal styres, og *at* samfundet ved dettes organer og ikke studenter, lærere eller andre funktionærer skal være de styrende. Specielt hvad angår universiteterne er det indlysende, at samfundets forskningspolitik ikke kan være styret af undervisningsbehovet.

Derfor må man være indstillet på på én eller anden måde at skille un-

dervisning og forskning. Dette kan naturligvis gøres ved at ansætte forskellige slags lærere med varierende undervisningspligt.

Under den nugældende styrelseslov med rent lærer- og studenterstyre er det ikke en god idé med forskellige arbejdsopgaver. Sporene fra det gamle system skræmmer. En anden grund til, at denne vej ikke er farbar, er vanskeligheden ved at styre forskningen ved universiteterne.

Selv om man indførte den af Eggert Petersen foreslåede opdeling af universitetslærernes forskningsforpligtelse i én halvdel styret forskning (rekvireret af samfundet eller brugerne) og én halvdel fri forskning, ville en sådan opdeling med de nuværende styreformer ikke føre til reel mulighed for løsning af større samlede forskningsprojekter.

Skal man opnå større muligheder for en samfundsrelevant og organiseret forskning, kan det kun ske gennem oprettelse af nye forskningsinstitutter uden undervisningsopgaver og derfor organiseret efter principper, som sikrer, at den videnskabelige kompetence, arbejdsdelingen og hensynet til den fælles målsætning får afgørende indflydelse på virksomheden.

En sådan forskningspolitik vil imidlertid medføre, at den fysiske kapacitet i form af bygninger og apparatur, der i forvejen er investeret i universiteterne, mere eller mindre går til spilde, når forskningen koncentreres i forskningsinstitutter uden for universiteterne. En anden mulighed er den, som jeg tidligere har været inde på, og som består i, at man benytter basisuddannelsen som middel til at skille forskning og undervisning på en meningsfuld måde.

Ved at koncentrere indledningen til universitetsstudierne uden for universiteterne vil man opnå både at aflaste universitetslærerne for en meget betydelig undervisnings- og udskillelsesvirksomhed og at tilbyde de studerende en bedre og mere pædagogisk indrettet overgang fra gymnasium til videregående uddannelser. Man vil også kunne spare store forskningsressourcer, idet lærerne ved sådanne institutioner vil kunne indskrænke deres forskning til det, Eggert Petersen kalder »*Skolingsforskning*«, der kan deles i 1) baggrundsforskning, som har til formål at holde lærerne a jour med den løbende forskning, og 2) undervisningsforskning, der har til formål at lære studenterne forskningens vigtigste begreber og metoder.

Det er interessant, at den midlertidige rektor for Ålborgs kommende universitetscenter, professor Jörgen Weibull, netop synes at gå ind for denne tankegang i sin omtale fornylig af flertalsindstillingen for Ålborgcentrets

virksomhed. Man sigter på en étårig basisuddannelse, som skal være såvel emneorienteret som problemorienteret, og som skal lede frem til diverse mellemuddannelser.

Denne plan er mindre ambitiøs end Roskildecentrets og vil i højere grad kunne leve op til behovet for aflastning af de eksisterende universiteter derved, at introduktions- og udskillelsesprocessen overlades til pædagoger, medens universiteterne vil kunne overtage et mindre antal kvalificerede og velmotiverede studerende, der ikke har valgt en mellemuddannelse som fortsættelse af basisuddannelsen.

Universiteterne vil bl.a. herigennem få mulighed for at koncentrere sig om den undervisning, som reelt er afhængig af den forskning, som går ud over skolingsforskningen, hvorfor disse lærere må bevare den traditionelle forskningsret og forskningspligt.

Om man med den kommende styrelseslov med afgørende indflydelse af studenter og TAP-personale og med et fuldt integreret lærerkorps – ganske vist på højt forskningsniveau – kan opnå fordelene for samfundet ved en organiseret forskning, kan man måske betvivle. Men det vil blive bedre. Dog undgår man ikke behovet for styrkelse af den organiserede forskning gennem oprettelse af nye forskningsinstitutter, evt. i samarbejde med universiteterne, styrkelse af forskningsrådene og ansættelse ved universiteterne i rene forskerstillinger.

I 60'erne kunne man i folkelige og politiske forsamlinger opnå bred enighed om, *at* uddannelse i enhver henseende er et samfundsmæssigt gode, og *at* forskningen i almindelighed skulle styrkes. Omkostningssiden gav ikke anledning til en nærmere diskussion, fordi samfundets ressourcer forudsattes at være omend ikke ubegrænsede, så i hvert fald i stand til på dette område at finansiere en ubegrænset udvikling såvel kvalitativt som kvantitativt.

Da resultaterne af uddannelse og forskning for de implicerede blev anset for et gode i sig selv, var der heller ikke anledning til at diskutere de samfundsmæssige behov for forskellige arter af uddannelse og forskning. Selv om mange politikere utvivlsomt har erkendt behovet for en principiel uddannelses- og forskningspolitik, har man ligget underdrejet så længe folkestemningen, især blandt de velartikulerede, som havde interesse i at hævde det ønskelige i højere uddannelse og forskning for enhver pris og uden hensyn til behov og resultater, vendte den vej.

Eftersom det nu har vist sig, at samfundets ressourcer alligevel ikke var ubegrænsede, idet produktionen ikke længere er i stand til på én gang

at finansiere en standardforbedring i den offentlige servicevirksomhed, herunder uddannelses- og forskningssektoren og den disponible indkomst, er folkestemningen mildest talt blevet en anden.

Efter 60'ernes brølende sik er vi godt på vej ud i Glistrupismens reaktionære sak. Man kan ikke fortænke politikerne i, at de benytter den givne – og længe ventede – lejlighed til at sætte fødderne i jorden og lynhurtigt sætter gaflen i uddannelses- og forskningssektoren. Man kan dårligt nok bebrejde politikerne, at demokratiet sætter snævre rammer for politikernes handlefrihed, og det nytter heller ikke at skælde ud på »folket«. Stop-and-go-teknikken er tilsyneladende lige så uomgængelig for den demokratiske styreform, som inflationen er det for den moderne nationaløkonomi. Menneskene er ikke, hvad de burde være.

Man må nu bare krydse fingrene og krølle tæerne og gudhengivent håbe på, at man ikke kommer alt for langt over i sak i dette forår. Måske kommer der endog en relativt fornuftig uddannelses- og forskningspolitik ud af hele halløjet. Nød lærer undertiden nøgen kvinde at spinde.

Folkeuniversitetet - et åbent universitet

Har folkeuniversitetet nu også en fremtid foran sig, eller har det udelukkende en strålende fremtid bag sig? Har folkeuniversitetet udspillet sin rolle med den eksplosive vækst i samfundets almindelige uddannelsesniveau og med massemediernes og især TV's udvikling?

Ja, det kommer an på, hvad man forstår ved folkeuniversitetet, og hvilken rolle man forestiller sig at folkeuniversitetet skal spille i den kommende tid.

Det er sikkert rigtigt, at meget af det, som folkeuniversitetet traditionelt har stået for, måske ikke vil stå sig så godt i fremtiden. Hidtil har folkeuniversitetsvirksomheden ikke været noget, som nogen har været forpligtede til at tage sig af. Det har været noget, som har været overladt til idealisterne i slægt med anden veldædighed over for almuen eller den dannede almenhed, som ligesom al anden idealisme har haft det dobbeltformål at tilfredsstille et behov hos andre og et behov hos idealisten for at tilfredsstille sådanne behov.

Forstavelsen »folke-« har ikke noget at gøre med det marxistiske begreb om »folket«. Den er derimod i slægt med den grundtvigske »folkehøjskole« og de folkelige foredragsforeninger og anden folkeoplysning i radikale og socialdemokratiske kredse. Lys over landet, det er det vi vil!

I dag er »folket« imidlertid ikke noget, man gør noget for eller gør noget ved. Folket er ikke længere nogen almue. På den anden side er videnskabsmændene ikke længere en eksklusiv lille overklasse, som oplever en aristokratisk forpligtelse til at gøre noget for folket.

I erkendelse af denne ændrede situation var det at nogle behjertede mænd i den noksom omtalte styrelseslov for universiteterne i 1970 fik indsmuglet en tilføjelse til formålsparagraffen, hvorefter universiteterne nu ikke blot har til formål at drive forskning og højere undervisning, men også til at virke for udbredelsen af kendskabet til videnskabens arbejdsmetoder og resultater.

Der var ikke mange, som i den almindelige tummel opdagede denne tilvækst til formålsparagraffen, og i en periode, der har været præget af

voldsomme kapacitetsproblemer, har der slet ikke været det fornødne overskud til stede til nærmere at drøfte og realisere universitetets nye rolle i folkeoplysningens tjeneste.

Der er ingen tvivl om, at det har den rent praktiske side, at det er universiteterne og de højere læreanstalter som i fremtiden må påtage sig ansvaret for, at de rent fysiske forudsætninger for virksomheden i form af lokaler og personale er til stede. De ansatte må også opleve det som en del af deres forpligtelse efter evne at medvirke i folkeuniversitetsvirksomheden. Men i hvilket omfang der kan pålægges de pågældende en egentlig tjenstlig forpligtelse til at medvirke i folkeuniversitetsvirksomheden, og i hvilket omfang de ansattes forpligtelser kan opfyldes på denne måde, er i øjeblikket et stort spørgsmål.

Således som virksomheden finansieres for øjeblikket gennem et særligt kapitel i fritidsloven og gennem et for hele landet gældende administrerende folkeuniversitetsudvalg kan man utvivlsomt ikke indirekte finansiere folkeuniversitetsvirksomheden over universiteternes budgetter. At en sådan tanke i øvrigt ville være urealistisk i den foreliggende situation, hvor især universiteternes kapacitet er i underkanten af det forsvarlige, og hvor spareforanstaltningerne medvirker til en yderligere forringelse, siger sig selv.

Men hvordan skal det være i fremtiden, hvis der kommer orden i sagerne, og der pány kommer en rimelig ligevægt mellem universiteternes kapacitet og deres opgaver? Skal man så forestille sig, at man skal gøre det, man altid har gjort, altså gennem lokale og landsdækkende kanaler at foranstalte en forelæsnings- eller foredragsvirksomhed inden for videnskabelige emnekredse, som enten institutionerne eller de enkelte lærere eller muligvis lokale programkomiteer finder interessante? Skal man ansætte særlige lærere inden for universitetets kommende folkeuniversitetsafdeling, eller som man kalder det i de engelsktalende lande »University extension«, til for en kortere eller længere periode at stå til rådighed for en sådan udadrettet virksomhed på den gammeldags manér? Skal man med andre ord fortsætte den frie folkelige – man kan fristes til at sige amatørmæssige – virksomhed, eller skal man sigte på en integration i samfundets samlede uddannelsessystem med målrettet og kompetencegivende undervisning; skal det med andre ord være professionelt arbejde?

Folkeuniversitetet eller den med folkeuniversitetet samarbejdende kur-

susvirksomhed har gennem årene optaget forskellige aktiviteter, som ikke har været omfattet af fritidslovgivningen eller folkeuniversitetets budget. Man har i forskellige situationer udfyldt et behov, som ingen andre samlede op og tog sig af. Jeg tænker her på pionervirksomheden på EDB-området, forskellige kompetencegivende sprogkurser for universitetsstuderende og i de senere år den HF-virksomhed, som efterhånden har udviklet sig til at omfatte en egentlig HF-afdeling.

Folkeuniversitetets styrelse har gennem årene været tilbøjelig til at betragte virksomheden som en slags residualinstitution, som påtog sig undervisningsopgaver, som faldt igennem uddannelsessystemets netmasker. Med bevidstheden om, at man måtte afgive disse opgaver, efterhånden som de blev taget op på officiel og professionel basis. HF-afdelingen har vi imidlertid bevaret, og spørgsmålet er, om vi ikke her står ved begyndelsen til en ny udvikling.

Jeg har tidligere givet udtryk for den tankegang, at folkeuniversitetsvirksomheden i en ændret og moderniseret form kunne indpasses i samfundets fremtidige uddannelsespolitik. Forestiller vi os, at samfundets fremtidige skolesystem: folkeskolen i fremtiden skal udgøres af en 12-årig enhedsskole, som fører eleverne frem til et uddannelsesstade, som tidsmæssigt, men ikke indholdsmæssigt svarer til studentereksamens/ HF's niveau. Tænker vi os videre, at uddannelsespolitikken i øvrigt går ud på at sikre en stor del af ungdommen en såkaldt videregående uddannelse, som både tilfredsstiller størsteparten af ungdommens og samfundets behov samtidig med, at det aflaster universiteterne og de højere læreanstalter for den voldsomme tilgang af unge mennesker, som hverken er motiverede for eller egnede til at gennemføre en højere uddannelse: Så er det rimeligt at forestille sig, at man gennemfører uddannelser af den type, som man har kaldt »basisuddannelser«.

Sådanne basisuddannelser er baserede på ideen om, at man samtidig skal studere et antal beslægtede fag inden for et større fagområde, f.eks. samfundsvidenskab, humaniora eller naturvidenskab, både for at udsætte specialiseringen af den enkelte, indtil han reelt kender sine interesser og evner, og for at sikre at den enkelte efter uddannelsen inden for et speciale har et rimeligt kendskab til beslægtede fag, hvilket øger den praktiske anvendelighed af uddannelsen i et kompliceret og hastigt ekspanderende samfund og muliggør senere erhvervsskift og omskoling.

Efter en sådan basisuddannnelse kan man så fortsætte i diverse mellemuddannelsesforløb, seminarierne, de sociale højskoler, tekniske skoler

m.v., eller ved de højere læreanstalter med en traditionel akademisk uddannelse. I Roskilde har man indrettet en basisuddannelse, som ikke giver nogen kompetence i erhvervslivet, men som udelukkende er beregnet som grundlag for videreuddannelse, mens den basisuddannelse, som man vil opbygge i Ålborg tilsyneladende giver mulighed for, at de studerende kan forlade basisuddannelsen efter et eller to års forløb med en vis erhvervskompetence.

Der foreligger politisk beslutning om i hvert fald at indføre samfundsvidenskabelige basisuddannelser som indledning til samtlige samfundsvidenskabelige studier, herunder også universitetsstudierne ved det samfundsvidenskabelige hovedområde: økonomi, jura, statskundskab og psykologi. Men hvem siger, at disse basisuddannelser nødvendigvis skal indrettes ved samtlige universiteter? Eller at de i det hele taget skal etableres ved de gamle universiteter i Århus og København?

Spørgsmålet er, om det ikke er rimeligt at forestille sig, at disse basisuddannelser kun indrettes ved de nye uddannelsescentre i Ålborg, Roskilde, Esbjerg og til dels Odense, og at man til gengæld kun i begrænset omfang stiler efter at opbygge egentlige akademiske uddannelser disse steder.

Nu kommer vi til det interessante perspektiv, som især berører folkeuniversitetsvirksomheden: Er det i det hele taget rimeligt, geografisk at begrænse sådanne basisuddannelser til de institutioner, som hidtil er udnævnt til at være universitetscentre? Er det ikke bedre i overensstemmelse med befolkningens interesser og lokalpolitiske hensyn at sige: hver by sit universitet?

I USA har man spredt ud over det ganske land en masse såkaldte Junior Colleges, som også kan være dele af et større universitetscenter. Her går de unge mennesker et år eller to efter at have forladt High School, og inden de bliver indskrevet til de egentlige universitetsstudier. Ved disse colleges udbydes et stort antal teoretiske, praktiske og almendannende fag, som på den ene side kan danne grundlag for en senere erhvervskarriere, og på den anden side grundlaget for videregående uddannelser. I England har man tilsvarende noget, der kaldes Community Colleges, som på tilsvarende måde rundt omkring på lokalt plan tilbyder forskellige former for videreuddannelse og efteruddannelse.

Også begrebet »det åbne universitet« er formet og til dels realiseret i England delvis i tilslutning til sådanne institutioner. Ideen i dette begreb

er, at personer, som ikke har haft lejlighed til at få nogen videregående uddannelse, eller ældre personer, som senere får lyst til og mulighed for at påbegynde en videreuddannelse, skal have lejlighed til at blive sluset ind i uddannelsessystemet uden de formelle forkundskaber. Noget tilsvarende har man forsøgt foreløbig ad dispensationsvejen her i landet, især ved centeret i Roskilde.

Den tankegang, som ligger bag det åbne universitet, er nær beslægtet med ideen i folkeuniversitetet. Det åbne universitet kan meget nemt oversættes netop til folkeuniversitetet. Det er stedet, hvor alle, som har lyst og evne dertil, kan komme og få del i videnskabens metoder og resultater. I en nutidig forstand et sted, hvor man så at sige kan komme fra ploven og til en videregående uddannelse. Hvad folkehøjskolen var i forrige århundrede, skulle folkeuniversitetet gerne være i dette århundrede.

Ved denne højtidelige lejlighed vil jeg derfor gerne endnu en gang benytte lejligheden til at udtale håbet om, at folkeuniversitetet: Det åbne Universitet i en ikke for fjern fremtid må blive integreret i det almindelige uddannelsessystem. Tilføjelsen til styrelseslovens formålsparagraf var en begyndelse, men også kun en begyndelse. I det fremtidige uddannelsessystem må der være plads for rundt omkring i landet – og ikke blot ved de eksisterende eller planlagte universitetscentre i Roskilde, Ålborg og Esbjerg – et udvalg af Junior/Community Colleges eller på godt dansk folkeuniversitetscentre, hvor den lokale ungdom uden at skulle forlade hus og hjem kan fortsætte deres påbegyndte uddannelse ud over folkeskolens fremtidige 12-års-skole med en basisuddannelse, som dels direkte kan anvendes i erhvervslivet og dels danne overgangen til diverse mellemuddannelser og universitetsstudier.

Sådanne lokale folkeuniversitetsafdelinger skulle desuden kunne påtage sig den vigtige opgave at give den del af befolkningen, som ikke har fået chancen i det hidtil eksisterende undervisningssystem, mulighed for, at komme ind i en videreuddannelse. Hertil kommer opgaven med omskoling og efteruddannelse.

Det, jeg her har talt om, er naturligvis fremtidsmusik. Men hvis ikke fremtidsmusikken skulle spilles ved en sådan festlig lejlighed, ved jeg ikke, hvornår det ellers skulle være. På kortere sigt må vi naturligvis koncentrere os om udbygningen af den traditionelle folkeuniversitetsvirksomhed i form af forelæsningsrækker og universitetskurser. Vi må håbe, at ressourcerne såvel personelt som økonomisk i de kommende magre år

vil være tilstrækkelige til, at folkeuniversitetet kan overleve, indtil man kommer ind i det forjættede land.

Man må håbe, at det bliver muligt i en nærmere fremtid med et initiativ udgående fra det landsdækkende folkeuniversitetsudvalg i samarbejde med amternes skolekonsulenter gradvis at opbygge et net af formelle folkeuniversitetsinstitutioner omkring de eksisterende folkeuniversitetskomiteer, som kan danne rammen om de traditionelle forelæsningsrækker og kurser, men som gradvis vil kunne udbygges med formaliserede og kompetencegivende kurser på forskellige niveauer, og som engang i fremtiden kan danne grundstammen i det åbne universitet.

Forskning og undervisning

I en rapport om de videregående uddannelsers forskningstilknytning, som et underudvalg under planlægningsrådet for de højere uddannelser har udarbejdet, og som planlægningsrådet har udsendt til offentlig debat, nærmer man sig en af uddannelsespolitikkens hellige køer med slagteknive diskret gemt oppe i ærmet.

Med den skyhed, som i ikke ringe grad præger de inddæmningsforsøg, som planlæggerne anvender over for »den herskende klasse« inden for uddannelsessektoren, undlader rådet i sin betænkning, der netop er udkommet, at tage klar stilling til rapporten, idet man nøjes med at forsyne den med et forord, hvori man foretager en sammenfatning af de deri anførte synspunkter. Rådets medlemmer står ligesom underudvalgets medlemmer delt over for den grundlæggende problemstilling, som meget stærkt forenklet og ribbet for enhver ideologisk overbygning kan siges at være: Skal mellemuddannelserne hæves til universitetsniveau, eller skal universiteterne sænkes til mellemuddannelsesniveau?

Sagen er nemlig den, at forskningen er den eneste opgave, universiteter og højere læreanstalter har til forskel fra seminarier, sociale højskoler, teknika o.l. Når man derfor arbejder på opbygningen af nye centre, der som universitetscentrene i Roskilde og Ålborg skal indeholde en blanding af traditionelle universitetsstudier og mellemuddannelser, opstår der naturligvis problemer med hensyn til lærerstabens sammensætning. Skal universitetslærerne være gymnasielærere, eller skal gymnasie/mellemuddannelseslærerne være forskere?

Hidtil har det jo været således, at universitetslærerne alle har kunnet anvende en væsentlig del af deres tid til forskning, indtil fornylig 45 pct. – efter den sidste sparerunde 40 pct. De resterende 60 pct. skal fordeles med 50 pct. til undervisning og 10 pct. til administrativt arbejde.

I parentes bemærket forslår de 10 pct. til administration som en skrædder i helvede med den udvikling, bureaukratiet har taget. I demokratiets navn sidder alle efterhånden og administrerer alle i en række tildels konkurrerende organer. Og nu skal også det teknisk-administrative personale inddrages i en tidrøvende og formålsløs mødevirksomhed med

styringen af forskningen og undervisningen. Det principielle demokrati har altid været anset for at være ensbetydende med demokratiets død.

Men det var undervisningen, vi kom fra. På grund af den grundige forberedelse, som den avancerede universitetsundervisning traditionelt kræver, regner man med, at de 50 pct. undervisningspligt, dvs. ca. 20 ugentlige timer, kun resulterer i 4–5 skematimer, idet hver skematime kræver 3–4 timers forberedelse. En del af undervisningen på universiteterne har altid været af så elementær karakter, at man har anvendt udefra kommende undervisningsassistenter og lektorer til at afvikle denne undervisning uden at belaste forskerne og universiteternes budgetter mere end højst nødvendigt. Med det voldsomt stigende studentertal steg i 1960'erne også behovet for den elementære undervisning, idet væksten af naturlige grunde især var koncentreret på de helt unge studenter, dels fordi man jo begynder med begyndelsen, dels fordi frafaldet inden det 2.–3. studieår til stadighed har ligget over 50 pct.

Både af nødvendighed og af dyd dækkede man i stigende grad dette behov ikke ved at forøge antallet af udefra kommende assistenter, men ved at begynde opbygningen af en helt ny lærergruppe, amanuenser, som var fastansatte lærere med forskerstatus. Det var især de humanistiske og samfundsvidenskabelige fakulteter som så chancen og faldt for fristelsen til at benytte det stigende studentertal især inden for disse områder som middel til at udbygge forskningskapaciteten.

Man opfandt derfor til dette formål de såkaldte ratio'er: 1) 10 studenter pr. lærer og 2) 50 pct. undervisning og 50 pct. forskning pr. lærer. Herigennem sikrede man sig en automatik, som fritog det enkelte fagområde for at argumentere særskilt for behovet for forøgelse af forskningskapaciteten inden for området. Disse budgetteringsnormer blev principielt accepteret af administrationen og politikerne, og i en 10-års periode kørte bevillingsautomatikken i olie, og stillingerne væltede ind over universiteterne i takt med det galopperende studentertal.

Det der oprindelig var udtænkt som et fromt bedrag, hvormed de ikkenaturvidenskabelige fag kunne skaffe sig en hårdt tiltrængt forstærkning på forskningssiden, blev efterhånden til en ideologi, som tog magten fra planlæggerne, der ligesom troldmandens lærling ikke længere kunne standse udviklingen. Ideologien bestod i: 1) den frie adgang til universiteterne af sociale grunde, 2) lærernes blanding af lige dele undervisning og forskning af hensyn til undervisningens »kritiske« sigte, og 3) undervisning på små hold ud fra pædagogiske hensyn.

Denne »sociale-kritiske-pædagogiske« ideologi blev især formuleret af studenterorganisationerne, men den blev overtaget af de yngre læreres organisationer, samtidig med at studenter og yngre lærere med styrelsesloven af 1970 overtog den afgørende indflydelse på universiteternes beslutningssystem. Med sin analyse af »den herskende klasses« ideologi har Jørgen Dich tegnet et billede af situationen, der har en vis lighed med virkeligheden. En ideologi har altid den funktion at smykke egne motiver og at retfærdiggøre egoistiske handlinger.

I treenigheden af lighedens, bevidstgørelsens og pædagogikkens hellige navne har man fortsat en personalepolitik, som har skabt en øget beskæftigelse på højst gunstige løn- og arbejdsvilkår for især unge akademikere, som alle i virkeligheden – i henseende til arbejdsforhold – har fået professoransættelse uden professorkompetence. Der er noget paradoksalt i, at oprøret mod »professorvældet« resulterede i en tidobling af professorernes antal, idet ligheden er blevet til lighed på professorniveau. Og alt dette i en periode, hvor universiteterne på grund af studentereksplosionen og de heraf afledede studiereformer har udviklet sig fra at være et sted, hvor man studerede, til et sted, hvor man bliver undervist.

Det er denne hellige ko, eller ideologi, som nu står over for kniven: *Den nødvendige sammenhæng mellem undervisning og forskning.* Lige så lidt som samfundet har råd til at gøre alle mellemuddannelseslærere til forskere, har man råd til at gøre alle universitetslærere til professorer. Det er dette enkle ræsonnement, som kan læses ud af betænkningen, når man tager afstand fra at knytte forskningen til mellemuddannelser uden for universitetscentrene. Og når man taler om ved disse centre at nærme arbejdsformerne mellem de enkelte dele af centrene – henholdsvis institutioner med og uden forskning – til hinanden ser man allerede skriften på væggen.

Når man samtidig klart tager afstand fra den automatiske kobling mellem undervisning og forskning og foreslår en særlig prioritering af ressourcerne til undervisnings- og til forskningsformål gennem de nyoprettede centrale uddannelses- og forskningsråd, er det klart, at resultatet må blive en principiel ændring i universiteternes struktur.

Der er, så vidt jeg kan se, to veje at gå. Den ene er den, som jeg flere gange har omtalt (sidst i Midtpunkt den 6/10 d.å.) nemlig at universiteterne – og centrene – opdeles i basis- og mellemuddannelsesafdelinger, hvor undervisningen varetages af ikke-forskningspligtige lærere på niveau med seminarielærere o.l., der vel må have pligt til »videnskabeligt

arbejde«, især i tilknytning til undervisningen, men som ikke skal drive forskning, der ifølge betænkningen har til formål at skabe ny viden, indsigt og forståelse. Dene forskningsaktivitet skal da være knyttet til de afdelinger, som har til formål at give en egentlig akademisk uddannelse på højeste niveau med et lærerkorps sammensat af egentlige forskere.

Den anden er den model, som betænkningen bygger på. I en bisætning får man den interessante oplysning, at det ikke er realistisk at vente generelle basisuddannelser inden for en overskuelig fremtid, og at de igangsatte basisuddannelser i Roskilde og Ålborg må betragtes som forsøgsordninger, hvad det så skal betyde for den fremtidige universitetspolitik. På almindeligt dansk betyder det vist, at tanken om basisuddannelserne er faldet. Men hvad betyder det så for institutionerne i Roskilde og Ålborg? Skal de laves om til universiteter eller til mellemuddannelsescentre? Det sidste er nok det mest sandsynlige, når man ser hen til bemærkningerne om tilnærmelsen mellem de forskellige lærergruppers arbejdsforhold.

Da man samtidig siger, at en væsentlig del af forskningsbevillingerne fortsat skal være knyttet til universiteterne, idet man vil begrænse antallet af særlige forskningsinstitutter, må den logiske konsekvens være en opdeling af lærergruppen i forskere og undervisere med forpligtelse til undervisning på forskellige niveauer i uddannelsesforløbet. Hvordan en sådan opdeling så skal kunne passe ind i styrelseslovens system, hvorved alle lærere er ligestillet er et andet spørgsmål.

Såvel teori som praksis understreger, at en fordeling af behagelige og mindre behagelige opgaver ikke med fordel kan overlades til de implicerede selv. Derfor er den forudsætning, som stillingsstrukturcirkulæret bygger på, og hvorefter det er de enkelte institutter selv, som fordeler opgaverne, ganske urealistisk. Der ligger ikke heri nogen sikkerhed for den mest fornuftige fordeling af opgaverne mellem personer med forskellige kvalifikationer.

Det er bl.a. ud fra disse hensyn, at flertallet i betænkningen med rette afviser universiteternes egen interne bevillingsfordeling. Erfaringerne viser, at Konsistorium ikke – og i hvert fald ikke med den nuværende og fremtidig endnu mere uensartede sammensætning – har evne til at foretage rimelige kvalitative fordelinger, især i en spareperiode. Det enkeltstående eksempel på en omfordeling mellem fakulteterne, som sidste sparerunde førte til, opfordrer ikke til gentagelse.

Af samme grunde, som Konsistorium ikke egner sig til ressourcefor-

deling mellem fakulteterne, egner institutrådene sig ikke til at fordele opgaverne mellem personer med forskellige kvalifikationer. Hvis samfundet vil have en reel prioritering mellem forskning og undervisning, kommer man ikke uden om særskilt ansættelse af forskere og undervisere. Om det kan ske inden for universiteternes rammer, er en anden sag. Jeg tror det ikke. Man kommer ikke uden om at oprette og udbygge særlige forskningsinstitutter bl.a. for at der kan foretages en samfundsrelevant og -styret forskning, der forudsætter et organiseret samarbejde. Men gerne i tilknytning til universiteterne.

Hvad en usikker politisk fremtid betyder for universiteterne og for forskningen, er vanskeligt at se i øjeblikkets tummel. Planlægningsrådet og de andre mandariner er gået i venteposition. Hvad enten undervisningsministeren, når dette trykkes, hedder det ene eller det andet, er én ting givet. Sparekniven vil ramme »den herskende klasse« og den vil skære dybt. Ikke mindst inden for uddannelsesområdet. Manden på gulvet vil have noget for sine penge.

Og der vil ske noget med de videregående uddannelsers forskningstilknytning.

Retssociologisk forskning

I sin pjece: »Samfundsstyret forskning« gik direktør Eggert Petersen ind for en styrkelse af forskningen og for en bedre prioritering af samfundets investeringer i uddannelse og forskning.

Eggert Petersen har efter min opfattelse ret i, at samfundet har for ringe indflydelse på forskningens styring. Ved læreanstalterne kan lærerne i princippet selv bestemme, hvad de vil forske i, idet institutionen ikke kan træffe beslutning om den enkelte forskers valg af forskningsopgave, jfr. styrelseslovens § 13, 2. stykke. Alle lærerne kan med andre ord selv disponere over de 40 pct. af deres tid, som de efter den seneste sparerunde har til rådighed ud over undervisning og administration.

Eggert Petersen har efter min opfattelse ret i, at samfundet må prioritere undervisning og forskning hver for sig. Det kan ikke være rigtigt fortsat at udbygge læreanstalternes forskningskapacitet i takt med undervisningskapaciteten. Når læreanstalternes forskning ifølge styrelsesloven er fri, er det ikke muligt at følge Eggert Petersens forslag om at dele den enkelte lærers forskning op i en fri og en pligtig samfundsforskning.

Derfor må man snarere styrke den samfundsstyrede og organiserede forskning gennem de eksisterende og nye forskningsinstitutter, hvor de ansatte ikke har nogen undervisningsforpligtelser, men til gengæld må indgå i en styret forskningsorganisation baseret på den arbejdsdeling i henseende til behov og kvalifikationer, som et samlet forskningsprojekt kræver.

Eggert Petersen fremsætter forslag om, hvem der skal kunne rekvirere forskning, og hvordan forskningen skal styres gennem planlægningsråd, forskningsråd og folketingets forskningsudvalg. En sådan styring gennem politisk-administrative organer vil i højere grad afspejle samfundets interesser end den styring, som ved læreanstalterne vil ske gennem den forskelligartede repræsentantion i de styrende organer.

Jeg vil gerne fremsætte et konkret forslag til undervisningsministeren om – eventuelt efter samråd med justitsministeren – at oprette et institut for retssociologisk forskning. Motiveringen er den enkle, at den eksakte

viden om retsreglernes samfundsmæssige virkninger og deres egnethed til samfundsstyring nærmest er lig nul.

Der findes i international sammenhæng en meget ringe konkret viden om selv den mest centrale lovgivnings faktiske sociale virkninger. Enhver kan sige sig selv, hvor betydningsfuldt det må være for folketinget at have andet end tro og håb som grundlag for sine handlinger. Viden burde være et selvfølgeligt krav.

I de seneste år har vi gang på gang efterlyst retssociologiske undersøgelser af samspillet mellem ret og samfund. Jeg har flere gange gjort opmærksom på behovet for en undersøgelse af samspillet mellem erstatning og privat og social forsikring. Der sidder faktisk nordiske sagkyndige, som på egen hånd pusler med dette emne, vistnok på 7. år.

Jeg skal ikke klandre det meget fortjenstfulde arbejde, som disse og andre ministerielle udvalg under ret utilfredsstillende forhold må gøre for at danne sig en mening om den faktiske retstilstand og de formodede virkninger af lovændringer. For at man kan helbrede en sygdom, må man først stille en diagnose, og dertil kræves et præcist kendskab til de normale funktioner og de sygelige symptomer.

Derefter må man ordinere en behandling, som igen kræver et sikkert kendskab til metodernes indvirkning på organismen. Forebyggelse er som bekendt bedre end helbredelse. Men forebyggelse kræver i lige så høj grad indsigt i faktiske sammenhænge og lovmæssigheder.

I den offentlige debat er man af naturlige grunde mest interesseret i den del af retssociologien, som har med kriminalretten at gøre. Den kriminologiske og kriminalistiske forskningsaktivitet er da også større og mere kvalificeret end den ikke-kriminalistiske.

Ikke desto mindre kan man utvivlsomt nå langt videre med undersøgelserne af kriminalitetens årsager og dens forebyggelse i samarbejde med en større anlagt forskning af samspillet mellem samfundets indretning og kriminalitet, bagmandsvirksomhed og anden uønskværdig aktivitet. For mig er det utvivlsomt, at man ikke kommer uden om en almindelig undersøgelse af samfundets styring og de politiske og retlige midler, der står til rådighed, og som man ønsker at benytte sig af.

Én erfaring synes der at være udstrakt enighed om. Der må i et retssamfund være en meget nær korrespondance mellem retsreglerne og den til enhver tid eksisterende samfundsudvikling, hvis man skal undgå forvredne samfundsforhold eller oplevelsen af retten som en »klasseret« o.l.

Lige så galt er det, hvis regler opretholdes, som ingen tænker på at

overholde eller at kræve overholdt. Den yderste konsekvens af sådanne tilstande er en almindelig demoralisering og opløsning af den nødvendige samfundsmæssige solidaritet.

I den foreliggende situation med begyndende krisetegn og opløsningstendenser i de politiske og sociale institutioner og regler må man styrke demokratiet ved hjælp af fornuft og især kvalificeret viden.

Der tales meget om styrkelse af den samfundsvidenskabelige forskning i disse år. Men der tales som bekendt også meget om vejret!

Lad det nu ikke blive ved snakken. Lad os også få et retssociologisk forskningsinstitut.

II
ALMENE EMNER

Erstatning og forsikring

Ved betænkning nr. 679/1973 fremsætter det af justitsministeriet ved skrivelse af 9. september 1966 nedsatte udvalg forslag til bestemmelser om erstatning for personskade og for tab af forsørger.

Når det har taget så lang tid at nå frem til et resultat, hænger det sikkert sammen med, at udvalgsarbejdet har været et led i det nordiske lovsamarbejde. Nordisk samarbejde tager sin tid, men man må efter min opfattelse være villig til inden for rimelighedens grænser at ofre denne tid på samarbejdets alter. Først og fremmest af kulturelle og politiske grunde, og så er det jo i øvrigt en aftale.

(På grund af de ret betydelige forskelle i de nordiske landes retlige situation netop på dette område, fremsættes der ikke forslag til ensartede regler på de vigtigste punkter, der angår erstatningens størrelse og fastsættelse, omend der sker en vis koordination, således at der altså ikke af hensyn til den nordiske retsenhed kræves noget dansk lovinitiativ).

I det konkrete tilfælde er der ingen skade sket ved forsinkelsen, idet udvalgets forslag kun i ringe grad medfører ændringer i den gældende retstilstand.

Man kunne fristes til at udtrykke det fromme ønske, at udvalgsarbejdet havde varet endnu en årrække. Ingen større skader ville være sket af den grund, tværtimod kunne udviklingen på socialreformernes område have gjort betænkningen helt overflødig.

Jeg har ved flere lejligheder givet udtryk for den opfattelse, at socialreformen bør omfatte alle personskader, herunder alle invaliditeter uanset størrelse og alle krav i forbindelse med forsørgertab.

For det første vil alle i så fald få erstatning for personskade, uanset om nogen er ansvarlig for skaden og uanset om denne sker under arbejde eller i fritiden.

For det andet vil alle i erstatningsmæssig henseende blive ligestillet, og erstatningsopgøret kan blive foretaget udelukkende ud fra hensynet til skadelidtes behov og uden hensyn til de meget indviklede erstatningsretlige regler, som skal lægges til grund ved domstolene og forsikringsselskaberne, der under det gældende retssystem må tage vidtgående formelle hensyn til skadevoldernes dvs. de erstatningsansvarliges interesser.

For det tredje arbejder det nuværende ansvarssystem meget tungt og belaster vore domstole urimeligt hårdt. I en tid, der kræver rationaliseringer i det offentliges personaleforbrug, må det være populært at kunne spare domstolenes højtkvalificerede arbejdskraft til opgaver, som de har bedre muligheder for at kunne løse tilfredsstillende.

Erstatningsfastsættelsen for personskader og kombinationen med den sociale lovgivning er et anliggende for de sociale myndigheder, der har forstand på den slags ting.

Udvalget tilslutter sig også i princippet denne tankegang, men mener, at en sådan ordning ligger et stykke ude i fremtiden. Man tænker sikkert på de direkte omkostninger ved en sådan ordning. Til oplysning kan det dog anføres, at en sådan ordning netop er indført af den socialdemokratiske regering på New Zealand.

Udvalget anbefaler, at erstatningsbeløbene for de større invaliditeter og for forsørgertab forhøjes, men fremsætter ikke noget lovforslag herom.

Man indskrænker sig til at udtrykke håbet om, at den foreliggende betænkning vil føre til en ændring i domstolenes praksis, uden at det nogetsteds oplyses, på hvilke omstændigheder udover den fremsatte meningstilkendegivelse man støtter denne forhåbning.

Det er en pudsighed i betænkningen, at man på én gang polemiserer mod en opfattelse, der er fremsat »fra visse sider i den juridiske litteratur« (p. 9), og som går ud på, at man faktisk ikke giver fuld erstatning i dansk retspraksis, og samtidig dels henviser til, at erstatningsniveauet i de andre nordiske lande er mere end dobbelt så højt. dels foreslår erstatningsniveauet væsentligt forhøjet.

Betænkningens forfattere har øjensynligt af diskretionsgrunde valgt ikke at navngive den opfattelse, man polemiserer imod, ligesom man i øvrigt ikke i betænkningen nævner den bog, hvorfra man har hentet denne opfattelse.

Af hensyn til eventuelt interesserede kan det oplyses, at den nævnte opfattelse er fremsat af undertegnede i en bog: »Erstatning for person-

skade og tab af forsørger«, som udkom første gang i 1957 og senest er kommet i en tredje udgave i 1972.

I denne bog vil man i øvrigt kunne finde støtte for de fleste af betænkningens oplysninger om den gældende retstilstand og bekræftelse på påstanden om, at der ikke vil ske de store skader ved at lade betænkningen hvile blidt og roligt på justitsministerens skrivebord, hvor der jo i forvejen ligger en del vigtige sager.

De få andre punkter, som ikke findes helt tilfredsstillende i den nugældende retstilstand, er enten af mindre betydning eller af en sådan art, at de vil kunne løses gennem retspraksis, f.eks. spørgsmålet om erstatning til husmødre og til ægtemænd for tab af forsørger, i hvert fald ligesåvel som tilpasningen af erstatningsniveauet. Medens det første er ønskværdigt, vil jeg advare mod det sidste: For tiden er vi i den meget gunstige situation, at erstatningsniveauet ikke overstiger niveauet i den lovpligtige ulykkesforsikring. Såfremt niveauet hæves væsentligt gennem praksis, vil det blive endnu dyrere og dermed vanskeligere at formidle overgangen til et tidssvarende socialt erstatningssystem som det new-zealandske.

Mistilliden til pressen

I det sidste par generationer har danskerne haft et lillebrorkompleks i forhold til svenskerne, som vitterligt har klaret sig bedst såvel i fodbold som i økonomi. Heraf kom den lille antisvedisme, eller på dansk: det lille svenskerhad. Den sidste halve snes år er svenskerne blevet aflastet af amerikanerne, som i stigende grad har måttet stå model til vore aggressive mindreværdskomplekser. Det er om den satiriske vise sagt, at det forholder sig med den som med drilleri af en hund: gør den, var det en protestsang, bider den, var den politisk! Der er næppe tvivl om, at vore udfald mod svenskere og amerikanere i det højeste fremkalder et lille bjæf i ny og næ.

Det anses oftest for at være en dyd at stille sig på den svages side, og der er næppe tvivl om, at danskerne som englænderne er disponeret for at holde med »the underdog«. Man må dog ikke glemme, at de fleste dyder har en bagside, og at trangen til at solidarisere sig med de svage også kan skyldes ønsket om at sparke til den stærke.

Hertil kommer endelig trangen til og derfor troen på retfærdighed, undertiden i dette liv, men ofte i det næste. I hvert fald vil de stærke blive ydmyget og de svage blive ophøjet. De første skal blive de sidste, og de sidste skal blive de første.

Det var den kronik, som John Carlsen den 29. april skrev om mistilliden til eksperterne, der vakte disse associationer. Selv om der i den var mange rigtige iagttagelser og vurderinger, var der også en ubehagelig aggressiv grundtone med en slet dulgt trussel: Hvis de såkaldte eksperter ikke besinder sig og »erklærer sig i overensstemmelse med de hovedtendenser, der findes i befolkningen«, vil denne tage magten fra dem og gøre dem til magtesløse »pauseklovner«, sådan som politikerne allerede er blevet det, fordi de taler et ekspertsprog, som folket ikke forstår og ikke kan tage alvorligt.

Og der var også mere end et anstrøg af hykleri i den foregivne advarsel mod rindalisme og anden folkelig uvilje mod eksperter og finkultur, der er lige så let vakt, som den er forståelig. Ærefrygt og had er følelser,

som næsten uundgåeligt følges ad, og godt med det, for autoritet tåler ingen autoritetstro; til gengæld var såvel eksperterne som befolkningen bedst tjent med, at dyrkelsen af autoriteten afløstes af respekten for ekspertisen. Og her kan pressen – og kronikøren må undskylde, at jeg regner ham med til det geled – ikke melde hus forbi. Det er i ikke ringe grad pressen, der dyrker eksperterne og politikerne og skaber de pseudopersonligheder og pseudobegivenheder, som giver læserne et uvirkeligt billede af, hvad der betyder noget, og dermed skaber den af kronikøren omtalte uvirkelighedsfølelse i befolkningen. Det er da ikke eksperterne, der skriver aviserne og bestemmer, hvad vi skal se og høre i de andre massemedier. Man kan være ondskabsfuld og sige, at hvis der er noget galt med kommunikationen mellem eksperterne og befolkningen, så må der være noget galt med pressen og journalisterne, hvis opgave det er at formidle kommunikationen.

Jeg har tit funderet over, hvad det er, der gør en begivenhed til en nyhed og dermed til noget, pressen vil beskæftige sig med. Det er aldrig lykkedes mig fra pressefolk at få bare en antydningsvis definition. Jeg har ikke kunnet komme det nærmere end til et lykkeligt møde mellem det stof, der er til rådighed, og de interesser og vurderinger i befolkningen, som pressen anser for væsentlige. Det er pressen og ikke eksperterne, der er fortolkere af hovedtendenserne i befolkningen. Og det er pressen, som må opsøge eksperterne og skaffe det stof, som de anser for at være nyheder. Eksperterne er som eksperter uddannet til at tale ekspertsprog i ekspertpressen om deres specialer, og man kan ikke bebrejde dem som eksperter, at de ikke i stedet for bruger deres tid til at skrive aviser. Lige så lidt som nogen vil finde på at bebrejde journalister, at de ikke er videnskabsmænd, skal journalisterne passe på ikke at bebrejde eksperterne, at de ikke er journalister.

Så siger kronikøren, at eksperterne har overtaget magten i samfundet efter de uduelige politikere, som i øvrigt selv er en slags eksperter. Det er vistnok i sig selv en ganske vist populær, men ikke desto mindre udokumenteret påstand. Og hvad mener man med magt? Er det den politiske, den økonomiske eller den åndelige magt? Magt kan være så meget, men er vel altid noget med at have indflydelse på de beslutninger, som træffes. Men det kan jo være mange forskellige beslutninger, og der kan være tale om mange slags eksperter.

Den magt, eksperterne har og bør have som eksperter, er derfor i

hvert fald den, der ligger i, at deres ekspertviden får indflydelse på de beslutninger, der træffes af politikere, privatfolk og andre. Rent bortset fra, at de naturligvis inden for deres eget område ligesom alle andre træffer deres egne beslutninger.

Når kronikøren derimod er tilbøjelig til at tillægge eksperterne en større – og han mener vel politisk – magt, er det nok muligt, at dette inden for visse grænser er rigtigt. Når han derimod med en advarende løftet pegefinger siger til disse politiserende eksperter, at de skal passe på ikke at sætte denne magt overstyr ved tungetaleri, vil jeg – som ekspert – slå syv kors for mig og bede Vorherre bevare mig for denne magt i håbet om, at eksperterne ikke vil følge rådet.

For eksperterne bør ikke have politisk magt, og har de den, bør den hurtigst muligt tages fra dem. Kun dermed kan vi slippe for den – tildels af pressen skabte – falske autoritet, således at et i respekten for ekspertisen – og ikke eksperten – begrundet tillidsforhold mellem befolkningen og eksperterne kan afløse den af kronikøren antagne mistillid.

Når alt dette så er sagt, og det skal siges for at rydde en del misforståelser og urimeligheder af vejen, skal jeg gerne indrømme, at ikke alle eksperter sikkert er, hvad de burde være. De siger ikke altid, hvor de vil hen med deres ekspertviden, men anvender den ganske simpelt på samme måde, som håndværkeren anvender sin hammer og sin murske. uden at sige noget om, hvorfor de gør det. Forklaringen vil i de fleste tilfælde være den samme: De aner det ikke, lige så lidt som Adam Homo vidste, hvad det ville sige »at være«. Men derfor kan de da være lige så gode teknikere som pianisten, der spiller efter sine noder, og skrædderen, der følger modens snitmønstre.

Det er ikke ekspertens sag at være filosof eller politiker. Det er bedre – for at tage et af kronikørens eksempler – at en psykiater eller en psykolog er en god fagmand, end at han har en vision om, hvordan samfundet skal indrettes. Det nytter ikke meget at helbrede en patient i den forstand, at han er velegnet til at leve i et samfund, som måske og måske ikke realiseres i morgen eller i overmorgen. I så fald er kuren vel lykkedes, men patienten er afgået ved døden.

Derimod er det meningsfuldt at gøre politikerne og andre reelle magthavere opmærksom på, at menneskene måske tager skade af visse forhold i det bestående samfund, der kan ændres på den eller den måde. Og denne oplysning kan naturligvis komme fra psykologer og psykiatere,

men de kan vel ikke som eksperter have nogen større forpligtelse end andre samfundsborgere til at klargøre sig samfundets menneskesyn, dets etik og politik, og jeg har svært ved at følge kronikøren, når han skriver:

»Men det har psykologer og psykiatere forsømt. Også de betjener sig af et teknokratisk fagsprog, med hvilket de jagter rundt efter hinanden i analyser og hypoteser og terapiteorier. De er ikke i overensstemmelse med folks etiske normer, fordi de simpelthen aldrig gider ulejlige sig med at fortælle, hvilke de har. De er kun i overensstemmelse med en abstrakt og opgejlet videnskabstro.«

Hvis kronikøren med denne grusomme salve mener, *at* de enkelte faggrænser skal udvides, *at* social- og adfærdsvidenskaberne skal styrkes, *at* den almene og specielle filosofiske forskning skal udbygges – og sådan kan man med lidt god vilje forstå ham – så er vi enige om meget. Men Gud nåde os for det, som professor Løgstrup har kaldt dilettantismen: Den ivrige og frelste bedreviden.

Jeg synes dog som sagt ikke, at man skal bebrejde eksperterne, at de ikke er bedre mennesker end andre, og at de anser det for at være deres vigtigste opgave at nå videre i deres videnskab. Herregud, de er da også en slags mennesker, og de betales jo – og undertiden måske endda lidt rigeligt – for at vide mest muligt inden for deres speciale.

I stedet for skulle man vel glæde sig over, at nogle eksperter har tid og kræfter og undertiden måske endog evner til at kommunikere med »folket«, som kronikøren taler om, ikke *bare* for »folkets« skyld, men *også* derfor. Når videnskaben f.eks. holder liv i Folkeuniversitetet, er det både af hensyn til folkeoplysningen og af hensyn til videnskaben selv. Ikke for at videnskabsmændene kan få eller bevare en eller anden slags magt, men i erkendelse af, at »folkets« vilje til fortsat at betale for videnskabens arbejde forudsætter, at det forstår dets betydning. Men i øvrigt er det vel i sidste ende fordi de ikke som privatmænd kan lade være med at optræde som moralister og politikere.

For at denne virksomhed ikke skal være forgæves, må journalisterne imidlertid i stedet for at gøre sig til talerør for den lille (men populære) aggression og at dyrke eksperterne som kongelige eller som skuespillere, mesterboksere og sportsstjerner bestræbe sig på i højere grad at gøre eksperternes arbejde til nyhedsstof.

Her har vi brug for eksperterne! Vov!

Videnskab eller scientisme

I sin kronik den 29. juni diskuterer professor Mogens Pihl de senere års kritik af naturvidenskaben og dens metoder. Han ser utvivlsomt med rette en protestholdning i ungdommens interesse for astrologi, mikro-makro og anden mystisk. De svar, han giver på spørgsmålet om årsagerne til denne kritik, er vel nok relevante, men ikke radikale nok.

Det er rigtigt, at atombomben og den teknologiske udvikling hos et stigende antal unge identificeres med naturvidenskaben og dennes metoder. Det er også rigtigt, at den teknologiske udvikling har været menneskeheden til stor gavn, men lige så ubestrideligt rigtigt, at atombomben, forureningen og den galoperende udnyttelse af naturlige og menneskelige ressourcer synes at have sin høje pris for den menneskelige civilisation.

Det er ligesom forfatteren på naturvidenskabens vegne er lidt forurettet over en – underforstået – utaknemlighed hos kritikerne, ikke mindst i bemærkningerne om, at naturvidenskaberne igennem tiderne har ydet værdifulde bidrag til videnskabernes metode i det hele taget.

Forfatteren synes ikke at have forståelse for, at netop denne omstændighed kan være roden til ondet. Det er nemlig rigtigt, at naturvidenskaberne gennem hele den vestlige verdens kulturhistorie har haft en dominerende indflydelse på de humane og sociale videnskabers problemstillinger og metode. Man kan naturligvis ikke bebrejde naturvidenskaberne, at f.eks. samfundsvidenskaberne efterligner naturvidenskabernes metode, men den kendsgerning, at naturvidenskaberne har haft en så enorm succes i de seneste år, har på én gang skabt de tekniske og økonomiske forudsætninger for det overskud, som er nødvendigt til, at kritikken kan sætte ind og understrege ulemperne ved en ensidig teknologisk udvikling.

Men undervejs har de andre, de humane videnskaber været overvældet af naturvidenskabernes succes og antaget disses udelukkende analytiske, funktionelle og kvantificerende metoder. Naturvidenskabens metode er dermed ikke forblevet en metode, men er blevet til *metoden* og skridtet er dermed ikke langt til, at denne funktionelle og kvantificeren-

de metode er blevet til en livsholdning, en ideologi. Fra nymarxistisk side identificeres denne ideologi med kapitalismen, hvilket ikke er særlig træffende. Såvel en kapitalistisk som en socialistisk ideologi er forenelig med et sådant menneskesyn, hvad de politiske realiteter jo også bekræfter.

Den kritik, som især visse skribenter, som kalder sig marxister, sætter ind mod den såkaldte *logiske empirisme* og dennes 'endimensionale' menneskesyn, har imidlertid rødder langt tilbage i den europæiske humanisme, som også Marx på væsentlige punkter var et resultat af.

Den logiske empirisme eller positivisme er den retning inden for den nyere filosofi, som hævder, at et udsagn kun har mening, når det kan efterprøves med henvisning til erfaringen. Alle vurderende udsagn er meningsløse, fordi deres sandhed ikke kan bevises.

Kritikken mod et videnskabsbegreb, som udelukkende henviser til naturvidenskaben eller til naturvidenskabens metoder, har altid gået på, at et sådant videnskabsbegreb er amoralsk, for så vidt det forudsætter – som den logiske empirisme – at følelser og dermed moralen (og æstetikken) som private og individuelle ikke kan være underkastet fornuftens kontrol: 'Smag og behag kan ikke diskuteres'. En sådan videnskabsopfattelse har ikke plads for en moral- og retsvidenskab undtagen i ren sociologisk forstand, dvs. en undersøgelse af den faktiske adfærd. Behaviourismen er den eneste acceptable form for psykologi. Litteratur og kunst kan dårligt nok være genstand for nogen egentlig videnskab.

Enhver videnskab må i sidste instans bero på et verdensbillede og dermed også på et menneskesyn, en antropologi. Skal man ganske kort forsøge at skitsere det menneskesyn, som ligger bag naturvidenskaben og den logiske empirisme, må det blive følgende: *Mennesket er summen af dets funktioner og dets relationer til sin omverden.*

Det var opløsningen af mennesket i funktioner, der var forudsætningen for og baggrunden for den rivende vækst i videnskaberne de sidste 200–300 år. Men samtidig var denne opløsning baggrunden for, at man ikke længere stillede spørgsmålet: hvorfra, hvorhen, hvorfor? men udelukkende: hvordan? Det er denne erkendelse der ligger bag kritikken af det moderne menneskesyn hos *Robert Musil* i 'Manden uden egenskaber' og hos *Hermann Broch* i 'De Skyldløse' og 'Søvngængerne'.

Det er interessant, at denne helt principielle kritik – ikke mod den moderne naturvidenskab, men mod den filosofi eller den antropologi, som

identificerer videnskaben med naturvidenskaben (scientisme) – blev fremsat allerede i 1709 af en italiensk filosof og jurist *Giambattista Vico* (1668–1744) i et skrift (Principi di Scienza Nuova), der indeholdt et angreb på *Rene Descartes,* som i midten af det 17. århundrede grundlagde den moderne rationalisme, og et forsvar for den klassiske humanisme.

Som bekendt søgte Descartes grundlaget for den menneskelige erkendelse i den subjektive tanke: *cogito ergo sum.* (Jeg tænker, altså er jeg til).

Når Descartes grundlagde sin filosofi i tanken, var det, fordi han ønskede, at videnskaben kun skulle beskæftige sig med det *sikre* og ikke med det *sandsynlige* (virkeligheden). Descartes' anden store bedrift var omsætningen af fysikken og geometrien til matematik, *den analytiske geometri.* Hermed var grundlaget skabt for den subjektive rationalisme og den analytiske funktionalisme, som lige til vor tid med stor succes har omformet vor verden, idet det har vist sig, at de *tanker,* videnskaben har gjort sig om virkeligheden, i betydelig grad har kunnet anvendes på denne, og at de altså for så vidt har været rigtige.

På den anden side er de sket i kraft af en principiel ensidighed. Det var Vicos fortjeneste, at han allerede dengang indså risikoen ved, at mennesket af tanken opspaltedes i funktioner, at tanken udelukkede følelsen fra observationsfeltet, og at videnskaben derfor begrænsedes til naturvidenskaben i den matematiske form, den havde fået (more geometrico).

Heroverfor stillede Vico det klassiske menneskebillede, det hele menneske bestående såvel af følelse som forstand. Han anerkendte, at naturvidenskaben havde sine problemer og sine metoder, men nægtede at anerkende disse som de eneste.

De humane og sociale videnskaber, herunder især retsvidenskaben, beskæftiger sig ikke med det *sikre* (certum), men med det *sandsynlige* (verisimilar), og må derfor anvende andre metoder end naturvidenskaben.

Over for den cartesianske rationalisme og analytisk-deduktive metode hævdede han – under påvirkning af Bacon – en induktiv og syntetisk metode: man må gå fra det virkelige (factum) til det sande (verum). Cartesianismen sammenblander efter hans mening det sande (verum) med det sikre (certum) og overser, at den abstrakte matematiske sikkerhed først er anvendelig på virkeligheden, når der er sket en sansning og en begrebsmæssig bearbejdelse. Man kan med andre ord tænke sig til alt, men kun erfaringen er i stand til at kontrollere tanken. Men i erfaringen

indgår såvel en umiddelbar sanseoplevelse som en kvalifikation af det sansede i forhold til det rationelle begrebssystem. Og hverken den ene eller den anden af disse operationer er af intellektuel art, idet de beror på følelsen, dels i form af sansning, dels i form af en vurdering.

Vico foregreb allerede dengang det i nutiden kontroversielle erkendelsesteoretiske spørgsmål om forholdet mellem tanke, sprog og virkelighed.

I konsekvens af sin sondring mellem certum og verum hævdede Vico, at det var muligt at forholde sig videnskabeligt til humanistiske (æstetiske) og samfundsvidenskabelige (juridiske) spørgsmål. Metoden måtte her være den topiske, der beskæftiger sig ikke med det sikre men med det sandsynlige.

I disse videnskaber findes der ikke nogen sikkerhed, idet de ikke som matematikken og fysikken kan tage deres udgangspunkt i et eller flere aksiomer, men derimod nok i større eller mindre sandsynligheder baseret på erfaringens vidnesbyrd om større eller mindre intersubjektivitet (almen accept) i sociale og æstetiske vurderinger. På dette punkt er Vico også interessant, for så vidt som han erkender, at vurderingerne ikke er uforanderlige i tid eller sted, men tværtimod er genstand for en historisk udvikling og afhængige af de ydre forhold. Vico foregriber her såvel den senere hegelske historicisme som den marx'ske materialisme.

Den topiske metode, som anbefales for de humane og sociale videnskaber, er en del af Aristoteles' logik, nemlig retorikken, der beskæftiger sig med den *dialektiske* syllogisme (slutningsmetode) i modsætning til den *apodiktiske* (selvindlysende) syllogisme. Medens sidstnævnte angår de sikre slutninger fra en over- og en underpræmis, angår den *dialektiske* de sandsynlige slutninger, hvor man har en overpræmis og en konklusion, og man ønsker den underpræmis eller det *argument* eller *synspunkt,* som fører frem til resultatet. Topikken fremtræder derfor som et katalog af argumenter og synspunkter på forskellige af menneskelivets områder, som man *erfaringsmæssigt* ved har en overbevisende og dermed intersubjektiv karakter.

Retorikken og dermed topikken fik stor betydning for udviklingen af den romerske retsvidenskab (Cicero) og den middelalderlige videnskab.

Det er denne tradition, Vico anfører over for den rationalistiske og monistiske (ensidige) videnskabsteori til forsvar for de humanistiske videnskaber, som var truet med undergang.

Vico var således en mærkelig overgangsskikkelse, som derfor overhovedet ikke høstede nogen anerkendelse i samtiden. Han er pluralistisk (flersidig), hvor den middelalderlige og den moderne videnskab er monistisk, men ganske vist hver for sig. Han ønskede at bevare den antikke og middelalderlige humanisme, samtidig med at han anerkendte betydningen af den nye naturvidenskab. Samtidig pegede han ud over oplysningstidens rationalistiske og matematiske videnskabssyn frem mod nutidens historiske, komparative, materialistiske og dialektiske rørelser.

Det er derfor ikke mærkeligt, at vor tids nymarxisme har et lidt ambivalent (flertydigt) forhold til hans filosofi og retslære som i stigende grad påkalder sig samtidens interesse. Ikke blot – som tidligere – som en bebuder, en Johannes Døberen, der varslede om Messias, men som en tænker, der på væsentlige punkter var langt foran sin tid. Som et apropos kan det nævnes, at han også som pædagogisk teoretiker var en pioner, idet han foregreb Rousseau og som den første gjorde opmærksom på, at et barn ikke er en lille voksen, men derimod et væsen, der i langt højere grad er domineret af følelse og fantasi end af intellekt, hvorfor skolen i de første skoleår bør lade de musiske fag dominere over de intellektuelle. Ikke alene menneskesamfundet, men også det enkelte individ blev altså opfattet genetisk.

Jeg har her refereret Vico og hans videnskabskritik så udførligt, dels fordi man hermed indirekte får svar på det spørgsmål, professor Pihl har stillet, og det er altid en betryggelse at kunne henvise til, at en nutidig problemstilling ikke er ukendt, og at svaret også tidligere er blevet formuleret klart og skarpt.

Det er også interessant, at nutidens opgør med den logiske empirismes monistiske og rationalistiske videnskabsteori følger de samme baner som Vicos opgør med Descartes. Begge advarer mod 'det endimensionale menneske' og hævder følelsen og fantasien som en ligeværdig del af det hele menneske. I modsætning til nutidens astrologer, mystikere og sekterikere må man hævde, at den vilde følelse er lige så farlig som den vilde tanke. For at man kan undgå irrationalismens farer, må følelsen kontrolleres af forstanden og altså for så vidt inddrages i videnskabernes verden, men på grundlag af sine egne metoder og sin egen logik, den argumenterende dialektik bygget på en vidtforgrenet topik.

Jeg må derfor afvise Per Nørgårds konsekvenser (kommentar den 1. juli), men samtidig konstatere, at *naturvidenskabeligheden* (ikke naturvi-

denskaben), den logiske empirisme selv har fremkaldt den løbske følelse ved principielt at holde den uden for videnskabens kontrol.

Noget andet er, at man – som Fichte udtrykte det – vælger den filosofi, man har brug for. Dette gælder ikke alene for den enkelte filosofi, hvorfor filosofi for så vidt er et psykologisk fænomen. Det gælder også for filosofiens anerkendelse og er altså for så vidt et sociologisk fænomen. Et geni er som bekendt den person, som siger de rette ting på det rette tidspunkt. Ud fra denne definition var Vico i det højeste et miskendt geni. På mange punkter foregreb han som nævnt romantikken; og meget af det, vi er vidne til i dag, har jeg tidligere (Ret og Samfundsdebat (1972) p. 107) tolket som en nyromantisk bevægelse ('det hele menneske'). Ud fra historiens dialektik kommer en romantik til orde, når der er behov for den, og når der er råd til den.

Begge forudsætninger synes at være til stede i disse år. Men efter enhver romantik kommer en nyrationalisme efter en idealistisk overgangsperiode. Så naturvidenskaberne skal nok til sin tid på ny indtage deres førsteplads på prioriteringslisten, også i universiteternes budgetudvalg.

Sverige 1972

At Asien begynder i Malmø, har danskerne vidst de sidste 300 år. At det var mere end højst en halv sandhed, har vel kun en lille hård kerne af idrætsparkens faste stok for alvor villet påstå. Efter læsningen af Stig Strömholms bog, der ligesåvel kunne have heddet: Socialdemokratiets Sverige, sidder man tilbage med en usikker følelse af, at det måske alligevel ikke er det halve løgn.

Eller dog: Kan det være rigtigt, at Sverige vel formelt er et demokrati, men reelt er en étpartistat? Kan det være rigtigt, at det i virkeligheden altid har været således? At man blot er gået fra det ene autoritære styre til det andet, og at man efter et halvt århundredes socialdemokratisk styre som følge af en lang række faktorer, der alle kan føres tilbage til en fælles årsag, har etableret et folkedemokratisk diktatur? At »svenska folkhemmet« er en idylliserende kliché, hvormed skjulte og hårdtslående politiske og økonomiske mafiaer manipulerer den efterhånden helt værgeløse befolkning længere og længere ud i en materialistisk og præstationsneurotisk desperation, som kun kan dølles med transistor og mellanöl? At der på trods af den officielle socialdemokratiske statsreligion: Treenigheden af frigørelse, solidaritet og »jämnlikhet« – efterklange af den store revolutions: Frihed, lighed og broderskab – eksisterer en skjult politisk elite, som i »jämnlikhetens« navn og med den heraf afledede påstand om, at »alt angår alle«, terroriserer befolkningen til at tåle en total nivellering, såvel på det åndelige som på det materielle plan, medens den beriger sig selv og kynisk udbygger sin egen magt gennem en langsom indsivning i samfundets vitale institutioner: Administration, uddannelsessystem, massemedier? – At der ikke længere er nogen vej tilbage!

Forfatterens helt igennem pessimistiske analyse og fremtidsvision munder ud i denne udelukkende negative defaitistiske konklusion: At socialdemokratiet har svigtet sine vitale pligter, og at de øvrige partier ikke er noget reelt alternativ. Her lades alt håb ude, medmindre man må forstå hans afsluttende bemærkninger – og den omstændighed, at han har skrevet en bog på næsten 500 sider! – som en stribe af lys, som om han allige-

vel mener, at der findes en smal og farlig vej til frelsen: »Finns det då överhuvudtaget någon utsikt til framgångsrikt handlande? Om det finns något, som förtjänar namnet »offentliga plikter«, borde detta vara vars och ens plikt att undersöka.« Forfatteren gør imidlertid ikke sin umiddelbare pligt i denne bog, der som sagt slutter (på side 484) med denne salut. Han har blot villet rydde grunden for politisk handling, og man må sandt for dyden sige, at man er kommet ned til den bare mark. Om han finder det ulejligheden værd at fortsætte på handlingsplanet, afhænger fuldstændigt af reaktionen på bogen. I så henseende er han så optimistisk at håbe på, at han vil undgå verbale forulempelser såsom »reaktionær«, »fascist« o.l., men man må vel gå ud fra, at »tystnad« ville være en bekræftelse på hans tesis om, at det herskende politisk-økonomisk-kulturelle kartel har råd til og interesse i ytringsfrihedens hellige »honnörs«-navn at vise tolerance over for enhver fremtrædelsesform for idémæssig debat, – eftersom man har et så godt greb om befolkningens skjulte værdimønstre gennem monopolet på at sikre en fortsat materiel velstand, – at det er gratis på dette felt at efterleve »frigørelsens« evangelium, medens man på andre vitale områder udviser en resolut partidisciplin uden nåde og barmhjertighed.

Når forfatteren i forordet gudhengivent forsikrer, at bogen ikke kan være farlig for nogen, fordi meningerne er så lange! er det udtryk for hans til det paradoksale grænsende ironi, der undertiden udvikler sig til karikatur og parodi, en desperat og hudløs grimasseren på samfundsdebattens varietéscene. Er det rigtigt, at en kyniker er en skuffet romantiker, er forfatteren en desillusioneret Alladdin, skønt han ikke har andet end knubbede ord til overs for den romantiske følsomhed, som anses for at være roden til alt det onde i nutidens ungdomsrørelser: det irrationelle, det grænseløse. Forfatteren omtaler sig selv som »kvalterrorist«, dvs. moralist med udpræget hang til puritanisme og masochisme og en vidtdrevet pligtfølelse over for sit arbejde, sin familie og de svage i samfundet. Der er ikke den fjerneste tvivl om, at han på én gang håber og frygter, at han med sin bog vil gennembryde systemets repressive tolerance og åbne sluserne for en principiel samfundsdebat. Ikke blot, hvad han anser for at være en pseudodebat i massemedierne blandt de »»intellektuella«, som verkar i debattens och i andens indianerreservat«, løsrevet fra nogen meningsfuld kontakt med nogen reel samfundsgruppe, »av slödder, om slödder, för slödder«. Men en debat med de rigtige, de skjulte magthavere, som tvinges frem fra deres anonyme og diskrete styringscentraler.

At forfatteren ikke vil behøve nogen ambulancetjeneste i en sådan fægtning, står klart for læseren af hans bog. Siden Rifbjergs yngre dage har man sjældent set mage til verbal kraftpræstation. Forfatteren siger selv, at han har tænkt højt. Ja, ja, undertiden – især i den første halvdel, der er blevet til for efterhånden nogle år siden – bliver bevidsthedsstrømmen og associationerne noget trættende, men mestendels følger man den verbalekvilibristiske kraftpræstation i beundring og med periodevis højt løftede øjenbryn.

For det må erkendes, at det er væsentlige sager, forfatteren har på programmet. Det er samfundslivets grundlag: »det samhällelige cement«, forfatteren analyserer. Hvad er grundlaget for samfundet, hvad er det der gør, at samfundet falder fra hinanden og forfalder, dvs. stabiliserer sig på et lavere niveau? Forfatterens utvetydige svar er: det er de samfundsmønstre, dvs. de værdimønstre, der i samfundet råder et udstrakt fællesskab om, og som opretholdes ved hjælp af disciplin. Uden værdifællesskab og disciplin, intet samfund. Det er klart, at ideer og ideologier spiller en rolle for produktion af sådanne mønstre, men mønstrene er på én gang noget mere og noget mindre end ideerne. Mønstrene er mere omfattende og gennemsyrer alle institutioner i samfundet og dagligdagens mange konkrete handlinger. På den anden side er de internaliserede, dvs. indoktrineret på det ubevidste plan. Ideerne og ideproduktionen er opgaven for en elite, der ud fra en forpligtelse over for samfundet dels producerer, dels i sin adfærd opretholder den ideologi, den moral, samfundet til enhver tid har behov for (kap. I).

Det er derefter de samfundsmæssige beslutningsprocesser, forfatteren tager op til analyse. Han fremhæver især den »saglige« teknokraternes på respekten for upartiskhed, faktiske kendsgerninger og rationelle hensyn funderede objektive model og den »folkelige«, dvs. den på subjektiv interesse grundede medindflydelse på egne forhold (kap. II).

Derefter analyserer han eliternes funktion i fortid og nutid, som skabere af samfundets ideer. Hans påstand er den, at et civiliseret samfund ikke kan fungere uden en sådan elite, og at den socialdemokratiske politiske elite perverterer denne funktion ved på én gang i den officielle ligheds navn at fornægte elitens eksistens og at fremme frigørelses- og solidaritetsideerne og den dermed sammenhængende »folkelige« beslutningsmodel med den tilføjelse, at »alt angår alle«, hvorved politiske indgreb i privatlivets inderste kerne: Familien, børneopdragelsen og privatlivets fred og samtidigt i det skjulte og uden kontrol af en reel offentlig opi-

nionsdannelse at styre land og rige til egen fordel og til ulykke for de svage i samfundet. Frihed er for de stærke, regler, mønstre og disciplin er i virkeligheden de svages eneste beskyttelse, som allerede Spinoza indså. Man må spørge sig selv, om det virkelig kan stå så slet til hinsidan, at ulvene har påtaget sig rollen som vogtere af lammene. (Kap. III).

Tilsidst analyserer han styringsmulighederne i samfundet og kommer til det nedslående resultat, at man som følge af en lang række i og for sig utilsigtede bivirkninger af bevidste styringsforsøg f.eks. i materiel retning, i skolepolitikken og i kriminalpolitikken i en slingrende kurs nærmer sig afgrunden, i hvert fald en nedgangs- og forfaldsperiode åbenbaret gennem opløsningen af den »samfundsmæssige cement«: svigtende solidaritet omkring et fælles værdigrundlag, svigtende disciplin og svigtende reel solidaritet med de svage i samfundet. (Kap. IV).

I nogle afsluttende bemærkninger redegør forfatteren for sin endelige stillingtagen til sit egentlige formål: Kan jeg eller kan jeg ikke som en ansvarlig samfundsborger, som moralsk person, trods alt stemme på socialdemokratiet ved næste valg? Svaret bliver negativt. Han erkender, at han igennem årene har følt sig tiltrukket af socialismens grundlæggende lighedsideologi ud fra en følelse af etisk ansvarlighed over for samfundets svage grupper. Så vidt jeg forstår ham, er begrundelsen en afstandtagen dels fra ligheds- og frigørelsesideologiens overdrivelse dels fra en manglende hensyntagen til den tryghed, som ligger i respekten for en individuel frihedssfære af ikke-materiel karakter og respekten for den kvalitet, som ligger i den »saglige beslutningsmodel«. Hensynet til, at individerne har behov for tryghed og rimeligt fæstnede adfærdsmønstre, der ikke bestandigt er genstand for forandring, og til, at samfundet tager et væsentligt hensyn til, at ressourcerne trods alt er begrænsede, og at anvendelsen deraf derfor må være underkastet en rimelig kvalitetskontrol. Mest dog fordi han føler sig skræmt af resultatet af et halvt århundredes menneskeproduktion, han tegner en ubehagelig karikatur af den skjulte elite, af det massemedierne beherskende »indianerreservat« af »kändiserne« – det lette kavalleri af offentlige personer, – og af forskellige larmende og frit løbende ungdomsrørelser. Hans tesis er den, at Sverige gennem de senere årtier har tæret på resterne af den »gamle morals« pligtbetonede adfærdsmønstre, og at den sidste generation har været et værgeløst offer for den skjulte elites i skolen og samfundet gennemførte »frigørelsesideologi«, som ikke har formået at skabe en ny »samfundsmæssig cement«: et nogenlunde almindeligt accepteret værdigrundlag og en af den autori-

tære disciplin erstattet selvdisciplin. Hans tesis er den gamle puritanske: at moralen altid må være mod naturen, og at den derfor må hvile på »dressur« og sanktioner.

Hvad skal man nu sige til denne generelt negative og fræsende kritik af det svenske folkehjem? Er det en rigtig analyse, og er perspektiverne derfor rimelige? Eller er der derimod tale om en subjektiv, allergisk reaktion på en udvikling, som forfatteren ikke forstår, eller som angriber den inderste marv i et forældet aristokratisk værdimønster?

For en udenforstående er det vanskeligt at tage stilling. Det er dog rimeligt at gøre opmærksom på, at hans analyse og konklusioner i sidste instans hviler på et bestemt menneskebillede, en bestemt antropologi: Det syndige menneske, som af naturen er ondt og derfor skal tugtes. Tror man på det, tror man måske også på forfatterens apokalypse. Tror man derimod på det modsatte menneskebillede, socialismens: at mennesket af naturen er godt og derfor i videst muligt omfang skal overlades til sig selv, og at alle dårligdomme skyldes et samfund, som ikke giver individet mulighed for selvudfoldelse, må man bestemt sige fra. Hvis man derimod hverken tror på det ene eller det andet, men på, at mennesket er et sammensat væsen: individ og samfundsvæsen, som derfor har behov for både frihed og tryghed, og på det »romantiske menneskesyn«, som går ud fra, at »det hele menneske« består såvel af følelse som forstand, vil man være tilbøjelig til at bede forfatteren om at slå koldt vand i blodet. Om at sætte sin lid til, at: »ligelighed« kan betyde både »ligeligt« og »middelmådigt«. De gamle »Sturm und Drang« digtere, som forfatteren så bestemt afviser, var en vigtig inspirationskilde for vor egen Grundtvig. Og det er måske grunden til, at forholdene tager sig lidt anderledes ud fra denne side af sundet. Den heraf afledede accept af folkeligheden kan på én gang måske forklare en anden vurdering af udviklingen og den forskellige kulturtradition. Her i landet har en ny politisk elite ikke været i stand til så at sige at overtage et gammelt autoritært system og udnytte en heri liggende overgemt »samfundsmæssig cement« i form af passivitet og lydighed, som i næste fase slår over i sin modsætning.

Vi har siden Grundtvig været vænnet til tanken om, at middelmådigheden er den eneste legitimation for en samfundsorganisation, der vil have prædikatet demokrati, når man ved middelmådighed forstår den til enhver tid eksisterende talstærkeste gruppe med en på de faktiske realforhold hvilende aspiration til at lede samfundsudviklingen. Om der i så henseende ved et »systemskifte« er tale om et fremskridt eller et tilbage-

skridt kan – som forfatteren selv indrømmer – kun eftertiden dømme om. Mange vil sikkert synes, at forfatteren »nostalgisk« retter sin opmærksomhed mod sine bedsteforældres tid, medens det aktive nutidssamfund buldrer videre.

Jeg skal villigt erkende, at også jeg, der ligesom forfatteren så godt og vel har passeret de fyrre, undertiden har mine bange anelser for kvaliteten og den offentlige orden. Vi må naturligvis sige til, når vi mener, at væsentlige etiske, æstetiske, religiøse og andre immaterielle værdier efter vor opfattelse trædes for nær. Og der er under alle omstændigheder, til trods for væsentlige forbehold over for form og indhold, et fællesskab i forfatterens og min vurdering, idet også jeg anser den samfundsmæssige ideproduktion, de deraf afledede mønstre og den herpå grundede menneskeproduktion for at have fundamental betydning for forståelsen af samfundet. Også jeg mener, at værdiproduktionen bør ske i en åben debat, og at de samfundsmæssige beslutningsprocesser så vidt muligt bør foregå rationelt, dvs. på et »sagligt« grundlag ud fra den klarlagte målsætning.

Undertitlen på forfatterens bog er: »Försök till en lidelsefri betraktelse«. »Lidelsefri« er vanskeligt oversætteligt, det betyder vel nærmest »lidenskabsløs« i betydningen upartisk. Jeg skal ikke beskylde forfatteren for en alt for vidtgående partiskhed, men jeg vil gerne fremhæve, at bogen i hvert fald ikke er ulidenskabelig. Tværtimod må man sige, at forfatteren med den inkonsekvens og ironi, som er gemt i udtrykket, heldigvis kommer til at dementere sin egen pessimisme og defaitisme med et lidenskabeligt indlæg i en samfundsdebat, som ikke hermed er afsluttet.

Nu venter vi på fortsættelsen.

Stig Strömholm, Sverige 1972. Försök till en lidelsefri betraktelse. Nordstedts 1972. 484 sider.

Dialektik eller manipulation

I et interview i TV med Anders Bodelsen udtalte intervieweren bl.a., at han som genstand for sine interviews valgte de personer, som han var i stand til at identificere sig med. Eller sagt med andre ord, de personer, hvis meninger han sympatiserede med. Det er meget rimeligt at antage, at intervieweren har ret i, at interviewet under sådanne omstændigheder kommer til at sige en hel del også om intervieweren.

Vi så da også, hvordan intervieweren, for at seerne skulle forstå dette raffinement, såvel indlednings- som afslutningsvis blev stillet over for forskellige spørgsmål om hans synspunkter og hans motiver til at lave sin udsendelse. For at vi skulle forstå, at den tilsyneladende intimitet og fortrolighed mellem interviewer og interviewet var en illusion, så vi hele teknikken i funktion med lamper, ledninger, kameraer og andet rod.

Vi fik også, for at vi skulle forstå, hvor alvorligt og professionelt det hele var lavet, at vide, at de to i meget lang tid havde ført lange samtaler om, hvordan man skulle gribe sagen an. Intervieweren talte også meget om virkeligheden, og den virkelighed som TV og de andre massemedier skaber, nemlig den virkelighed som mediemenneskene udvælger og tilrettelægger for os; i dette tilfælde i samarbejde med den som udsendelsen handlede om.

Alle disse falbelader var tilsyneladende – og måske i virkeligheden – velmente advarsler til seerne om nu at moblilisere deres kritiske sans og ikke at tage alt, hvad der blev sagt og gjort for gode varer.

Alligevel sad man tilbage med en fornemmelse af, at man var genstand for et måske ubevidst hykleri eller en manipulation i anden potens. Løgn over løgn, som Henrik Stangerup har udtrykt det.

I parentes bemærket kan der blive tale om løgn over løgn over løgn, nemlig når nogen gør en god forretning ud af at afsløre de mennesker, som gør en god forretning ud af at afsløre løgnen i tilværelsen, eller ved at medvirke til at tilrettelægge en tilrettelæggelse af sin egen tilværelse, som man tilsyneladende advarer imod. Denne indvending vil i givet fald ramme såvel Henrik Stangerup, Anders Bodelsen som undertegnede og

således måske i det uendelige. Men hvori består egentlig hykleriet, hvis der er tale om hykleri?

Ja, man siger jo om danskerne, at de mener, man har lov til at sige og gøre, hvad man har lyst til, når bare man husker at sige undskyld bagefter. I dette tilfælde er det næsten værre: Mine damer og herrer, De må virkelig meget undskylde, men i de kommende 25 minutter agter vi at putte Dem blår i øjnene og give Dem indtrykket af, at De får præsenteret et realistisk billede af personen Anders Bodelsen. I virkeligheden får De en gammel kathale. Keine Hexerei, nur Behändigkeit.

Med diskret og akademisk resignation slår man ud med armene, for det er så frygtelig svært at gøre noget ved dette erkendelsesteoretiske problem, derfor kan vi i stedet snakke en masse om det og demonstrere, at vi både følger med i litteraturen og i dagspressen. Så kultiveret!

Det er, som man ikke kan (eller vil) få øje på den indlysende mulighed for at undgå den værste risiko for manipulation og falsk virkelighedsbeskrivelse: at lade kritikken få en chance for at give billedet perspektiv, dybde og farve.

Når man erkender virkelighedsbeskrivelsens afhængighed af den beskrivendes personlige holdninger og anskuelser eller sagt med andre ord af den beskrivendes ideologi, vil man forstå, at den beskrivende vil være tilbøjelig til at se det, som han forventer at se. Han vil tilsvarende være tilbøjelig til at fortrænge det, som han ikke ønsker at se.

Hvis den beskrivende så oven i købet er så moderne en journalist, at han tror på den engagerede journalistik, der som bekendt ikke skelner mellem reportage og vurdering, vil man forstå, at der vil komme et ret ensidigt billede ud af historien, når han interviewer en person, hvis holdninger og anskuelser, han er indforstået med. Der bliver tale om en »indfølende« journalistik.

Ikke neutral og slet ikke kritisk. Er det mærkeligt, at en sådan udsendelse får et præg af kammerateri, et præg, som understreges af du-formen, som nærer den forlorne intimitet og svækker den kritiske distance, objektiviteten eller neutraliteten og dermed troværdigheden.

Det hjælper ikke, at man med store armbevægelser indleder med at slå syv kors for sig og advare mod den manipulation, som man på et principielt grundlag har afskåret sig fra at bøde på ved at tillade de kammerater eller politiske trosfæller at interviewe hinanden. Det sidste er værre end det første.

Jeg var måske ikke kommet til at tænke nærmere over detteher, i hvert fald ville jeg ikke have anvendt nogle af de sidste timer før jul til at skrive om manipulationen og kammerateriet i massemedierne, såfremt jeg ikke i forvejen havde haft lejlighed til med undren at følge den udsendelse, hvori samme interviewer tegnede et unuanceret portræt af partifællen Frode Jakobsen, eller kort sagt lod denne portrættere sig selv uden bremse på det, som hidtil har været anset for radikale kardinaldyder: ikke godhed, men selvgodhed, ikke glæde, men selvglæde, ikke retfærdighed, men selvretfærdighed, altsammen pakket ind i floromvunden beskedenhed, – og al beskedenhed er som bekendt falsk.

Dette portræt kunne Frode Jakobsen efter min mening ikke være tjent med. Først og fremmest fordi det var ensidigt og ukritisk, for det andet fordi det praktiserede den – formentlig ubevidste – manipultation, som Frode Jakobsen ofte har advaret imod.

Fra den offentlige debat ved man, at intervieweren ikke alene er partifælle med Frode Jakobsen, men tillige »indfølende« i så høj grad, at han i de væsentlige spørgsmål, hvorom Frode Jakobsen har indtaget markante standpunkter, har placeret sig på samme linie, oven i købet med samme variationer, ikke mindst i EF-problematikken.

Med det sagte har jeg ikke villet lange ud efter en i øvrigt højt kvalificeret TV-medarbejder, der tidligere har produceret storartede udsendelser om emner, som ligger inden for hans fag, den politiske videnskab, men derimod advare mod kritikløshed og kammerateri i radio og TV. Mod at man ud fra en rigtig opfattelse af, at erkendelsen af principielle grunde ikke kan være objektiv, forfalder til den ikke sjældent forekommende modsætningsslutning: at subjektivismen ikke alene er tilladelig men nødvendig, og at der ikke rigtig er noget at gøre ved miseren, selv om vi nok kan snakke en del om den.

I stedet for denne ubegrundede modsætningsslutning skulle man snarere sætte sig hen og tænke over, hvordan man kan indbygge et minimum af kritik i udsendelserne ved ikke at lade dem producere af de »indforståede«, undertiden endog af de frelste.

Hermed mener jeg naturligvis ikke, at man kun skal sætte folk til at lave det, de ikke har interesse for; eller det, de ikke kan lide. Men når udsendelserne drejer sig om emner eller personer, som har politisk eller ideologisk tilknytning, eller som i øvrigt angår menneskenes anskuelser eller holdninger, vil det være det gavnligste for institutionens langsigtede interesser, om man ikke overlader ansvaret for udsendelsen til en »ind-

forstået«. Alsidighedskravet opfyldes ikke alene eller bedst ved blandingen af de forskellige interesser gennem repertoirets sammensætning, men også og måske først og fremmest gennem de enkelte udsendelsers tilrettelæggelse.

Den kritiske holdning er hverken højre- eller venstreorienteret, lige så lidt som sandheden. Denne ligger dog heller ikke nødvendigvis midt imellem. Undertiden er sandheden højreorienteret. Undertiden er den venstreorienteret, hvis disse begreber har et minimum af indhold. Den kritiske holdning er snarere – ud over at være en egenskab, der forekommer i varierende grad hos forskellige personlighedstyper i en rendyrket form et udtryk for *professionalisme* hos bestemte fag: videnskabsmandens, journalistens og advokatens. *Audiatur et altera pars* er en gammel juridisk grundsætning, som siger, at man ikke bør træffe en afgørelse, før man har hørt modpartens argumenter. Videnskabsmanden anser ikke sine teorier for at være gyldige, før de har været stillet for virkelighedens domstol. Journalisten vil ikke trykke en historie, før han har fået bekræftet sine kilder. Er der ingen virkelighed eller ingen sikre kilder, må videnskabsmanden og journalisten ligesom juristen sikre sin upartiskhed ved i hvert fald at høre på modpartens argumenter, og om fornødent optræde som modpartens advokat.

Denne dialektiske metode – med et ord, der ligesom »kritisk« er blevet stærkt misbrugt i de seneste år – stiller især store krav til TV, såfremt man skal navigere sikkert mellem manipulationens Scylla og dilettantismens Charybdis.

Den aristokratiske radikalist

Hartvig Frisch var klassisk filolog, kulturhistoriker og politiker. Som politiker er han af eftertiden formentlig især husket for som undervisningsminister at være ansvarlig for retskrivningsreformen i 1949 med indførelsen af de små bogstaver og bolle-ået. Livet er fyldt med de mindste problemer!

Han var socialdemokrat med tryk på begge ordets led, fra sin tidlige ungdom, medlem af folketinget i et kvart århundrede og en årrække formand for folketingsgruppen. Han var måske først og fremmest demokrat med lige stor afvisning af totalitære ideer og systemer til højre og venstre: Hitler, Stalin. Allerede i 1933 advarede han mod nazismen i bogen: Pest over Europa. Under og efter krigen advarede han mod brutaliseringen og hævngerrigheden i modstandsbevægelsen og i retsopgøret.

Hartvig Frisch troede på retfærdigheden og troede samtidig på fornuften. Han havde fra sin tidlige ungdom beskæftiget sig med græsk kultur og åndsliv gennem sine filosofiske studier, som han i en ret fremskreden alder, i 1941, kronede med doktorgraden på en afhandling om athenernes statsforfatning, og udnævnelsen til professor i klassisk filologi, efter at han i en årrække havde fungeret som gymnasielærer. Det er dog ingen tilfældighed, at de fleste af hans filosofiske arbejder handlede om politiske emner fra »Platons stat« (1924) til »Magt og ret i oldtiden« (1944) og indimellem: »Ciceros kamp for republikken« (1942). Det var forholdet mellem magt og ret, mellem politik og humanisme, der optog ham som filolog og politiker gennem hele livet. Derfor blev han kulturhistoriker.

Hans betydning som kulturhistoriker kan vanskeligt overvurderes. At det i det hele taget var muligt for ham på mindre end et år i 1928 at skrive: Europas kulturhistorie I–II (senere udgave: Politikens Forlag 1961), er imponerende. Hans materialistiske historieopfattelse fik indgribende betydning for eftertidens historieskrivning og for den almindelige opfattelse af, hvilke faktorer i udviklingen der er betydningsfulde. Det er ikke læn-

gere blot politisk historie om konger og stormænd, men også om den almindelige befolkning og om de økonomiske og sociale faktorer, der skaber historien. »Åndshistorie er i første række *menneskehistorie* og et stykke *social historie*«. Kultur er vaner, sagde Frisch, provokerende vendt mod den gammeldags idealistiske finkulturelle historieopfattelse. At han ikke fulgte den marxistiske fremgik af, at han ikke anså de økonomiske faktorer for tilstrækkelige til at forklare historien. »Deraf bliver der ingen historie, thi deraf bliver der ingen virkelighed, som svarer til tidens egen oplevelse«. Herved advarer Frisch både mod en ensidig materialisme og mod en historieskrivning, som søger at dømme fortiden ud fra nutidens opfattelse.

Det er en ejendommelighed såvel i kulturhistorien som i hans retslære, at Marx spiller en forsvindende lille rolle. Det er andre kilder, han øser af. Undertiden kan man komme til at tvivle på, at han lige så lidt som tidens øvrige venstreorienterede overhovedet læste Marx's værker. Marxist var han næppe, og socialist var han vist kun i den forstand, at han ønskede arbejdsløsheden afskaffet, hvorved kapitalismen ville komme under kontrol, især gennem afskaffelsen af arbejdsgivernes frie afskedigelsesret. Dette forklarer *H. C. Hansen* i bogen om Hartvig Frisch (1950) side 34, om dengang Frisch forud for valget i 1939 ringede med kapitalismens »dødsklokker« og blev angrebet for at være en rabiat revolutionær!

I virkeligheden var målet for hans virksomhed: social retfærdighed. Hermed er vi tilbage ved hans opfattelse af begrebet retfærdighed, som han tumlede med hele sit liv. Oprindeligt var han optaget af Platons retfærdighedsbegreb som var nært knyttet til hans statsopfattelse. Frisch afviste tanken om, at Platon var den første, som talte for et kommunistisk samfund. Vel skulle goderne i samfundet styres kollektivt, men ikke i et ligeligt forhold. Staten skulle styres af filosofferne, som skulle støtte sig til vægterne, der igen skulle administrere borgernes affærer. Spartas diktatur og ikke Athens demokrati var Platons forbillede, og baggrunden for denne pessimisme over for demokratiets muligheder skyldtes erfaringerne efter den store peloponnesiske krig, med den tendens til brutalisering og kynisme, som efter Frisch's opfattelse var en alvorlig risiko i et principløst demokrati. Hermed mener Frisch et retfærdigt demokrati, styret af regler og præget af mådehold. Hans bog om magt og ret i oldtiden, der desværre ikke blev fuldendt, fortæller om byen Megara i Mel-

lemgrækenland, som indtil midten af det 7. århundrede havde været styret som et aristokratisk adels- og godsejersamfund. Anført af Theagenes og støttet på almuen hidsede demagogerne mængden op mod de rige, som blev tvunget til at eftergive deres tilgodehavender, og som alligevel i stigende tal blev jaget i landflygtighed. Resten af historien blev den ironiske, at der efterhånden blev jaget så mange aristokrater i landflygtighed, at de var i stand til at vende tilbage og styrte demagogerne. Der er ingen tvivl om, at sympatien her er på aristokraternes side mod det »tøjlesløse« demokrati.

Det samme finder vi ved omtalen af Solon, der ca. 150 år senere var lederen af det aristokratiske demokrati i Athen. Solon tog vel parti for den landalmue, som var blevet forarmet ved pengeøkonomiens indtrængen og den heraf følgende gældsættelse. Han nægtede imidlertid, i modsætning til demagogerne, at tage fra de rige og give til de fattige, men han gennemførte en regulering af jordlovgivningen og en afløsning af jordrentesystemet, som af Frisch sidestilles med Landbrugslovgivningen i Danmark i slutningen af det 18. århundrede.

Solon er eksponenten for liberalisme og mådehold og demokratiets kompromisløse forsvarer. Da de politiske modsætninger alligevel førte til demokratiets fald og indførelsen af tyranni, trak Solon sig tilbage og skrev digte.

Der er ingen tvivl om, at Solon i høj grad havde Frisch's sympati. Han var aristokraten, der vel ønskede social retfærdighed, men ikke gennem vold og tyranni og ikke ved en kortsynet økonomisk udligning. Han foragtede ikke pengene, men den grænseløse umådeholdenhed, som penge kan føre til som velstandsmålestok. Der er en ejendommelig parallel mellem Frisch's behandling af Solons Athen og *Thomas Dinesens* behandling af »Kommunens« Paris i 1870. Proletariatet og aristokratiet kan forenes i foragten for borgerskabets materialisme og kynisme symboliseret i pengenes objektive målestok.

Det er i det hele taget det billede, som fæstner sig ved læsningen af Frisch's bøger, billedet af den personlighed, som *Georg Brandes* havde dannet sig af sig selv: Den aristokratiske radikalist. Men Frisch forfaldt ikke til beundring for de store personligheder. Hans helte var altid demokrater: Solon, Sokrates, Cicero. Men demokratiet måtte være styret af regler, og reglerne måtte være sanktioneret af magten. Retten uden magt er magtesløs, magten uden ret er uretfærdig. Det var politikeren,

som forstod, at samfundet ikke kan styres uden regler, og omvendt, at de, som i henhold til det politiske system har magten, må være legitimeret til at sætte reglerne.

Ikke alene samtidens erfaringer, men hele hans omfattende historiske perspektiv og den geniale evne til at se de principielle fællestræk i historiske begivenheder på forskellige tidspunkter og forskellige steder havde lært ham, at værdisystemernes og dermed samfundenes sammenbrud i krig og revolutioner, var en alt for høj pris at betale for udligning af politiske og økonomiske interesser. Derfor var han pacifist uden at være naiv, socialist uden at være kommunist, legalist uden at være pedant, demokrat uden at være demagog.

Hartvig Frisch var ateist, men ikke irreligiøs. Han troede på retfærdigheden: på social udligning og mådehold. Han var ikke idealist i filosofisk forstand. Han afviste såvel Platons idealisme som den af platonismen senere afledte idealisme i det 19. århundrede. Han var rationalist, han troede på fornuften, og han var realist. Det er derfor, han i virkeligheden snarere identificerer sig med de førsokratiske sofister, der senere har fået et dårligt ry, men som i moralsk og retlig henseende troede på, at menneskene selv skaber deres moral og deres ret, og at denne igen er et mødested mellem individernes og gruppernes interesser. Han forstod som kulturhistoriker bedre end nogen anden, at moral og ret på den anden side ikke etableres vilkårligt gennem en overenskomst eller en åbenbaring af fornuften, som man troede i det 18. århundrede. Retten og moralen er lige så meget et resultat af menneskets kulturhistorie og har gennem generationers udvikling aflejret sig i samfundet og dettes institutioner. Ligesom kulturer opstår og forfalder, skabes og dør de hertil knyttede moral- og retssystemer, som imidlertid har deres særlige karakteristika i forskellige faser af udviklingen i de økonomiske og sociale forhold. Især overgangen fra landbrugs- til bykultur, fra bytte- til pengeøkonomi, fører til det fundamentale skifte fra en kollektiv til en individualistisk moral- og retsopfattelse. Demokratiet har sine muligheder og sin eksistensberettigelse under sådanne samfundsforhold, idet det er baseret på antagelsen af, at det enkelte menneske har en værdi i sig selv.

Frisch var ikke så naiv, at han troede, at alle sociale konflikter ville kunne løses ved et enkelt kunstgreb såsom ejendomsrettens og kapitalismens afskaffelse. Hans retsopfattelse er som nævnt ikke i mindste måde præ-

get af Marx, men derimod af Marx' samtidige, juristen *Rudolf v. Jhering*, der omkring midten af forrige århundrede brød med den idealistiske retslære og formulerede tesen om retten som resultatet af en kamp mellem de i samfundet eksisterende interesser. Det er Jherings socialliberale retsopfattelse, herhjemme repræsenteret af *Carl Goos* (som ganske vist i sine senere år var højremand), der prægede Frisch's opfattelse af forholdet mellem magt og ret, mellem politik og retfærdighed.

Hvordan Hartvig Frisch ville have stillet sig til nutidens rørelser, skal man nok være forsigtig med at udtale sig om. Han ville imidlertid utvivlsomt have appelleret til mådehold og advaret mod totalitære tendenser. Løgstrup har advaret mod formløshedens tyranni. Hartvig Frisch ville have advaret mod den principløse realisme og det regelløse demokrati.

Hartvig Frish var klassisk humanist.

Ret og demokrati

Det mest interessante træk i det 19. århundredes socialliberale moralfilosofi var erkendelsen af, at mennesket er et individ med egoistiske interesser men samtidig et samfundsvæsen med behov for regler til at afstikke grænserne for individernes handlefrihed. Det var den danske retsfilosof og senere højrepolitiker, *Carl Goos,* der havde æren af at formulere den »nordiske retstridighedslære« med dens klare erkendelse af forholdet mellem magt og ret: For at retten kan have autoritet, må den have magten bag sig, hvoraf med nødvendighed følger, at det er de politiske magthavere, som sætter retten. For Goos var anarkiet og despotiet lige utålelige. Derfor bliver demokratiet svaret på det formelle dilemma med magtens ret som grundlag for samfundets organisation. Hermed indføres en kontrolmekanisme eller – som det hedder i den moderne kommunikationsteori – en feed-back, som sikrer den gensidige tilpasning mellem magt og ret.

Der er med andre ord ikke tale om, at individerne skal tilpasses samfundet i betydningen af et på forhånd opstillet idealbillede af et sådant eller en til enhver tid herskende opfattelse heraf. Såvel den benhårde idealisme – hvad enten den er af ortodoks kapitalistisk eller marxistisk observans – som den ligeså benhårde positivisme må nødvendigvis afvises. På den anden side kan der heller ikke være tale om, at samfundet skal tilpasses individerne i den forstand, at individerne gives den fuldkomne frihed. Såfremt de stærke ikke skal udnytte de svage, må samfundslivet være grundlagt på normer i videste forstand, som sikrer trygheden og forudberegneligheden og dermed trivselen. At man på den anden side skulle kunne finde en organisationsform, der ikke forudsætter regler for menneskelig adfærd og konfliktløsning, er en utopi, som hidtil kun er blevet hævdet af naive idealister eller kyniske ideologer.

Det er klart, at man ved at udpege en enkelt faktor som syndebuk for al menneskelig ulykke med logisk – men desværre ikke praktisk – nødvendighed kan afskaffe alle konflikter. Det er denne nemme løsning, såvel gammelmarxister af den leninistiske observans som nymarxister af

den romantiske skole har valgt ved at udnævne kapitalismen og den dermed sammenhængende »klassekamp«, »profitjag«, »merværdi«, »fremmedgørelse« og »undertrykkelse« til slangen i Paradisets have. I de østlige gammelmarxistiske folkedemokratier eksisterer der derfor pr. definition ingen klassekamp, fremmedgørelse eller undertrykkelse. Derfor har man heller ikke brug for retsregler, der pr. definition er et middel til undertrykkelse af proletariatet i kapitalistiske samfund.

At de fleste af de fænomener, som findes i de vestlige lande, og som dér kaldes undertrykkelse og fremmedgørelse, også findes i de østlige lande – nogle ville måske endog mene: i forstærket grad – rokker ikke ved denne rent sproglige problemløsning. I den nymarxistiske dogmatik anvendes den selvverificerende logik, når man f.eks. med en næsten rørende dybsindighed konstaterer, at al kriminalitet er samfundsskabt. Med denne logiske pleonasme prøver man at suggerere andre – og måske også sig selv – til at tro på, at al kriminalitet og dermed enhver form for straf kan afskaffes, bare man laver samfundet om og afskaffer kapitalismen. At kriminaliteten trives i bedste velgående i de østlige lande, og at den er stigende med stigende velstand, bekymrer ikke den unge frelserarmé. Det er bare beklageligt, at en alvorlig debat om samspillet mellem samfund, kriminalitet, sindssygdom og pædagogik for at føre linien i argumentationen videre, perverteres af denne til det infantile grænsende mangel på evne – eller vilje – til at nuancere sine ræsonnementer. Faren ligger i den erfaring, som allerede Erasmus Montanus måtte gøre, at udfordrer man godtfolk med skinlogiske ræsonnementer, ved at gøre Morlille til en sten og ridefogeden til en hane, nytter det ikke, at man har ret i noget væsentligt. Så risikerer man, at reaktionen i form af krabask og stroppetur sætter ind og blokerer fornuftige fremskridt.

At interessemodsætninger mellem mennesker kan opløses ved ændringer i de politiske systemer eller ved ændring i organisationsformerne, således at politiske og sociale beslutninger kan overlades til en rent automatisk proces eller overlades til dem, der berøres af beslutningen, til afgørelse ved nærdemokratisk palaver, er en underkendelse af ethvert hensyn til moralfilosofien og decisionsteorien i såvel den politiske videnskab, retslæren som den almindelige organisationsteori. For at de for samfundet eller gruppen som helhed overordnede værdier kan slå igennem, og for at de begrænsede ressourcer kan udnyttes rimeligt, må der ske en prioritering mellem de forskellige i og for sig positive – og alment anerkendte – interesser. Allerede derfor må der træffes beslutninger, som na-

turligvis må være politiske, for så vidt som der er tale om fordeling af værdier. Ved at lægge beslutningerne ud til de grupper, som berøres af afgørelsen, vil man ikke uden videre sikre helhedens interesser, og man vil også risikere, at mindretallene bliver forfordelt, såfremt flertalsprincippet anvendes uden forbehold. Flertalsprincippet kan imidlertid ikke alene bruges til undertrykkelse af mindretal, men kan også af militante mindretal anvendes til manipulationer med de »tavse«, som findes i enhver gruppe, omend de ikke altid udgør et flertal.

Flertalsprincippet er ikke udtryk for nogen højere retfærdighed, men blot en rent teknisk procedure, som er egnet til at løse uundgåelige konflikter på en formelt neutral måde, og som i det lange løb giver mulighed for udskiftning af den politiske ledelse, der således er nødt til at tilpasse sig flertallets til enhver tid eksisterende interesser. Flertalsprincippet er med andre ord den beslutningstekniske pendant til demokratiets organisationsform med folkeligt styre. Hvordan princippet nærmere skal udformes, på hvilke områder det er egnet som prioriteringsmekanisme, og til hvem kompetencen skal overlades, er ikke givet i og med anerkendelsen af demokratiet som politisk styreform. At demokratibegrebet er brugt og misbrugt, idet det er blevet anvendt med skiftende og ubestemt indhold i de senere års debat om medindflydelse og økonomisk demokrati, er uafviseligt.

Det er ikke hensigten her at analysere de senere års debat om medindflydelse og økonomisk demokrati. Det har jeg forsøgt i en anden sammenhæng. Det er blot hensigten at gøre opmærksom på nogle helt principielle og normalt oversete kendsgerninger.

En af de mest tankevækkende iagttagelser, som man kan finde hos *Hartvig Frisch*, især i hans bog om magt og ret, er den for den nyromantiske idealisme nedslående, at en stigende demokratisering synes at føre til en stigende materialisme. Frisch henviser til forskellige begivenheder i det førklassiske Grækenland med overgangen fra et aristokratisk godsejerstyre til et på handel og søfart grundlagt borgerstyre. Den norsk-amerikanske litteraturhistoriker *Gudmund Skarr* gør den samme iagttagelse i analysen af *Coopers* forfatterskab i sit bidrag til Politikens Verdenslitteraturhistorie, bind 7. I samme bind påpeger *Per Nykrog,* hvorledes den franske romantik i begyndelsen af det 19. århundrede med det gryende demokrati nærede sig af den gamle folkelige litteratur, som blot blev lyst i kuld og køn ved at blive bearbejdet af den seriøse litteratur. Nu kan man naturligvis afvise denne påstand om sammenhængen mellem demo-

kratiet og en tiltagende materialisme med, at eksemplerne netop angår typiske borgerligt-kapitalistiske samfund. Og det er naturligvis rigtigt, men der er næppe grund til at forvente et andet adfærdsmønster under andre forhold.

Ved indførelsen af arbejderråd i den jugoslaviske industri efter krigen måtte man hurtigt gøre den erfaring, at der var en for stor tilbøjelighed til, at investeringerne blev for små, idet virksomhedernes overskud i det væsentlige udbetaltes i form af arbejdsløn. Derefter indsatte man repræsentanter for de lokale byråd i virksomhedernes styrelse med det ikke overraskende resultat, at virksomhederne nu fik en tilbøjelighed til at investere for meget med det formål at bevare arbejdspladsen for byen uden hensyn til hele landets interesser. Resultatet blev, at der nu i virksomhedernes styrelse også er repræsentanter for partiets centralledelse.

Ved at overlade beslutningerne i det hele taget til dem, der er berørt af beslutningen, vil man konstatere, at lighedsprincippet på godt og ondt vil blive lagt til grund, og vel at mærke ligelighed mellem de berørte. Når en flerhed af personer på lige fod skal fordele værdier blandt sig, viser teori og praksis med stor tydelighed, at der kun vanskeligt kan foretages *kvalitative* valg, men at der vil blive en tilbøjelighed til et *kvantitativt* valg med hovedvægten lagt på en ligelig fordeling. Det er bl.a. de erfaringer, man har gjort i universitetets styrende organer. Der vil være en tilbøjelighed til at bevilge hinanden et maximum af fordele for et minimum af indsats. En tendens, som styrkes af interesseorganisationernes stigende indflydelse på samfundets beslutninger.

Det er disse erfaringer, som har ført til advarsler fra såvel jurister som økonomer mod uden omhyggelig analyse af de enkelte livsområder at udvide den nærdemokratiske værdifordeling. Risikoen for, at hensynet til overordnede værdinormer, herunder hensynet til ressourcernes knaphed og behovet for kvalitet, ikke i samme grad vil slå igennem, når beslutningerne skal træffes af de berørte selv, må føre til, at der fra samfundets side gives generelle regler og retningslinier for såvel værdiprioriteringen som for beslutningsproceduren. Jo større risiko for, at de berørte prioriterer hensynet til egne interesser højest, uden at der i beslutningsprocessen er indbygget selvregulerende mekanismer i form af en prisfastsættelse i videste forstand, desto tættere regulering fra oven. Det siger sig selv, at risikoen for, at hensynet til egne interesser vil dominere, generelt betragtet vil være størst i offentlige virksomheder eller private virksomheder med monopolstilling. Under markedsøkonomiske forhold vil rentabi-

liteten indebære en vis bremsevirkning i det private erhvervsliv, men som erfaringerne fra Jugoslavien viser, kan man ikke samfundsmæssigt set forlade sig på denne bremse.

For at afskære enhver misforståelse vil jeg gerne herefter, inden det er for sent, bekende, *at* jeg principielt bekender mig til demokratiet, *at* jeg er af den opfattelse, at enhver beslutning – af hensyn til trivselen og den enkeltes selvrespekt – skal decentraliseres *mest muligt,* og *at* ligheden mellem menneskene – såvel den formelle som den økonomiske – bør gennemføres *videst muligt.* Alt dette først og fremmest af fornuftsgrunde: nationalt og internationalt vil en sådan model tendere mod at begrænse konfliktmulighederne. Og et samfund med et minimum af konflikter er ikke alene idealet for den fredelige handel, men også for mig og formentlig de fleste andre individer. Det er blot nødvendigt at gøre sig klart, at trivselen har sin pris, som må betales såvel kvalitativt som kvantitativt, samtidig med at den øgede trivsel paradoksalt nok vil øge såvel kvantitet som kvalitet. Så længe ressourcerne ikke er ubegrænsede, hvad de sikkert ikke vil blive, hverken i dronningens eller den eventuelt kommende konges levetid, må man prioritere.

Her er det, at reglerne kommer ind med den nødvendige styring af værdiprioriteringen.

Socialisme og glistrupisme

Er en socialist det samme i Polen som i Danmark? Umiddelbart skulle man tro det, eftersom socialister i alle lande sprogligt bekender sig til samme ideer og til samme kirkefædre. Men ord er som bekendt taknemlige, handlinger noget ganske andet. Interesser noget tredje. De økonomiske og sociale forhold er tilmed så forskellige, at ideologierne i overensstemmelse med den marxistiske teori – hvorefter de ideologiske og kulturelle fænomener bestemmes af økonomiske faktorer – med nødvendighed må være forskellige.

Polens økonomiske udviklingsstadium svarer rundt regnet til Danmarks i 30'erne, og det ville da også være rimeligt at forvente, at den ideologiske og kulturelle situation i dagens Polen skulle svare til Danmarks for 40 år siden – sådan ungefähr!

Man kan naturligvis også spørge, om det nødvendigvis er det samme at være social som at være socialist. Nogle har endog med udpræget sans for perfidi villet hævde, at det modsatte er tilfældet: at en socialist er en person, som stiller et maksimum af krav til andre og et minimum af krav til sig selv, som kræver et maksimum af hensyn af andre og et minimum af hensyn af sig selv, og som er principielt kritisk over for alt og alle, men aldeles ukritisk over for sig selv.

Det er dog umiddelbart klart, at der her er tale om et signalement af et asocialt, forkælet og utilfreds (frustreret) individ. At det derfor måske også passer på en del af dem, som her i landet kalder sig socialister, er utvivlsomt, men i så fald er der tale om en ideologisk manipulation af groveste art både af de ægte socialister og det gode borgerskab. Et ideelt begreb anvendes som dække over den mest renlivede personlige interesse.

Den form for socialisme, der udarter så meget i *anarkisk* retning, at den frabeder sig enhver form for indblanding i egne affærer, samtidig med, at den forlanger, at samfundet skal stille de fornødne – og undertiden mere end rimelige – ressourcer til rådighed for de enkelte individer eller interessegrupper, ville man sikkert i Polen karakterisere som asocial. Men under givne forhold kan socialismen udvikle sig til sin modsæt-

ning: den ekstreme individualisme, der er mere individualistisk end arvefjenden: den klassiske gammelliberalisme.

Men lad os nu vende tilbage og begynde med begyndelsen. Vi kom fra Polen og polske socialister. Jeg tænker her på en undersøgelse af retsopfattelsen i Polen foretaget af den polske retssociolog Adam Podgorecki. Undersøgelsen går ud fra den for os naturlige og rimelige forudsætning, at man ved at efterprøve befolkningens holdninger til retsregler i almindelighed og visse regler i særdeleshed kan få oplysning om dens sociale, psykologiske og politiske holdninger og *vice versa.*

Det er interessant for så vidt antagelsen forudsætter, ikke alene at retsreglerne og holdningerne hertil er bestemt af de materielle produktionsforhold, men også at retsreglerne anerkendes som et vigtigt politisk styringsmiddel. Det er en for vesteuropæiske jurister selvfølgelig antagelse, medens den for socialistiske retsteoretikere af nymarxistisk observans kun anerkendes i den rene form: at den materielle basis fuldtud bestemmer »superstrukturen« (ideologien), hvortil retsreglerne i princippet hører.

Øst- og vesteuropæiske jurister af den vanlige slags kan derfor tale forståeligt med hinanden om forholdet mellem ret og samfundet, – medens det kniber mere med hver især at tale fornuftigt med nymarxisterne (som bygger på Marx' romantiske ungdomsværker og derfor har en del appel til ungdommen i Øst og Vest).

Podgorecki undersøger først befolkningens kendskab til retsreglerne og finder, at det står meget sløjt til med den konkrete viden om *enkeltregler,* medens der er meget bedre kendskab til de generelle *retsprincipper,* som bestemmer større grupper af regler. At erhverv og uddannelse spiller en rolle for den mere udbredte retskundskab, siger sig selv. Disse resultater svarer nøje til resultaterne i tilsvarende vestlige undersøgelser. De dårligst uddannede og dårligst socialt stillede har det ringeste kendskab til retsreglerne.

Det samme mønster går igen, når undersøgelsen vender sig til befolkningens motiveringer for at ville efterleve retsreglerne. De dårligst stillede og ringest uddannede er »konsekvensorienterede«, medens de bedre uddannede og derfor ofte overordnede personer ikke lægger så megen vægt på »belønning« og »straf« som på den moralske og principielle begrundelse for at følge reglerne.

Samme mønster viser sig igen, når befolkningen stilles over for følgende spørgsmål: Hvad lægger De mest vægt på, hos 1) en overordnet og 2)

en arbejdskammerat: venlighed eller dygtighed? I begge tilfælde lagde et meget stort flertal vægt på venlighed fremfor dygtighed (50–60 pct. over for 20–25 pct.). Der var dog flere, der ønskede dygtighed af arbejdskammeraterne end af de overordnede!

Ved en nærmere analyse viste det sig imidlertid, at det var de dårligt lønnede, dårligst uddannede og derfor underordnede personer, med tilbøjelighed til personlig usikkerhed, »konsekvensorienterede«, med høj vurdering af den private ejendomsret og streng fordømmelse af forbrydelser herimod, der lagde mindst vægt på kvalitet i forhold til trivsel.

Omvendt var det de højtuddannede, overordnede og højtlønnede, sikre og principielt orienterede personer med en mindre høj vurdering af den private ejendomsret, men strenge i fordømmelsen af samfundsskadelige handlinger, der foretrak kvalitet fremfor trivsel.

Der er intet overraskende heller ikke for vestlige retssociologer i disse resultater. Det er velkendt, at højtuddannede, vellønnede personer i overordnede stillinger er mere disponerede for at føle sig tilpassede og selvsikre og af denne årsag for at identificere sig med det bestående samfund og dettes interesser, så længe samfundet vel at mærke er i stand til at skaffe de højtuddannede beskæftigelse. I modsat fald udgør de revolutionens fortrop.

Der er heller intet mærkeligt i, at de lavtlønnede og dårligt uddannede er mindre vel tilpassede i deres ofte ubehagelige arbejde, og at de føler sig usikre og pressede med en tilbøjelighed til at værdsætte deres private ejendom højt og derfor at udvise intolerance mod angreb herimod. Derimod er de ikke så tilbøjelige til at identificere sig med samfundet, hvorfor angreb mod samfundet og dettes institutioner ikke fordømmes så strengt som angreb mod den private ejendomsret.

Den seneste tids politiske begivenheder bekræfter nærmest denne antagelse. Mogens Glistrups parti, der netop appellerer til den uartikulerede utilfredshed med samfundsindgreb i lønningsposen og den private ejendomsret, har hentet størstedelen af sin medvind fra Socialdemokratiet, hvilket ikke er mærkeligt, men sikkert overraskende for dem, der har troet, at Socialdemokratiet udelukkende repræsenterer rettænkende socialister.

De egentlige socialister er sikkert for længst gået over til SF, medens det nu er småborgerligheden, som forlader den synkende skude, og Socialdemokratiet har altid på godt og ondt repræsenteret netop den små-

borgerlighed, som rejste sig i protest mod den »sorte hånd«, som den socialdemokratiske regering i begyndelsen af 60'erne rakte ud mod den lille mands parcelhus. I Finland rejste småbrugerne sig for nogle år siden under Vennamo mod strukturændringerne i landbruget.

Det var også småborgerskabet, der i 50'erne under Frankrigs Glistrup – *Pierre Poujade* – rejste sig i protest mod skatterne, som truede de småhandlendes eksistens, og som senere var rygraden i den algierske OAS-terror. For at føre det uhyggelige perspektiv videre: Det var det honette småborgerskab, som var grundstammen i Hitlers nazisme i 30'erne, da inflation og arbejdsløshed nedbrød dets tryghed og tillid til samfundet.

Jeg synes, der er god grund til at tage *glistrupismen* alvorligt som symptom på, at store dele af især småborgerskabet føler sig hårdt presset, hvorimod manden – Glistrup – er ganske uinteressant som andet end psykologisk fænomen. Hvordan politikerne så bør reagere, er en helt anden sag. Det ville være lige så hovedløst at ville spore sig tilbage til stenalderen, som det ville have været, om man i Frankrig og Finland havde opgivet en nødvendig strukturtilpasning af hensyn til protesterne.

Eller om man på grund af den i sin tid galoperende *Rindalisme* havde anvendt kunstfondens midler til at indkøbe socialrealisme og trommesalsbilleder. Eller om man havde indført fuld grundskyld for at tage vinden ud af Retsforbundets sejl, dengang dette parti med *Starcke* som datidens Glistrup agiterede mod skatter og restriktioner og lokkede med grundskyld som altings bodemiddel.

Men man må erindre sig den erfaring, som kan uddrages af vor barndoms zoologibog: Rotten er et ondskabsfuldt dyr, den forsvarer sig, når den bliver angrebet! Bliver dyr og mennesker udsat for urimeligt pres og stress, bliver de uberegnelige og ondskabsfulde. Asociale!

Podgorecki fandt, at de socialt orienterede personer i Polen også i vidt omfang var medlemmer af det socialistiske parti. Vil man være perfid, kan man insinuere, at partimedlemmer i almindelighed derfor må være højtuddannede, højtlønnede personer i overordnet stilling. Vil man være fair, må man nok erkende, at der er en vis forbindelse mellem social holdning og respekt for kvalitet og den nødvendige styring gennem regler, som sikrer, at samfundets værdier prioriteres i overensstemmelse med samfundets interesser, og interessen i at knappe ressourcer udnyttes så effektivt som muligt.

Men man må på den anden side huske, *at* den centrale styring er mere anvendelig under primitive produktions- og organisationsforhold, og

at det er de svage, som på én gang har den ringeste forståelse for reglernes nytte og det største behov for deres beskyttelse.

Man kan derfor ikke trække umiddelbart gyldige slutninger fra forholdene i Polen til forholdene i Danmark. På den ene side er det dog rimeligt at se en principiel bekræftelse på sammenhængen mellem socialpsykologiske forhold og retsopfattelsen. På den anden side er det rimeligt at forvente en større regelorientering i Polen end i Danmark. Men er det tilstrækkeligt til at forklare den tilsyneladende principielle forskel mellem en polsk og en dansk vej til socialismen?

I hvert fald kan den polske undersøgelse kaste et halvlys ind over den nutidige danske glistrupisme.

Mus og mænd

Den populære opfattelse af romantik i almindelighed og romantikere i særdeleshed har hidtil været præget af forestillingen om noget farverigt, følelsesfuldt og måske lidt høj- og hastemt, men i hvert fald noget festligt og i hovedsagen som udtryk for en positiv holdning til livet.

I de senere år, hvor man i sin omverden synes at opleve en nyromantik af dimensioner med orgier af følelse og ramasjang, har man i højere grad været tilbøjelig til at understrege de sociale og politiske faktorer og at fremhæve paralleller mellem begyndelsen af det 19. århundrede, da den store romantik løb af stabelen i hele Europa, og den seneste nutid. Ikke i den banale forstand, som er blevet moderne blandt kommissærerne i det vellønnede akademiske proletariat: at Romantikken var et overklassefænomen, og at historikeren i nutiden derfor må stille sig i klassekampens tjeneste. Som om finkulturen – også den nutidigt proletariske – ikke altid havde været et overklassefænomen vel at mærke for den finkulturelle overklasse, hvortil det bourgeoisi, som almindeligvis gøres til syndebuk for alskens dårligdom, som oftest ikke hører. Man må ikke glemme, at vor information om nutidige og fortidige begivenheder er formidlet af de professionelle skribenter og meningsproducenter: Forfattere, kunstnere og journalister. Det er deres fortolkning af »virkeligheden« – den fortidige og nutidige – vi får præsenteret i kunstværker, i digte, i romaner, i aviser, i radio og TV.

I overensstemmelse med den nyeste fortolkningsteori må man derfor til stadighed ved fortolkningen kritisk erindre sig, at de pågældende oplever og skriver på baggrund af deres egne forudsætninger og interesser. Man er altså nødt til at præcisere, at »virkeligheden« filtreres gennem skribentens forestillingsverden – hans »ideologi« – og at det med andre ord ikke nødvendigvis er de beskrevnes oplevelse af situationen, som skildres, men under alle omstændigheder skribentens egen. Og i nutiden er det almindeligt anerkendt, at der ikke gives nogen beskrivelse uden interesse: den beskrivendes interesse.

Hermed er det naturligvis ikke meningen at sige, at »kulturarbejdere« og kunstnere ikke siger noget væsentligt om deres tid. Naturligvis gør de det. Man må blot ved læsningen tage det forbehold, at de pågældende *også* taler for deres egen syge moster. Her ligger en af de alvorligste mangler ved meningsdannelsen – især i nutiden, hvor massekommunikationen har givet store muligheder for, at det professionelle meningskartel: forfattere, journalister og andre grupper tilhørende »den herskende klasse« af højtuddannede og velartikulerede akademikere, kan monopolisere meningsdannelsen forsåvidt angår kartellets fælles interesser.

I nutiden har vi set eksempler på denne bevidste eller ubevidste udnyttelse af monopolet i egen interesse. I forrige århundrede da »kulturarbejderne« endnu ikke tilsammen udgjorde den herskende klasse, men var økonomisk og politisk afhængige af det foragtede bourgeoisi, fik man en beskrivelse af tilværelsen, som slet ikke var i overensstemmelse med den idyl, som nutidens proletariske åndsarbejdere vil hævde, at romantikken gav af samfundet. Den nyeste beskrivelse af romantikken (Politikens Verdenslitteraturhistorie Bind 7–8) fremhæver tværtimod to ting. For det første, at romantikerne principielt var samfundskritiske, de reagerede mod den begyndende industrialisering og dens dybtgående skadevirkninger for naturen. Forureningen i videste forstand, og for samfundet: proletariseringen af arbejderne. For det andet, at romantikerne i vidt omfang personligt var splittede og socialt utilpassede personer, der ofte »meldte sig ud af samfundet« og identificerede sig med sigøjnere, som man mente stammede fra Böhmen (Boheme).

At romantikerne, især »de små« af anden generation (o. 1830) var præget af livslede og foragt over for samfundet, skyldes utvivlsomt en forståelig og især hos ungdommen naturlig afvisning af den materialisme og kynisme, som var resultat af og forudsætningen for den hastigt voksende velstand hos »den nye klasse« – borgerskabet – på bekostning af aristokratiet og de proletariserede håndværkere. På den anden side kan man heller ikke afvise, at skribenternes egne skuffede forventninger kan have spillet en rolle. I hvert fald henviste en samtidig til »det statistiske misforhold mellem antallet af energiske unge og antallet af topstillinger, hvor de kan udfolde deres evner og kræfter«. (Charles Dupin, 1827, cit. af *Per Nykrog,* Politikens Verdenslitteraturhistorie, Bind 8, s. 82–83). Skolereformerne omkring 1800 havde skabt forøgede muligheder for uddannelse, og det er en velkendt teori, at virkningerne af en skolereform efter ca.

25 års forløb giver sig udslag i en kraftig samfundskritik på grund af den yngre generations højere uddannelsesniveau og den øgede konkurrence om de kvalificerede stillingstilbud. Meget af de senere års samfundskritik har efter denne teori sammenhæng med uddannelsesreformerne efter 2. verdenskrig.

Denne teori må bevares i mindet, når man læser romantikernes beretninger om forrige århundrede. Der er tale om en lille og eksklusiv gruppes fortolkning, som ikke behøver at være identisk med større befolkningsgruppers egen oplevelse. Det er kunstens opgave at være samfundskritisk. Skal samfundskritikken imidlertid være kompetent, må den dels være kvalificeret så vidt muligt, hvilket forudsætter et minimum af indsigt i samfundsmæssige sammenhænge og problemer, dels være kritisk over for sine egne forudsætninger og interesser, og altså ikke blive privat og forveksle verdenshavet med Frederiksholms Kanal.

Et eksperiment, som på en ejendommelig måde illustrerer teorien om sammenhængen mellem kunstnerens private situation og hans forhold til samfundet, samtidigt med at det giver et uhyggeligt perspektiv på menneskehedens muligheder for at overleve, refereres i Royal Society of Medicine (vol. 66, s. 79 ff: Symposium: Man in his Place). En amerikansk psykolog redegør her for et forsøg med at lade en musekoloni udvikle sig på en begrænset plads, men under de i øvrigt bedst tænkelige ydre forhold: ubegrænset adgang til føde, optimale klimatiske forhold, fri for sygdomme og naturlige fjender. Men uden mulighed for at slippe væk.

Fire par 48 dage gamle laboratoriemus indlogeredes d. 9. juli 1968 i et kvadratisk bassin, udstyret med 16 fodringspladser og ca. 250 tilhørende redepladser ophængt på væggene. Efter en periode med betydelig uro tilpassede musene sig til hinanden og til omgivelserne, og efter 104 dages forløb fødtes det første afkom (fase A). I løbet af de følgende 516 dage skete der en voldsom forøgelse af bestanden, der fordoblede sig hver 55. dag, indtil antallet efter 315 dages forløb var steget til 620 (fase B). Fra dette tidspunkt faldt stigningstakten brat, idet fordoblingstiden nu steg til næsten det tredobbelte, nemlig 145 dage (fase C). Efter 560 dages forløb begynde antallet pludseligt at falde, idet gennemsnitsalderen for musene lå fra omkring 550–600 dage, medens der ikke efter den 600. dag fødtes levende unger. Efter fire års forløb var der kun 122 overlevende individer, heraf 22 hanner og 100 hunner, og bestanden forventedes uddød efter 1780 dages forløb.

Hvad var det nu der var sket? Hvordan kunne der være tale om overbefolkning, når der var rigeligt af alle livsfornødenheder bortset altså fra plads? Hvorfor kom væksten ikke i gang igen, efter at antallet var faldet i en periode?

Svaret var det tankevækkende, at musene – så lidt som menneskene – lever af brød alene. Kort fortalt skete der det, at det sociale system brød sammen, hvorved gruppen bogstaveligt talt mistede evnen til at overleve: Under de yderst gunstige overlevelsesforhold i starten, udfyldtes forholdsvis hurtigt samtlige roller, »stillinger« i det sociale system, medens den fortsatte overproduktion af unge medførte en så voldsom konkurrence om »stillingerne« mellem de unge og de ældre etablerede individer, at begge gruppers adfærd blev abnorm. Gruppen mistede evnen til at producere individer med evne til at udføre andet og mere end de mest elementære individuelle overlevelsesfunktioner. Evnen til at udføre de for samfundets opretholdelse og videreudvikling nødvendige funktioner døde ud, tillige med evnen til at udvikle de normale seksuelle forhold, der er forudsætningen for artens fortsættelse.

Den nærmere forklaring er følgende: Musenes normale socialmønster er dannelsen af »ynglegrupper« bestående af et antal hanner og hunner men ledet af en særligt dominerende han, som sørger for at forsvare gruppens territorium mod angreb fra andre gruppers individer. Der viser sig at være en sammenhæng mellem lederens dominans, territoriets udstrækning og antallet af fødte unger i gruppen. Desuden opstår der en rangordning mellem grupperne, idet antallet af unger aftager gradvis på begge sider af den mest produktive gruppe. Samtlige unger modtog i fase B den normale moderlige omsorg og blev tidligt socialt tilpassede. I denne fase var der som nævnt yderst gunstige sociale muligheder, medens der i fase C, efter at samtlige reder var blevet beboet, nu ikke længere var den lette mulighed for at få en socialt tilpasset tilværelse.

Under normale forhold vil et befolkningsoverskud udvandre og skabe et nyt samfund under måske mindre gunstige ydre forhold. Men indelukket i bassinet stod denne mulighed ikke åben for overskudsbefolkningen; de hanner, der havde mindst held i kampen for en social placering, havde derfor kun den mulighed tilbage: at trække sig tilbage fysisk og psykisk. Disse unge hanner, som meldte sig ud af samfundet, blev passive og samlede sig i store grupper i Ingenmandsland i midten af bassinet. De kom derfor ikke længere i konflikt med de dominerende hanner, men alligevel var de fyldt med sår og ar efter bid fra andre tilbagetrukne han-

ner, idet bevægelse til og fra fodringsstederne gav anledning til så megen uro i massen, at det udløste angreb på de tilbagevendte, der på deres side havde mistet evnen *til flugt og selvforsvar.*

– De etablerede dominerende hanner blev på den anden side så stærkt udmattede af den abnormt forøgede konkurrence fra yngre hanner, at hunnerne var nødt til selv at udvikle en aggressiv adfærd, der i samme grad gik ud over deres eget afkom, som blev udsat for vold og i stigende grad måtte forlade reden inden de var udvoksede. Svangerskaberne aftog i antal, medens aborterne tiltog, ligesom ungerne ofte blev beskadiget under fødselen, men værst af alt: mødrene begyndte at efterlade deres unger forskellige steder. En sådan forsætlig opgivelse af eller ligegyldighed over for afkommet er et meget sikkert indicium for udviklingen af en abnorm moderadfærd.

De umodne unger, som udstødes af gruppen lærer for deres vedkommende ikke normal social adfærd, men udsættes tværtimod for en voldsom belastning i deres forsøg på at tilpasse sig som følge af den hårde konkurrence fra andre unge, hvorved deres adfærdsmønster yderligere opløses. Som følge heraf modnes individernes normale sociale adfærdsmønster ikke. De bliver ude af stand til at udvikle normale kontakter med det modsatte køn, hunnerne til at udvikle evnen til yngelpleje og hannerne til at udvikle evnen til aggression og forsvar af et territorium. – Allerede efter ca. 1 års forløb var kun ca. 2 pct. af hunnerne drægtige, medens det normale ville have været, at samtlige kønsmodne hunner havde haft fem eller flere unger.

De tilbagetrukne hanner blev kaldt »beautiful ones« (»smukke«), fordi de var ganske uinteresseret i seksuelle og sociale aktiviteter. De indskrænkede sig til at tilfredsstille de mest elementære fornødenheder: at spise, drikke, sove og soignere sig. Deres pels var i fineste stand, men de havde mistet evnen til at føre slægten videre. Individerne ville overleve, men gruppen ville dø ud.

Dette var altså mus, men hvad med mennesker? Forfatteren ser ingen grund til at tvivle på, at samme skæbne under lige vilkår vil overgå menneskene. Hvis et overskud af kvalificerede unge ikke kan finde en passende beskæftigelse, må det føre til manglende realitetssans, vold og asocial adfærd. Medens evnen til at forny sig biologisk er den væsentligste for en musebestand, kommer hertil for mennesket endvidere evnen til at

skabe ideer og organisationer, som er egnet til at styre et senindustrielt samfund kulturelt, intellektuelt og teknologisk.

Det var hårde ord i marts. Men kaster man sky sideblikke til højre og venstre, kan man måske nok i tummelen omkring sig se faresignaler: eksempler på »de smukke«, »de apatiske«, »de voldsomme«, trætheden og selvopgivelsen hos de etablerede, den totale afvisning af samfundet hos store grupper af kunstnere og intellektuelle. Grimassen og de store og nemme men urealistiske løsninger (»revolutionen«, »glistrupismen« o.l.) er, hvad vi har tilbage.

Står det virkeligt så galt til, eller er der blot tale om et forbigående fænomen – som al romantik, – der vender tilbage med samme sikkerhed som Tordenskjolds soldater, hver gang der bliver trængsel blandt de højtuddannede?

Ideologi og videnskab

Uroen på sociologisk institut ved Københavns Universitet har bragt sociologien ind i offentlighedens søgelys, men den har sikkert ikke bidraget til at gøre det klart for almenheden, hvad sociologi i det hele taget er for noget. Snarere tværtimod. Tilbage i bevidstheden står – som det utvivlsomt også gælder idéhistorien i Århus – et uklart, men overvejende negativt, billede af politiske uoverensstemmelser. Men om hvad?

Sociologien er læren om samfundsforholdene og er efter omstændighederne en videnskab, nemlig når sociologer anvender videnskabelige metoder i deres beskrivelser af samfundsforholdene. Og hermed har vi allerede stukket hånden langt ind i en krudttønde! For hvad er videnskab, og hvad er beskrivelse?

Når man er kommet i tvivl om disse helt fundamentale forudsætninger for videnskabelig virksomhed, skyldes det den videnskabsteoretiske eller videnskabsfilosofiske diskussion, der i de senere år er rejst af den såkaldte »ideologikritik« eller »kritiske videnskab«. Denne retning, som især har søgt inspiration hos Frankfurter-sociologerne *T. Adorno* og *Jürgen Habermas* for ikke at tale om *H. Marcuse,* har rettet sin kritik mod den såkaldte videnskabelige positivisme, som antages at gå ud fra muligheden af en forudsætningsløs og objektiv erkendelse. Hertil siger ideologikritikken, *at* der ikke findes nogen forudsætningsløs erkendelse, og *at* det ikke er muligt at give nogen objektiv beskrivelse. Al erkendelse er afhængig af den erkendendes bevidsthed, der kun sætter ham i stand til at se det, som han i forvejen venter eller ønsker at se. Det samme gælder beskrivelsen: Vi har kun vort sprog, der er præget af vore vurderinger og anskuelser som redskab til beskrivelse af virkeligheden omkring os. Vor bevidsthed, dvs. vore forestillinger om og vurderinger af omverdenen præger vor sproglige beskrivelse af denne, medens omvendt sproget virker tilbage på og præger vor bevidsthed, der kun eksisterer intellektuelt i sproglig og begrebsmæssig form. Man taler her om den »hermeneutiske cirkel«, dvs. det paradoks, at bevidstheden kommer før sproget, medens

sproget omvendt bestemmer bevidstheden. Det er den gamle historie om ægget og hønen, der begge forudsætter hinanden!

Et aktuelt eksempel på den sproglige beskrivelses afhængighed af forudfattede meninger er læserbrevdiskussionen for nylig om begrebet »henrettelse« i forbindelse med beskrivelsen af »Sorte September«s drab på tre europæiske diplomater. Opfatter man »Sorte September« positivt, vil man beskrive dem som »partisaner« eller »frihedskæmpere« og deres drab som »henrettelse«, der leder tanken hen på en legal eksekution af en af retslige instanser idømt dødsstraf. Opfatter man dem derimod negativt, vil man beskrive dem som »terrorister« eller »forbrydere« og deres drab som »likvidation« eller »mord«.

Det er altså en erfaring, at den sproglige beskrivelse ikke er »objektiv«, men afhængig af vurderinger, som igen har sammenhæng med den beskrivendes anskuelser, holdninger og ideer eller med andre ord af den beskrivendes ideologi. Al erkendelse og beskrivelse er altså ideologisk. For så vidt er der i øvrigt ingen større meningsforskelligheder inden for de forskellige videnskaber og deres udøvere. Der er ingen videnskabsmænd, som siden *Kants* kritiske erkendelsesteori o. 1800 for alvor har villet hævde, at erkendelsen er helt objektiv. Derimod har den såkaldte positivisme været tilbøjelig til at ville indskrænke den videnskabelige virksomhed til at omfatte sådanne områder, at resultaterne så at sige kan vejes og måles eller udtrykkes i matematiske størrelser. Man har af hensyn til sikkerheden i de videnskabelige udsagn villet afvise enhver form for vurderinger som genstand for videnskabelig virksomhed. Smag og behag er et personligt anliggende, som ikke kan diskuteres.

Det er klart, at en sådan »kvantificerende« metode er velegnet til at undersøge og beskrive den naturlige omverden. Naturvidenskaberne har da også i de sidste 300 år været optaget af at veje og måle, og – hvor noget sådant ikke umiddelbart er muligt – som Galilei forlangte det: at gøre fænomenerne målelige. Det er umiddelbart indlysende, at en sådan beskrivelse af omverdenen i tal og formler ikke er en *udtømmende* beskrivelse. Der er et principielt ubegrænset sæt af *funktioner,* som beskriveren kan tage som udgangspunkt for sin beskrivelse. Alligevel vil summen af disse beskrivelser ikke være identisk med det billede, som et fotografi eller et maleri vil give øjet, eller som en kombination af vore sanser og følelser vil give af f.eks. en elsket person.

Naturvidenskaben beskæftiger sig altså kun med funktioner og prætenderer ikke at give et udtømmende, endsige »sandt« billede af virkelighe-

den. Man kan heller ikke bebrejde naturvidenskaben, at den ikke gør det. Dens største udøvere, såsom *Albert Einstein,* var fuldt på det rene med, at naturvidenskaben var andet og mere end et åndløst tælleri. Til den videnskabelige virksomhed hører tillige teoridannelsen og i sidste instans skabelsen af en *kosmologi,* dvs. en almindelig forklaring på sammenhængen i og udviklingen af den fysiske virkelighed. Og *Einstein* var ikke i tvivl om, at evnen til at se nye sammenhænge i virkeligheden eller et helt nyt verdensbillede, som det var tilfældet med relativitetsteorien og atomteorien, var beslægtet med den digteriske nådegave. På den anden side var han heller ikke i tvivl om, at der er den fundamentale forskel mellem et digt og en videnskabelig hypotese, at sidstnævnte – hypotesen – i modsætning til førstnævnte er bestemt til at blive konfronteret med virkeligheden, medens førstnævnte – digtet – er bestemt til at tale direke til vort følelsesliv.

Her er vi ved det fundamentale forhold mellem ideologi og videnskab. En videnskabelig teori (eller hypotese) og en ideologi er begge begreber, som angår mere eller mindre omfattende anskuelser eller meninger om fænomener i tilværelsen eller sammenhængen mellem sådanne. Forskellen mellem ideologi og videnskab er den, at den videnskabelige teori viger for virkelighedens kontrol, medens ideologien i stedet søger at påtvinge virkeligheden sit stempel. Inden for naturvidenskaberne spiller ideologierne naturligvis en rolle og har i hvert fald gjort det gennem tiderne. I middelalderen vogtede kirken over, at videnskaben ikke stillede upassende spørgsmål. Men også siden har naturvidenskaben ud fra en almindelig forudsætning om tilværelsens almindelige indretning, som ikke blev efterprøvet, stillet en vis type spørgsmål og undladt at stille andre. Den gamle opfattelse, som går helt tilbage til antikkens store græske filosof og videnskabsteoretiker, *Aristoteles,* og som prægede middelalderens »metafysik«, var den, at al menneskelig og naturlig virksomhed var formålsbestemt, hvorfor det gjaldt om at finde de »kræfter«, som frembringer de af hensyn til formålet nødvendige forandringer. Da man senere fandt den rette forklaring på vort solsystems sammensætning og funktion, førte denne erkendelse til en mekanisk verdensopfattelse, som fik naturvidenskaben til uden diskussion at stille spørgsmål til tilværelsen om årsag og virkning uden at spørge hvorfra, hvorhen og hvorfor!

Det er en almindelig videnskabshistorisk erkendelse, at de øvrige videnskaber: de humanistiske videnskaber og samfundsvidenskaberne til enhver tid har været stærkt præget af den fremherskende orientering in-

den for naturvidenskaberne, omend der altid har været undtagelser. Da naturvidenskaberne var mekanisk orienterede, var de humane videnskaber det i samme grad; da naturvidenskaberne i forrige århundrede i vidt omfang koncentreredes omkring begrebet *proces,* dvs. udvikling, inden for kemi, biologi og elektricitetslære, fik det også indflydelse på de humane videnskaber, som blev historiske og idealistiske. Der er heller ikke tvivl om, at relativitetsteoriens principielle relativering, dvs. opløsning af forudsætningen om den samtidige analyse og beskrivelse af virkeligheden med forskellige sæt af måleredskaber, har haft afgørende betydning for de humane videnskabers forståelse for erkendelsens principielle interessebundethed. Vi foretager os kun det, vi er interesseret i og i stand til at foretage os. Vi stiller kun de spørgsmål, vi er interesseret i og i stand til at stille, og får naturligvis kun svar på de spørgsmål, vi stiller. Når vi ikke forstår de svar, vi får, er det, fordi vi ikke kender de spørgsmål, der er stillet.

Med andre ord: Hvis tilværelsen forekommer os uforståelig og absurd, er det fordi vi ikke kender de faktorer i omverdenen eller os selv, som gør, at vi kan formulere de rigtige spørgsmål. Tilværelsen skal med andre ord *fortolkes.* Til brug for denne fortolkningsvirksomhed er det, at vore i forvejen eksisterende anskuelser og meninger – vore ideer – eller i form af sammenhængende idesystemer: ideologier, fungerer som fortolkningsbidrag og giver os færdige forklaringer på det, som vi oplever. Ideologierne formulerer med andre ord de rette spørgsmål og giver samtidig automatisk det rette svar. Ideologier er altså ikke alene noget positivt, men tillige en nødvendig forudsætning for, at vi overhovedet kan orientere os i tilværelsen. Ideologien er med andre ord det nødvendige redskab til skabelse af en menneskelig bevidsthed. Derfor er det naturligvis fatalt, hvis ideologien er falsk, idet der i så fald skabes en »falsk bevidsthed«.

Men hvad vil det nu sige, at en ideologi er falsk? Ja, det kommer an på, i hvilken forstand man anvender begrebet ideologi. Ordet kan anvendes som betegnelse for en mere omfattende politisk ideologi, f.eks. en konservativ, en liberal eller en socialistisk ideologi, og således anvendes begrebet i samfundsvidenskaberne. Men det kan også anvendes som betegnelse for noget mindre, idet det kan anvendes om enhver *urigtig* forudsætning, som ligger til grund for forståelsen, forklaringen eller begrundelsen for en opfattelse eller en handling. I denne anvendelse af ordet, som er almindelig inden for den ny-marxistiske ideologikritik, ligger der

en principielt negativ opfattelse af begrebet, som identificeres med et misbrug af andres forestillinger til skabelse af »falsk bevidsthed«, dvs. en opfattelse af tilværelsen eller sammenhænge heri, som man ikke »i virkeligheden« kan være tjent med.

Det springende punkt er herefter, hvad mennesket »i virkeligheden« eller »i sandhed« er interesseret i. Hvad der med andre ord er »det gode liv« for menneskene. Her er det, at den »etablerede« samfundsvidenskab bliver svar skyldig, idet den må henvise til erfaringens vidnesbyrd, hvilket i denne henseende må blive den politiske virkelighed. Ingen samfundsvidenskabsmand vil benægte, at man ikke vilkårligt kan indrette samfundet uden hensyn til de socio-økonomiske forhold og til menneskets »natur«. Samfundsorganisationen er med andre ord ligesom kulturen afhængig af produktionsforholdene. Det ville være meningsløst at påstå, at kultur og samfundsorganisation er de samme i primitive jægersamfund, nomadesamfund, landbrugssamfund og moderne industrisamfund. På den anden side ville det være lige så meningsløst at påstå, at der eksisterer et nødvendigt udviklingsforløb, eftersom erfaringen viser det modsatte. Derimod er det rimeligt at antage, at menneskene er tilbøjelige til at indrette sig på bestemte måder under visse givne produktionsforhold. F.eks. synes et kollektivt samfunds- og kulturmønster at høre sammen med primitive produktionsforhold, medens en individualistisk holdning hænger nøje sammen med en udviklet by-økonomi, medens det moderne produktionssamfund for så vidt er enestående, som det ikke tidligere har eksisteret i menneskehedens kulturhistorie.

Hvordan skal man nu fortolke menneskets »sande natur«? Ja, allerede for 2500 år siden søgte *Platon* dette svar på menneskets antropologi i en principielt diktatorisk stat. Han afviste sine forgængere: sofisterne, som var meget bedre end deres rygte, idet de ikke alene principielt var demokrater, men oven i købet troede, at samfunds- og kulturforholdene helt afhænger af menneskets frie valg. Mennesket har altså efter denne opfattelse ingen antropologi, ingen »sand natur«. Sofisterne drog i øvrigt den radikale konsekvens af deres opfattelse, at de ikke alene – som nutidens videnskab – anså al erkendelse for at være relativ, men tillige udstrakte denne opfattelse til at omfatte moralen, således at der ikke med mening kunne tales om »godt« og »ondt« i almindelighed, men kun i forhold til et bestemt formål. Det forekommer umiddelbart, at nutidens »ideologikritikere« og »antipositivister« kan finde ikke så lidt inspiration i det klassiske Grækenland, hvis man ville interessere sig for historien!

Også Platons elev, *Aristoteles,* søgte at indkredse menneskets natur. Som bekendt tog han i modsætning til Platon sit udgangspunkt i biologien og anså mennesket for at være et »socialt dyr« *(zoon politicon).* Det er baseret på antagelsen af, at mennesket på en gang er et individ og et samfundsvæsen. Senere socialfilosoffer (*Thomas Aquinas* o. 1200, *Hugo Grotius* o. 1600, *Rudolf v. Jhering* o. 1870) har i sociale brydningstider gang på gang formuleret denne sammensatte menneskeopfattelse.

I modsætning til socialismen, der principielt opfatter mennesket som et socialt væsen, og den klassiske individualisme og liberalisme, der principielt opfatter mennesket som individ, opfatter »socialliberalismen« mennesket som et ambifium med individuelle og sociale behov, der forudsætter en samfundsorganisation, der til enhver tid afstemmer disse behovs opfyldelse efter de herskende socio-økonomiske forhold i samfundet.

Videnskaben kan ikke tage parti for den ene eller den anden af disse ideologier. Men så længe ingen af ideologierne har kunnet dokumentere, at mennesket skal fortolkes i dennes eget billede, må videnskaben fortsat hævde både menneskets ret til at eksperimentere, hvilket bedst sker inden for det tolerante demokratiske system, og sin egen ret til under virkelighedens kontrol at forske ud fra sine egne rimelige hypoteser. I modsætning til den naturlige er den sociale virkelighed ikke en hård, men en blød virkelighed. Samfundet kan forandres med ideologier og med magt.

Men erfaringen har også lært os, at man kan beherske alle en kort tid, at man kan beherske mange i længere tid, men at man ikke kan beherske alle altid.

Cosi fan tutte

Der var engang to misdædere, som skulle hænges. De lod sig gudhengivent føre til galgen side om side. Med løkken om halsen blev den ene af delinkventerne imidlertid benådet, hvorefter den anden begyndte at råbe op og gøre sig vanskelig. Så ville han heller ikke hænges!

Ligesom andre eventyr og myter afspejler denne sandfærdige beretning grundlæggende træk i den menneskelige forestillingsverden. Villigheden til at underkaste sig livets og samfundets vilkår er afhængig af, om *»de andre«* er i samme båd. Samfundets fundamentale spilleregler er baseret på to grundideer, som står i forbindelse med basale menneskelige behov. Man plejer at tale om *lighedsideen* og *gensidighedsideen,* uden at gøre sig helt klart, at ideerne til en vis grad er selvmodsigende.

Lighedsideen går i sin radikale form ud på, at alle skal stilles lige, medens gensidighedsideen går ud på, at der skal være en sammenhæng mellem det, man yder, og det man opnår til gengæld.

Ideerne støtter dog hinanden et langt stykke, for så vidt som lighedsideen blot forlanger, at der ikke må gøres forskel på folk uden en nærmere begrundelse, som bl.a. kan være, at der skal være sammenhæng mellem ydelse og vederlag, simpelt hen fordi motivationen til menneskelig aktivitet har forbindelse med aktivitetens belønning.

Reglerne og normerne såvel moralens som rettens har bl.a. til formål at beskytte forventningen om et vederlag. Hvis man ikke kunne regne med, at et forventet vederlag ville blive betalt, ville de færreste indlade sig på at give afkald på en øjeblikkelig fordel i forventning om en fremtidig belønning. Og grundlaget for den menneskelige civilisation er netop evnen og viljen til at give afkald på en øjeblikkelig, men forholdsvis mindre belønning til fordel for en fremtidig og større.

På én eller anden måde må samfundet – og det gælder enhver organisation – sikre, at de overordnede værdier, som er forudsætningen for helhedens opretholdelse og udvikling, erkendes og virkeliggøres. At samfundets individer overholder spillereglerne. Til gengæld vil det enkelte individ ikke have ulemperne ved at efterleve reglerne, medens *»de andre«*

kører frihjul. Lovlydigheden er afhængig af, at overtrædelser ikke tolereres i højere grad, end hensynet til handlefriheden tilsiger. I modsat fald vil reglen gå til grunde retfærdiggjort med Mozart's lystige »*Cosi fan tutte*« (sådan gør alle de andre!). Så vil man heller ikke selv hænges!

Vel hængt er bedre end slet brændt! Og samfundet må finde et styringssystem, som på én gang sikrer en nødvendig værdiprioritering, og at den heraf følgende indskrænkning i individernes frie valg virkeliggøres. I tidligere tider med knappe ressourcer måtte man i vidt omfang bygge på autoritære systemer sanktioneret ved tvang, i primitive samfund baseret på familiens og slægtens hævn, i nyere tid baseret på statens autoriserede magtapparat.

Til alle tider har menneskene haft en drøm om, at tingene kunne styres anderledes, at menneskene kunne styre sig selv og hinanden på frivillighedens grundlag. I almindelighed har man henvist til kontrakten, den frivillige aftale mellem ligeberettigede og suveræne individer, som sindbillede på denne smukke tanke.

Bedst kendt er i nutiden den franske førromantiker *J. J. Rousseau,* der beredte jordbunden for revolutionen med sin bog: Samfundskontrakten, der med tugt at melde fik indflydelse både på *Robespierre* og *Karl Marx.* »Folkesuveræniteten« var efter denne opfattelse udelelig og af oversanselig betydning, på samme måde som »folket«, »masserne« er det i en moderne terminologi.

De enkelte individers suverænitet strakte i virkeligheden ikke længere end til den handling, der bestod i at give afkald på den til fordel for samfundet, ligesom *Thomas Hobbes* et par hundrede år tidligere på samme måde retfærdiggjorde det enevældige monarki. Statsbegrebet havde afløst fyrsten.

At Marx så iøvrigt senere så staten som roden til alt ondt og som redskab for bourgeoisiets undertrykkelse af proletariatet, ændrer ikke noget i konstateringen af, at »folket« i marxistisk forstand ikke er de mennesker, man kan se i virkeligheden, men et oversanseligt begreb, som placerer helheden over individerne. På den anden side tænkte Marx sig, at individernes private liv med ejendomsrettens afskaffelse og borgerskabets udryddelse ville ophøre med at eksistere, hvorfor staten som borgerskabets forlængede arm ville henvisne. Herefter ville alle spontant handle socialt, hvorfor retsregler og retlige sanktioner ville blive overflødige.

Også den samfundsteori, der opererer med mennesker af denne verden, har i takt med den økonomiske og kulturelle udvikling kunnet observere en tendens til decentralisering af beslutningsprocessen i samfundet. Forudsætningerne herfor har været en voldsom økonomisk vækst, der giver individerne en større reel handlefrihed, og en heraf følgende knaphed på arbejdskraft, der gør kontrollen med ressourceforbruget vanskeligere.

Med stigende velstand vil tolerancen over for normovertrædelser gradvis blive større og større. Det er længe siden, man har hængt småtyvene, og i nutiden har man dels afkriminaliseret, dels mildnet sanktionen over for forhold, som tidligere blev anset som samfundsskadelige. Tolerance er ligesom demokrati et velstandsfænomen.

Såvel den økonomiske teori som organisationsteorien erkender i nutiden, at andre motiver end ønsket om at forøge de materielle værdier spiller ind ved vore økonomiske dispositioner. Den såkaldte trivsel bliver en faktor, som må tages i betragtning, både fordi man må indrømme, at penge for normale mennesker ikke er et mål, men et middel til at opnå lykke, og fordi produktiviteten i en sådan højtudviklet økonomi er afhængig af motivationen. Guleroden har afløst kæppen, eller som Viggo Kampmann engang udtrykte sagen: Det gælder om at spænde kapitalisterne for samfundets vogn!

I den private økonomi er konkurrencen en fintfølende regulator af forholdet mellem trivsel og effektivitet. Det er indlysende for alle, at virksomheden kun tilhører de medvirkende i videste forstand, så længe kunderne er villige til at betale for mosten. I offentlig virksomhed er sammenhængen mellem *input* og *output* ikke så letgennemskuelig, og det er derfor lettere for en tid at få almenheden til at acceptere en høj standard for institutionen og de ansatte uden at stille noget spørgsmålstegn ved rentabiliteten sammenholdt med den private sektor, som derfor for sit vedkommende må effektiviseres.

For samfundet som helhed aflæses temperaturen på betalingsbalancen, hvor underskuddet er målet for det samlede overforbrug i den private og den offentlige sektor. Når det ikke længere er muligt at få udlandet, herunder også de fattige lande, til at finansiere vort overforbrug, må vor økonomiske standard reduceres til naturlig størrelse. Og når krybben er tom, bides hestene!

I økonomiske opgangstider øges tolerancen og den sociale forståelse. Når den disponible realløn reduceres, opstår Glistrupismen og konsekvenssamfundet, som udmærker sig ved en tilbøjelighed hos den enkelte

til at indrette sine dispositioner ud fra ønsket om at opnå så store fordele for sig selv som muligt gennem udnyttelse af og hensyntagen til samfundets skattesystem og sociale ordninger.

Man bytter med hinanden i stedet for at købe og sælge. Man forlanger fri bil, telefon og andre rare sager i stedet for løn. Skattefrit. Visse arbejder kan i det hele taget kun forventes udført, såfremt betalingen ikke opgives til skattevæsenet, og overarbejde er ikke eftertragtet. Mildt sagt. Man bygger parcelhuse og opnår store rentefradrag eller bor i dyre lejligheder med boligstøtte. Alt sammen på grund af de høje marginalskatter og forventninger om en fortsat inflation, der præmierer gæld og straffer opsparing. De gode græder og de onde ler!

I offentlig virksomhed findes som sagt ikke nogen regulator som i den private sektor, der afbalancerer hensynet til trivsel og effektivitet. Paradoksalt nok fører denne omstændighed let til en styrkelse af den mentalitet, som man foregiver at ville bekæmpe ved nærdemokratiske styreformer. Såfremt trivselen prioriteres forud for effektiviteten, og medarbejderindflydelsen derfor sættes i system, kan mentaliteten risikere at blive den gode gamle kommunale: at samfundet er til for institutionens skyld, og at denne iøvrigt tilhører de ansatte, som hver især bliver sin egen lykkes smed.

Et socialt system, som er baseret på den enkeltes suveræne magt over sin egen tilværelse, løber risikoen for at udvikle sig til et *anarki,* såfremt der ikke i systemet er indbygget mekanismer, der sikrer, at samfundet producerer tilstrækkeligt med økonomiske midler til at finansiere det stigende krav om trivsel.

Det forvirrende for godtfolk er, at anarkiet berømmes både fra højre og fra det yderste venstre. Den gode gammelliberalisme var baseret på den antagelse, at når man bare lader individerne passe sig selv og lader borgernes penge blive i borgernes lommer, så vil de enkeltes stræben efter egen lykke føre til den størst mulige lykke for det størst mulige antal.

Den ekstreme gammelsocialisme, som nu går under betegnelsen nymarxisme, er i virkeligheden samtidig med og åndeligt beslægtet med liberalismen, for så vidt som den hævdede det enkelte individs fuldkomne frihed for undertrykkelse af enhver art, hvorfor enhver samfundsorden, der forudsætter arbejdsdeling og organisation, må ophøre.

De såkaldte alternative samfund, »fristæder« o.l., er baseret på disse ideer. Endnu synes de i for høj grad at forudsætte det omkringliggende etablerede samfund og dettes evne til gennem effektiv organisation at

producere en tilstrækkelig stor »merværdi« til at kunne finansiere de forskellige foretagender, som derfor snarere må opfattes som sociale foranstaltninger end alternative samfund.

Den virkelige udfordring ligger i på én gang at øge trivselen i videste forstand, uden at effektiviteten og kvaliteten forringes, og at sikre, at individerne ønsker at gøre eller producere det, som samfundet har behov for. Der er ingen grund til at forvente øget tolerance og en heraf betinget vilje til social udligning, medmindre der fortsat kan regnes med stigende realindtægt og vel at mærke *disponibel* realindtægt, dvs. den købekraft, som bliver tilbage, når skatten er betalt. Sporene fra det sidste halvårs politiske racisme skræmmer.

I en anmeldelse af en bog om Tysklands samfundsudvikling (*Hans Hattenhauer:* Zwischen Hierarchie und Demokratie (1971)) rejser anmelderen spørgsmålet om, hvordan man fortsat kan bevæge sig fra hierarkiske (overordnede) mod demokratiske (ligestillede) styringssystemer, »uden at en i det væsentlige forbigående tilfredsstillelse af bekvemmeligheds- og nydelsesbehov vil komme til at udgøre en trussel mod opretholdelsen af en ordnet og sikret frihed«. Man må nemlig ikke glemme, at det regelløse samfund er et samfund for de stærke, hvadenten de kalder sig liberalister eller anarkister.

At man i rimeligt omfang må tro på det gode i mennesket, er en selvfølge. Mennesket er utvivlsomt fra naturens side et nysgerrigt dyr, som har behov for at løse problemer. At guleroden også er bedre end kæppen som drivkraft for aktiviteten, vil der ikke heller være megen uenighed om, selv om der stadigvæk er mange, der tror på en gang tærsk.

Men hvordan får man menneskene til at gøre noget, de ikke har lyst til? Og der er endnu mange arbejdsopgaver, som ikke er lystbetonede. Jeg kan f.eks. ikke forestille mig, at nogen kan have lyst til at plukke solbær. Og sommetider har man mere lyst til at bestille noget end sommetider. Hvordan sikrer man sig, at hjulene holdes i gang også om mandagen, og at ikke alle har mest lyst til at producere venstrerulleskøjter?

Der er næppe nogen tvivl om, at det vil være fornuftigt at regne med, at nysgerrigheden understøttes af behovet for belønning. Egen fordel er som bekendt opfindsomhedens moder. Det er derfor praktisk at opretholde en vis forbindelse mellem ydelse og vederlag, selv om der herved sker en værdifordeling i strid med den formelle ligheds princip, idet man må formode, at den stærke er i stand til at præstere mere end den svage.

På den anden side vil en ekstrem lighedsfordeling nemt udvikle sig til en ligelig fordeling af mindre og mindre, idet forbindelsen mellem ydelse og vederlag helt opløses. Den sociale udligning mellem de stærke og de svage er en opgave for skatte- og socialsystemerne, ikke for styringssystemerne.

I en anden forstand er lighedsprincippet af fundamental betydning. Hvis ikke alle overholder samfundets regler, eller hvis samfundet opretholder regler, som man ikke har evne eller vilje til at håndhæve, vil resultatet blive en udbredt demoralisering. Og samfundet er nødt til at opretholde regler af hensyn til de svage og af hensyn til prioriteringen af samfundets interesser.

Har man sagt A, må man også sige B. Vil man have regler må man også sikre deres opretholdelse. Når det viser sig, at den enkeltes følelse af loyalitet over for samfundets fælles mål ikke er tilstrækkelig stærk til at motivere til en ønskværdig aktivitet eller til at afholde nogen fra en uønskværdig aktivitet, må man være villig til at vise kæppen og i ekstreme tilfælde også til at bruge den.

Hvis samfundet ikke erkender dette vil selvtægten brede sig. Og det er jo ikke længere kun studenter som måske er lovligt undskyldt, der bruger sådanne midler. Bevægelsen har bredt sig til landmænd, fiskere, sømænd og fagforeningsmænd. Jeg er ikke i stand til at skelne mellem selvtægt med et godt formål (Grindstedværk-aktionen) og med et dårligt formål (vagtværn). Selvtægt er selvtægt, et symptom på en social opløsningstendens, som måske er langt farligere end Glistrupismen.

Cosi fan tutte.

Gensyn med »Labyrinten«

Der er intet nyt under solen.

Alle tanker er tænkt engang før eller siden. Alt efter alder og personlighed kan man græmmes eller glædes over, at vore forældre og bedsteforældre ikke var væsentlig dummere end vi selv.

I vor moderne historieløse tid, hvor ungdommen paradoksalt nok har taget en forældet historiefilosofi som udgangspunkt for sin uhistoriske kritik af nutiden, kan det være nyttigt at henlede opmærksomheden på, at noget så fint som ideologikritikken ikke er opfundet i 1960'erne og endog er ældre end den gamle Marx med skægget.

Selvom man med den gamle fængselspræst utvivlsomt må konstatere, at det er spildte Guds ord på Ballelars. Vi gamle har jo lov til at hygge os med genkendelsens glæde.

Og vi har jo også i modsætning til de unge litteratursergenter lov til at glæde os over æstetiske værdier. Vi er alligevel afskrevet som uforbederlige og ufarlige, fordi vi ikke selv forstår, at vi ved at læse og glæde os ved kunst og litteratur, er offer for en bevidstløsgørelse. Kunsten er jo – ligesom historien – blot et redskab i klassekampens tjeneste. En klassekamp, der i ikke ringe omfang af veletablerede og velbetalte magistre udkæmpes til sidste partisan. Med samme heroisme, hvormed englænderne efter sigende har udkæmpet deres krige til sidste franskmand.

Men når sergenterne vil tage glæden fra os, er der så noget at sige til at »folket« foretrækker »Hjemmet« og »Anders And«? Der er da i hvert fald mere kød på disse frembringelser end på de raslende skeletter, som i nutiden gives ud for at være litteraturkritik. Vil man som disse farisæere med væmmelse skubbe litteraturen fra sig og overlade den til sig selv, vil man i stedet give sig til af karsken bælg at tale sociologitysk, så risikerer man måske at fremkalde det, som man advarer imod, nemlig at folket i sin vildfarelse synker ned på Anders-And-stadiet.

Somme tider kan man fristes til at tænke den paradoksale tanke, at magistrene har det samme bagvendte forhold til Anders And, som socia-

listerne til den sociale uretfærdighed. Realiserer man sit politiske program, bliver man selv overflødig.

Nu har jeg slået de syv kors for mig, og kan gå over til mit ærinde, som det vist hedder i det teologiske fagsprog.

Jeg har benyttet sommerferien til at genlæse Jens Baggesens Labyrinten og derved på en underfundig måde fået bekræftelse på den erfaring, som er den grundlæggende idé i denne eventyrlige beretning om en »Reise giennem Tydskland, Schweiz og Frankerig«.

Allerede i 1789 – i det franske revolutionsår – stod det klart for denne unge, subsistensløse rejsende, at det sete afhænger af øjnene, der ser. At en rejse ikke alene er en geografisk flytning, men tillige en ændring af den rejsendes personlighed. At en rejseskildring derfor for at være ægte enten må skrives efterhånden eller i hvert fald på grundlag af breve og dagbogsoptegnelser. Ellers bliver der ikke tale om en rejseskildring, men om en efterrationalisering. Det er nemlig i modsat fald ikke den person, som oplevede de beskrevne personer, steder og begivenheder, der har skrevet derom, men derimod en person, der netop i kraft af oplevelsen er blevet en anden. En rejseskildring er derfor ikke blot en ydre men også en indre opdagelsesrejse.

Som Baggesen selv siger det i sin forerindring »nærværende Reise er virkelig en Labyrint – eller endnu egentligere: et Stykke af den Labyrint, det faldt i min Lod at giennemvandre fra Vuggen til Graven«.

Ironisk nok er denne forerindring ligesom alle andre forord en efterskrift, hvorved forfatteren ikke på forhånd beskriver sin hensigt med rejsen og dens beskrivelse, men efterfølgende og på grundlag af den indvundne erfaring sammenfatter resultatet af sine oplevelser. At han dog i forvejen havde tanker i samme retning, fremgår forudsætningsvis af hans undskyldning for, at der gik 3–4 år inden dens udgivelse. En væsentlig del af de breve, han havde skrevet til den elskede, som var gift med en ældre kollega, var ikke som ventet i behold ved hans hjemkomst, men var ulykkeligvis blevet brændt, hvad man måske godt kan forstå. De kunne derfor af gode grunde ikke bruges som grundlag for rejseskildringerne.

Han ville altså ikke skrive et »graphisk Værk«, der giver en beskrivelse af den »objective Virkelighed«, men derimod af hans egen »subjective Verden«. Eller med hans egne ord:

»Ofte paa min Omvandring i denne Labyrint, naar jeg stødte paa een eller anden Mærkværdighed, gjorde Bekiendtskab med een eller anden

overordentlig Adamsøn, eller henrykkedes ved et Blik af een eller anden ualmindelig Evadatter – især naar jeg i Naturens Favn, omgiven af alle Edens fortryllelser, tidobbelt følte min Skabers Godhed, og i Midten af Jordens underværker paa Toppen af himmelopstigende Fielde tilbad den Eviges Almagt – ofte naar jeg saaledes giennemstrømt af Beundring, Andagt og Tilbedelse, overvældet af min Lyst, fandt mig for svag til at bære, for uværdig til at bære den eene – brændte det Ønske i mit Hierte, at maatte kunne dele min Nydelse, og meddele de Følelser, den tændte eller nærede i mit Inderste. Da jeg ved Vandringens Ende langsomt tilbageløb i Erindringen min labyrintiske Vei, samlede de vigtigste, skiønneste elskeligste Gienstande paa samme og tilsidst i eet eneste overskuende Blik sammenfattede til eet ganske de mangefoldige Phønomener, fremsprang i min Forestilling af dette Chaos en lille *subjectiv Verden* – som jeg ønskede at give objectiv Virkelighed«.

Men hvordan skulle dette nu kunne finde sted. Jo:

»Du maa stræbe, sagde jeg, ved saa meget som mueligt at sætte Læseren ind i dig selv og din Forfatning, at føre ham den selvsamme Vei, du er kommen, og vise ham de selvsamme Gienstande, aldeles fra den selv samme Side, hvorfra du har beskuet dem – saa at hans Aand ved Enden af din Reise kan siges, ikke saa meget at have læst som selv at have *gjort* den. Du maa give dig selv aldeles til Priis, hvis du vil, at den *Nydelse* skal blive *hans,* og ikke bedrage ham med en *fremmed,* som aldrig har existeret, som mangler den vigtigste Egenskab, den som allene kan give den af Værd, og uden hvilken den vilde være skadelig som al Vildfarelse – *Sandhed*«.

Jeg lader forfatteren tale selv, for ingen har før eller senere talt så sandt og så godt om forholdet mellem sprog, erkendelse, ideologi og virkelighed. Jeg tvivler på, at der i det hele taget findes nogen større ordkunstner i den samlede danske litteratur. En ejendommelig blanding af samtidens uddøende barok og nutidens modernisme. Men hør nu videre:

»Naar jeg undtager de blot tællende, maalende, afstikkende copierende og silhouetterende Beskrivelser af blot synlige Gienstande, visse nyttige Fingre have beriget Geographien med under Navn af Reiser, og som man maaskee ikke urigtigen alle kunne indbefatte under Navn af de *mathematiske* – i hvis ordentlige Afdelinger man blot giør Bekiendtskab med den livløse Verden eller egentligere med *Materiens* Figurer, og ligesaa forgieves leder om Phønomener af Aandeverdenen, som om Liv i et

Kunstcabinet – naar jeg undtager disse, for Resten meget agtbare og i mange Henseender umistelige Haand-Værker, holder jeg for, at intet er nødvendigere i en Reise end en *Reisende;* thi forekommer mig i Værket meer end blot mathematiske Objecter, indeholder Beskrivelsen andet end Tal, Navne og Figurer, tales om Behagelighed, Skiønhed og Høihed, lever eller aander blot Naturen deri, og fremstilles endog *Mennesker* i samme – anderledes end i Rubrikkerne: Hanner og Hunner, sorte og hvide, bydende og lydende, vilde og tamme, adelige og uadelige, rige og fattige, o.d.l. – er Reisen kort sagt, ikke blot tællende, men prøvende, ikke blot maalende men veiende, ikke blot afstikkende, copierende og silhouetterende, men malende, ikke blot mathematisk – men dynamisk – saa hænger Rigtigheden af min Dom om Objecterne aldeles af min Kundskab om det Glas, hvorigennem jeg beskuer dem. I hine er Glasset almindeligst for alle; thi alle komme overens om, at to og to giør fire, at en Triangel er ingen Firkant, og at sort er ligesaa forskielligt fra hvidt, som Natten fra Dagen. Man kunde derfor næsten ligesaa gierne sige, at alle mine Ting sees med blotte Øine. Disse derimod betragtes aldrig uden giennem Glas, og aldrig giennem de selv samme. Over Glæden af Skiønhed i hint eller dette Natur- eller Kunst-Landskab, over Glæden af moralsk Fortreffelighed i hin eller denne Menneske-Charakter ere sielden tre, endsige alle Mennesker fuldkommen enige. Læseren løber altsaa ligesaa meget Fare for at faae et aldeles falskt Begreb om det seete, hvis han ikke kiender det mindste til Glasset hvorigennem det blev seet, som Styrmanden om sin Bredde, naar han ikke kiender Magnetnaalens Afvigelser«.

Har vi ikke lov til at glæde os over den rentud musikalske sprogføring? Har vi ikke lov til at nyde det overraskende poetiske billedsprog, hvorigennem den abstrakte tankegang gøres nærværende og forståelig? Har vi ikke lov til at glæde os over en digter, som gør os glade? Hvad er det dog for en utålelig Indre Mission, der vil nægte os denne fornøjelse?

Jeg tror ingen anden – og nu må Sløk og Søren Kierkegaard have mig undskyldt – kunne have skrevet morsommere:

»Enhver Menneskelig Rytter rider igiennem Verden paa sin særegne Kiephest; og man tager mærkelig feil, om man troer, at han, naar det falder ham ind at reise udenlands, lader den staae hiemme. Tvertimod, saa længe han er i Rolighed, kan det vel hænde, at han i temmelig lang Tid lader den staae i Stalden, og blot af og til giør en Tour derpaa, som man

siger; men medens Reisen varer, er han gemeenligen altid i Trav eller fuld Galop på Ryggen af samme. For nu at bedømme Ridtet er det ikke af Veien, at kiende Hesten og dens Nykker. Veed man at den er meget skye, for Eksempel, begriber man lettere visse Spring til Siden for somme Gienstande, uden at tillægge disse, der i sig selv kunde være meget uskyldige, Aarsagen. Og sandelig! Heri finder jeg den vigtigste Grund og den afgjorteste Ret til at fordre i det mindste Vink om en Forfatters Tilstand og Tænkemaade – især naar han viser mig Mennesker igiennem sit Glas – for nemlig ikke at giøre dem Uret, og tillægge dem Egenskaber og Særheder, som de maaske ingensteds have uden i hans individuelle Forestilling«.

Det er let at se, at Baggesen havde læst Kant med udbytte. Det med glasset, man ser igennem, har han naturligvis læst hos ham. Og Baggesen var i øvrigt så betaget af samme Kant, at han rentud antog fornavnet Immanuel. Men sikke en Kant.

Det var den Kant, som læste den følsomme Rousseau med den samme begejstring som Baggesen, og som med sin fornuft satte grænserne for den menneskelige erkendelse.

Man har kaldt Baggesen mange slemme ting: både eksalteret og ligefrem hysterisk. Og sandt er det, at han undertiden kommer op at stå på skruerne. Sandt er det også, at meget af hans digtning i tidens stil forekommer nutidens læsere død og magtesløs. Men ind imellem, når han forlader den bundne stil, nærmer han sig nutidens modernistiske ordspil. I hvert fald kan ingen gøre ham rangen stridig som alle tiders danske rejsejournalist.

I hans levende beskrivelse bliver Mannheim, som er en nydelig tysk pendant til Fredericia, til sindbilledet på den kolde fornuft: »Al Varme, al Bevægelse, al Kierlighed er rund, eller i det mindste oval, spiral eller paa een og anden Maade bugtende. Kun det kolde, det ubevægelige, det ligegyldige, og selv det hadefulde er snorlige og kantet«.

Medens Mannheimer afsnittet således udsætter ouverturens labyrintiske tema for fuldt orkester, bliver den ekstatiske udladning fra Strassburgerdomkirkens spir et uovertruffet crescendo:

»Lættes min bævende Fod fra Tippen af Høiden, den rører? Bortfører mig ikke den vingede Skye, som nærmer sig pilsnar mit Standpunkt? Jeg Fjær! jeg Fnug, – paa Spidsen af denne svimmelhøie Colossus! Hvor-

ved skal jeg holde mig fast? ved den glatte Sten? ved det slebne Jern? ved den strømmende Luft?«

Vel er det følsomt, men følsomheden er tæmmet af forstanden, og støbt i fintmejslet sproglig form. Han kunne. Han var kunstner.

Amatører og dilettanter

Er det en tilfældighed, at der netop i denne tid fremkommer bøger med titler som: »Amatørerne« og »Dilettanterne«? Sprogligt er der ikke nogen forskel på begreberne. Begge refererer til personer, som gør noget for deres fornøjelse. Det første kommer bare af det franske og det andet af det italienske ord for at elske.

Det er dog ligesom om der i det danske sprog er sket en betydningsglidning, således at »amatører« har en mere positiv betydning, som udtryk for en uprætentiøs og uprofessionel virksomhed af kærlighed eller for sjov, medens »dilettant« nærmest har negativ betydning, som udtryk for den prætentiøse pseudoprofessionelle aktivitet. Man er f.eks. amatørmusiker, hvis man spiller for sin fornøjelses skyld og uden betaling. Amatør står jo også i fodboldsproget i modsætning til professionel.

Derimod vil dilettanten efter almindelig sprogbrug være den dårlige professionelle. Den, der ikke har lært den teknik, som er forudsætningen for udførelsen af det kvalificerede hånd- eller fodarbejde. Den, der ønsker at blive virtuos uden først at have lært noderne. Den, der vil være direktør, før han er udlært. Kort sagt synes der at være et vist psykologisk slægtskab mellem dilettanten og charlatanen, psykopaten.

Kærlighed til et fag eller en kunstart er ikke og kan ikke være tilstrækkelig adkomst til en uddannelse eller en kunstnerisk virksomhed. Det er heller ikke tilstrækkelig at »forstå«, eftersom forståelse uden viden forudsætter et erkendelsesapparat, som endnu ikke er blevet påvist i den menneskelige fysik eller psyke. Den oprindelige fænomenologiske filosofi forudsatte ganske vist et sådant apparat, som var i stand til at modtage signaler fra det »objektive værdirige«, den verden hvor et fast og uforanderligt værdihierarki på forhånd strukturerede den menneskelige forestillingsverden.

I nutiden er der vist ingen selv blandt fænomenologer, som vil forlade sig på intuitionen som tilstrækkelig sikkert organ for den vurderende virksomhed. Også her er virkelighed og fornuft nødvendige for en nogenlunde sikker navigation på følelsernes vilde hav.

Ikke desto mindre er det vist symptomatisk, når et af studenterbladene for nogle år siden var så forarget over, at nogle medicinstuderende ikke bestod forprøven, at man talte om mord på disse ofre for systemet. Når man brugte så stærke udtryk, var det fordi de pågældende både som studenterpolitikere og i deres studier havde dokumenteret en sådan ekstrem interesse for lægegerningen og dens sociale betydning, at det var ikke mindre end mord, når de blev standset af noget så urimeligt som en eksamens krav om viden og kunnen. Og så var det ikke engang for sjov.

Demokrati er naturligvis i princippet også dilettanteri, da befolkningen som helhed ikke har fået en professionel uddannelse som demokrater. Der hører nu engang ikke kørekort til de elementære funktioner som demokrater og forældre. Selv om man i svage øjeblikke godt kunne forestille sig betimeligheden af noget sådant. Ikke desto mindre plejer vi jo at anbefale demokratiet ikke som den bedste, men som den mindst dårlige styreform for samfundet som helhed. I nutiden er ideen blevet ført videre, og under navn af »nærdemokrati« har man argumenteret for en betydelig medindflydelse for de enkelte, ikke alene på deres private tilværelse, som de jo i forvejen i hvert fald formelt har styr på i vore vestlige lande. Men også på offentlige indretninger på lokalt plan: Amter, kommuner og inden for disse lokalråd på skoler, biblioteker, børnehaver m. m. Ikke engang her standser demokratiet; også arbejdspladsen skal man have indflydelse på.

Ideen i demokratiet er individernes selvbestemmelse, selvom »folkestyre« i kraft af en bestemt idehistorisk tradition, som går tilbage til Hobbes, Spinoza og Rousseau, betyder styre ved »folket«, som i denne forstand ikke er summen af enkeltindivider, men en overindividuel enhed, som repræsenterer individerne. Denne modsætning mellem en kollektivistisk og en individualistisk opfattelse af demokratiet er så levende som nogen sinde i nutidens skisma mellem øst og vest.

Det, som i nutidens Danmark forekommer paradoksalt er, at den socialistiske variant af demokratiet ligesom har overhalet den individualistiske indenom og er blevet mere individualistisk end individualismen. Den anarkiske socialisme synes at være nutidens (dvs. her og nu) modefænomen blandt unge akademikere, som ønsker at frelse verden. Al autoritet og styring skal nedbrydes, og de enkelte skal have lov til i fred og ro at gøre, hvad der passer dem eller at lade være med at gøre noget. Ideen er den smukke, at mennesket som et principielt »godt« væsen i frihed vil

vælge at gøre det, som er »bedst« for ham selv og samfundet. Afstanden til Adam Smith er ikke lang.

Men hvordan skal det gå med den på organisation, arbejdsdeling og professionel uddannelse beroende produktionsøkonomi, hvis alle trak sig tilbage til naturtilstanden? Hvordan skal der blive et tilstrækkeligt overskud til sociale eksperimenter og U-landshjælp? Det er karakteristisk, at den slags tanker bliver moderne i økonomiske opgangsperioder. Rousseau levede under den første, vi selv under den tredie industrielle revolution. Den anden indtraf omkring 1890 omtrent samtidig med nyromantikken i »fin de siecle«. Det er i reglen ikke de fattige individer eller lande, som producerer romantikere. Der er også mere end en nuance i synet på industrialiseringens vækstrate og forureningsproblematikken mellem de rige og de fattige landes intellektuelle.

I demokratiseringsdebatten er der en tilbøjelighed til at overse, at der er en principiel forskel på det almene samfundsmæssige demokrati, og det som kaldes »industrielt« demokrati eller »participation«. I det almindelige politiske demokrati er det begrænset, hvilken »sagkundskab« der kræves af den enkelte vælger, som jo styrer gennem sine valgte repræsentanter, hvis fornemste opgave er at fordele samfundets værdier i videste forstand i overensstemmelse med den en grosværdiprioritering, som stemmeafgivningen er udtryk for ved sin fordeling på forskellige partier. På den ene side skal politikerne ikke fordele værdierne indbyrdes. På den anden side er der ikke tvivl om vælgergruppernes gennemsnitlige interesser.

I det »industrielle« demokrati er det de i en virksomhed direkte deltagende, som skal tage stilling til fordeling af værdierne mellem hinanden indbyrdes, samtidig med at driften forudsætter indsigt – ikke blot i almenmenneskelige – men tillige måske tekniske, økonomiske og administrative kendsgerninger og lovmæssigheder, kort sagt kræves der en kvalificeret sagkundskab.

Det må altså på en eller anden måde sikres at der i beslutningsprocessen dels tages hensyn til de »eksterne« omkostninger dvs. omkostninger som enten berører samfundets interesser eller virksomhedens interesser på længere sigt, *dels* tages hensyn til den kvalificerede sagkundskab. I det private erhvervsliv vil rentabilitetshensynet sætte visse grænser for letsindigheder i virksomhedens egen interesse, men hensynet til samfundets interesser kræver en regulering, der sikrer at virksomheden ikke spa-

rer udgifter til f.eks. forureningsbekæmpelse og lignende for at kunne udbetale gode lønninger eller overskud. I offentlig virksomhed findes der ikke en til rentabiliteten svarende selvregulerende mekanisme, som sikrer et rimeligt forhold mellem input og output. Så længe det offentlige vil betale, er der intet som forhindrer en udvikling henimod et højere omkostningsniveau og en ringere kvalitet.

Såfremt man derfor vil fortsætte i retning mod større »participation«, må man sikre, at de organer, der forsynes med en formel kompetence til at træffe beslutninger på egne og andres vegne, også har den tilstrækkelige sagkundskab, og at der er forbindelse mellem kompetence og ansvar, hvad der f.eks. ikke er i den nye styrelseslov for læreanstalter og universiteterne, hvor TAP og studenter tilsammen råder over 50 pct. af kompetencen, medens lærerne alene har det faglige og økonomiske ansvar. Man må også gennem en central regulering sikre, at de kompetente organer ikke udnytter kompetencen til at træffe usaglige afgørelser eller afgørelser, som først og fremmest tilgodeser de agerendes egne interesser.

Man må sikre, at medlemmer af kompetente organer ikke hypostaserer deres kompetence og derefter af denne udleder kompetencen til at beslutte hvadsomhelst. Professionelle beslutningstagere bl.a. jurister vil altid vide at indhente sagkyndige udtalelser på områder, hvor deres sagkundskab ikke modsvarer deres formelle kompetence. Kun dilettanten vil insistere på at træffe beslutninger uden sagkundskab.

I nutiden er der almindelig enighed mellem humanister og samfundsvetere om, at humanistiske fænomener som litteratur, sprog, historie, ja selv filosofi ikke kan forstås uden hensyn til deres samfundsmæssige aspekter. Lige så lidt som samfundsvidenskaberne kan drives uden hensyn til humanistiske aspekter af samfundslivet. For samfundsveterne er det derfor naturligt at sætte sig ind i humanisternes problemer, således som humanisterne selv angriber dem. Altså at orientere sig i al beskedenhed, således at man i givet fald er i stand til at formulere sine spørgsmål til de humanistiske videnskabers sagkyndige.

Der er også en del humanister, der bærer sig ad på denne fornuftige måde. Men der er nogle, og det er måske dem, man hører mest om, – som synes at forveksle deres formelle kompetence i styrende organer med sagkundskab inden for samfundsvidenskaberne. I hvert fald er det ofte forbløffende at se, med hvilken iver og flid man kaster sig over samfundsvidenskabelige problemstillinger uden tilsyneladende at føle noget

behov for at orientere sig hos samfundsvidenskaberne. Det er også forbløffende at se fragmenter af forældede samfundsvidenskabelige teorier og metoder gravalvorligt blive gjort til udgangspunkt for »analyser« af kunstværker, tekster m.v. Jeg tænker her bl.a. på den såkaldte »marxistiske værditeori«, som bygger på forudsætningen om, at værdien i en eller anden forstand er en *egenskab* ved tingene, en opfattelse som ellers er forladt af gud og hvermand. Al snakken om »profit«, »merværdi«, »udbytning« osv. mister sin mening, hvis og når denne »værditeori« forkastes.

Risikoen ved ikke at tage hensyn til sagkundskaben, er dilettanteriet, hvorved man bliver sårbar overfor alskens sekterikere og kvaksalvere, der tilbyder tilsyneladende udtømmende og sammenhængende løsninger på alle spørgsmål. Uden sagkundskabens kontrol kan løsrevne postulater, som modsvarer ens egen interesse, forekomme tilstrækkeligt overbevisende i sig selv. Kritikken er lammet.

Det er et sundhedstegn, at der både er tid, råd og lyst til eksperimenter både indenfor kulturlivet, videnskaben og samfundslivet i almindelighed. Men der er en ikke ringe risiko for, at vor tid, som nævnt i indledningen, vil blive identificeret med begreber som: amatører og dilettanter.

Man må bede Vorherre hjælpe amatørerne men befri os for dilettanterne.

Ærørejsen

Det begyndte egentlig for flere år siden.

Allerede for 12 år siden prøvede vi på at komme til Ærø. Men sådan skulle det ikke være. Det er en lang historie, som jeg kan fortælle en anden god gang. Men kort fortalt: Vi havde ventet længe i Svendborg for at komme med færgen til Tåsinge og tilsvarende længe for at komme til Rudkøbing på Langeland. Færgen til Marstal skulle ligge »lige om hjørnet«, og trods forsinkelsen nåede vi lige at komme om bord, inden landgangen blev taget.

Nå, hvornår er vi så i Marstal, spurgte vi billettøren. Først så han fåret ud, så knækkede han rent bogstaveligt sammen af grin. I Marstal, sagde han, vi er på vej til Svendborg! Efter halvanden times sejlads, hvis skønhed vi ikke værdsatte, var vi tilbage ved udgangspunktet.

I næste forsøg gik det glat til Langeland; til gengæld var den sidste færge til Marstal dampet af. Så vi var med den sidste færge til Tåsinge og derfra med den sidste færge til Svendborg. Ved midnatstid.

Næste morgen listede vi over Fåborg–Mommark til Als med Ærø til bagbord. Nærmere kom vi ikke dengang, og vi forsøgte heller ikke de følgende år. Vi havde set Guds finger.

Elleve år senere skønnede vi, at fortryllelsen måtte være hævet. Og man skal jo rejse sig ved det træ, hvorved man er segnet. Så vi tog denne gang den direkte båd fra Svendborg til Ærøskøbing, eller Æringskiøbing, som den kaldtes i gamle dage. – Eller slet og ret Kiøbing, for den var fra gammel tid den eneste købstad på øen.

Hekseriet var ophævet, men fortryllelsen var tilbage. Hvis der endnu er eventyr til i Danmark, må de findes på Ærø, og hvis det er rigtigt, at Vorherre taler fynsk om søndagen, taler han ærøsk på juleaften.

Men hvad var nu meningen med denne styrelse? Var det et lune hos de højere magter, eller var det blot en forkert konstellation af stjernerne, som førte til, at vi måtte vente så længe på at blive lukket ind i vor barndoms fuglefyldte have?

Rent praktisk kan der naturligvis gives flere plausible forklaringer.

Bagefter er det let at se, at vi kunne have båret os mere fornuftigt ad: eller at vi var ofre for et samspil af tilfældigheder. Men er det nu så sikkert, at vores besøgelsestid i det hele taget var kommet?

Hidtil havde vi været ofre for den nedarvede forestilling, at kun Vesterhavet var rigtigt vand, og at sommerferie var uløseligt forbundet med billedet af hav og klit. I den følgende tid skete der forskellige forskydninger. Skridt for skridt blev man trængt tilbage af den tiltagende invasion af ferierejsende, med et behov for ro, som stod i ligefremt forhold til den tiltagende uro. Samtidig gennemløb man en udvikling fra en alder, hvor man ser fremad, til en alder, hvor man ser tilbage. Tilbage i tiden, tilbage i sin tid.

Så snart man går fra havnen op ad Vestergades brosten med de gamle smukke huse, de mange gadespejle, de små butikker, de store købmandsgårde, blomsterne, det sindige tempo, men fremfor alt stilheden, er man tilbage i barndommens provinsbyidyl. Dengang solen altid skinnede om sommeren. Hvad den faktisk synes at gøre på denne ø, hvor regn og torden trækkes af alt det omgivende vand, som de lokale sagkyndige siger ud fra et langt livs erfaring.

Det ligner et mirakel, at denne lilleby, dette levende bymuseum, har overlevet, at byplan og bygninger har ligget uændret i århundreder. Enkelte gavlhuse i bindingsværk fra 1600-tallet, flere statelige bindingsværkshuse fra begyndelsen af 1700-tallet, men de fleste, som giver helhedspræget, de karakteristiske skipperhuse med karnap og frontispice fra slutningen af 1700-tallet. Man kunne nævne enkelte helt enestående eksempler, men det afgørende i denne sammenhæng er helheden, en helhed, som fungerer som by, som genstand for opdagelsesrejser i stadig nye detaljer, som ramme om den daglige spadseregang.

Byen opstod i middelalderen, hvor landevejen delte sig, og den højre gren, Nørregade, førte ned til udskibningsstedet, broen. I vejgaflen var byens ældste torv, Gåsetorvet, men siden førtes det tredje ben, Brogade, i en trekant fra broen vinkelret op på Algaden og dannede her det nye torv, hvor rådhuset, bypumperne og latinskolen lå. Inde i trekanten har kirken altid ligget; den nuværende fra midten af 1700-tallet har samme lyse lethed som det samtidige bybillede. Latinskolen er der endnu, men med ændret funktion. Pumperne er der også og giver stadig vand. Rådhuset er flyttet og afløst af en rædsel i tysk borgstil fra 1863; det har siden ført en omflakkende tilværelse, og efter en kortere periode andetsteds endte det for hundrede år siden som stuehus for et blandt fem små hus-

mandsbrug på et næs uden for byen. Det er historien om en tid, da materialerne var mere værdifulde end arbejdskraften, og forklaringen på den efter forholdene usædvanlige bygning, den statelige tagrejsning, loftshøjden, de fine døre og gerigter.

Her bor vi! Med vand til begge sider, men med en spinkel landtange ind til Vesterstrand, som i parentes bemærket er lige så god en strand som – ja, nu vil jeg ikke genere hverken Løkken eller Blokhus. Og så er der altid plads, hvis de lokale badehusejere da ikke forsøger at stirre os væk.

Det er for øvrigt en pudsig historie. Badehusene, der er så grimme, at man sikkert vil komme til at savne dem, ligger på den fredede strand. De er alle bygget før fredningsloven af 1937. Byrådet har i sin salomoniske visdom bestemt, at husene må blive, indtil de falder sammen. De må ikke fornys, hvorfor man reparerer en side om året. På den måde får enhver sit, uden at retten krænkes.

Men man tænker bedst på en sten ude i sit eget vand neden for klinterne, med udsigt til Drejø, Skarø og alle de andre øer, og i horisonten fastlandet, Fyn, og de mange små hvide sejl imellem, uden anden lyd end skvulpet mellem stenene og mågernes ufredelige skrig. Men der er også haven, med rester af fordums veltrimmede blomsterflor, med ældgamle hule æbletræer og en sky af fuglesang, som jeg desværre ikke kan skille ud i sine mange enkeltstemmer.

Herfra har man udsigt til den højderyg, som går fra Marstal i øst til Søby i vest – man skal hele tiden passe på verdenshjørnerne, der vender helt forkert – som bærer de forbavsende mange velbevarede og pyntelige landsbyer. Især disse døre, fint udskåret og malet i blåt og grønt og rødt ligesom det øvrige træværk. Og blomsterne, blomsterhaver, som ville kalde syndsbevidstheden op i enhver ærlig jysk bonde. Men velstand og en deraf følgende æstetisk følelse er baggrunden for denne idyl. Ingen missionshuse har jeg fundet.

Et sydengelsk landskab med bredt svungne drag og med levende hegn og anden spredt træbevoksning, grønt, selv i den værste tørke. Men hertil kommer vandet og lyset, som vist ikke findes bedre på Skagen.

På et højdedrag ved landsbyen Olde, hvorfra der er udsigt over det meste af øen, står en sten, rejst i 1950 til minde om øens samling under den danske trone i 1750. Bag denne patriotiske indskrift gemmer sig en lang historie, som dels berører vor nationale historie, dels litteraturhisto-

rien, og som dels illustrerer den undertiden snørklede forbindelse mellem ideal og virkelighed.

Fra gammel tid tilhørte Ærø – i modsætning til de øvrige sydfynske øer – ikke kongeriget, men hertugdømmet Slesvig. Ved forskellige mageskifter kom det sydlige Gudsgave Len med flækken Marstal og det nordlige Søbygård Len i 1729 under den kongerigske del af Slesvig og blev ligestillet med de danske landsdele, især i toldmæssig henseende. Den midterste del med Gråsten og Voderupgård Len med Ærøskøbing forblev under hertugen af Glücksburg. Kongen havde derfor interesse i at ophjælpe handel og søfart i Marstal og Søby og afviste alle klager fra de Ærøskøbing købmænd for indgreb i deres gamle privilegier.

I simpelt selvforsvar var disse derfor tvunget til at indlade sig på en omfattende smuglervirksomhed, som begunstigedes af den omstændighed, at Ærøskøbing toldmæssigt var udland, samtidig med at den danske erhvervspolitik, merkantilismen, beskyttede den hjemlige produktion med høje toldsatser. En af hovedmændene i denne smuglertrafik var ifølge historikeren Erik Kroman, kammerherre Niels Juel på Valdemarsslottet på Tåsinge. Hans privatsekretær og smuglerchef var i årene fra 1738 til 1752 digteren Ambrosius Stub, efter at denne i dobbelt forstand var falleret: ved universitetet og ved at måtte gå fra den gård, som han havde fået med sin kone.

Kontakten i Ærøskøbing var købmand Jens Clausen, som havde overtaget den gamle herregård »Kiøbinghof« på Søndergade ved torvet i Ærøskøbing, efter at jorden var solgt fra til byen.

De oprindelige bygninger er borte, men på den senere opførte købmandsgård findes endnu et skilt med den af Stub forfattede tekst:

Her holdes Vare fal paa gammel ærlig Viis,
Med Bonitet i Kram, med Billighed i Priis.
Min Ven! Kom ind, besee, beting, betal kun rigtig,
Saae er du mig, jeg dig, forresten intet pligtig.

Et bryllupsdigt i anledning af datterens – Jens Clausens – giftermål med forpagteren på Voderupgård, som illustrerer Stubs velkendte og ulykkelige svaghed for et festligt lag, er det eneste sikre spor af den poetiske virksomhed med tilknytning til den ø, som han havde så udstrakt forbindelse med. Stub blev i øvrigt ynkeligt jaget af Valdemarsslot, vist nok på grund af et egentligt fejltrin, og endte sine dage som privat skoleholder i

Ribe, hvor han i øvrigt konkurrerede med biskoppen H. A. Brorson, om at skrive salmer. Stubs fødehjem på Sydfyn er for resten endnu i sving som ramme om »Gunnerup Handelsgartneri«.

For at imødekomme de fynske købmænd, der ideligt klagede over smuglerierne, var det, at kong Frederik den femte i 1750 overtog Gråsten len med Ærøskøbing fra den forgældede hertug Frederik af Glücksborg. På denne måde blev hele Ærø samlet under den danske trone! Øen forblev dog en del af Slesvig indtil 1864, da den ved Wienerfreden undtoges fra afståelsen til Prøjsen og indlemmedes i Danmark. Siden har Ærø haft sin egen trikolore og har senest i år fået stadfæstet sin ret til at føre sit særlige flag. Bornholmerne, som i 1660 smed svenskerne i vandet, har ikke et tilsvarende privilegium, men truer jo nu med at erobre hele Danmark indefra under dække af Fremskridtspartiet.

I den lille men skyggefulde park, som indrettedes omkring en lille sø opstået i forbindelse med det havneanlæg, som i forrige århundrede afløste den oprindelige anløbsbro, står en ret upåagtet buste af »Danmarks første digter«, Anders Christensen Arrebo – eller Arøboe, som han kaldte sig selv (også Errebo). Busten, der for så vidt angår hårlængde og skægvækst kunne forestille en nutidig akademiker, er meget vellignende at dømme efter de tilgængelige portrætter af denne præst og biskop, som ligesom Ambrosius Stub måtte tåle megen modgang på grund af den samme svaghed for treenigheden af vin, kvinder og sang.

Hvorom alting er, blev denne præstesøn fra Ærøskøbing med de brune øjne og de mange talenter afsat fra det bispeembede, som han i en ung alder havde erhvervet sig i Trondheim. Vel fandt kongens retterting det ikke bevist, at han – som påstået af hans fjende, byfoged Peter Lavritsen, hvem han letsindigen havde fornærmet med rimelige beskyldninger for uhøviskhed – havde gjort sig skyldig i usædelighed. Men han fandtes dog – ikke mindst fordi han forulempede lensmanden, Thage Thott, ved at forlange lånte husholdningsartikler tilbage – at have tilsidesat sit embedes værdighed ved med en upassende ivrighed at have deltaget i omegnens bryllupsfester og ved med stor udholdenhed at have deltaget i dans, drikken og især sang.

Og det var ikke sange med samme indhold som de salmer, han senere i Malmö og derefter som sognepræst i Vordingborg forfattede. Men der er dog en sådan glød og inderlighed i salmerne, der ligesom Kingos næsten samtidige bærer præg af den verdslige lidenskab, som kompenseres til en voldsom syndsbevidsthed, der gennemtrænger salmedigtningen i

18. århundrede (Brorson, Stub, Ewald og Baggesen). – I parentes bemærket havde sidstnævnte også en perifer litterær tilknytning til øen, eftersom et digt til en præstedatter fra Ærø, Johanne Hornemann, trøster denne for tabet af en fælles veninde.

Men iøvrigt er der ikke foretaget litterære »Langelandsrejser« på Ærø. Siden nedlæggelsen og udstykningen af samtlige herregårde i slutningen af 1700-tallet har der ikke eksisteret nogen herremænd på øen. Gudsgave og Gråsten har ikke efterladt sig spor, medens store stendiger markerer Voderupgårds beliggenhed. Søbygård eksisterer, men som nærmest jordløst brug. En uafhængig og velstående bondebefolkning og en hendøende købmandsby avler hverken digtere eller religiøse vækkelser.

Og her er vi i nærheden af forklaringen på det, som gør Ærø og Kiøbing til en tilflugt. Den enes død er den andens brød. Udviklingen gik forbi Kiøbing med smughandelens ophør og Marstals fremvækst som søfartsby. Derfor er Kiøbing overdimensioneret, derfor er udviklingen til gengæld gået forbi, hvorfor byen så at sige har kunnet tages uskadt ud af mølposen. Derfor har befolkningstallet været faldende og landbrugsdriften mindre rentabel. For store transportudgifter, for få uddannelsesmuligheder, for ringe industri.

Men myndighederne – indædt bistået af kunstmaleren Gunnar Hammerich – har modstået fristelsen til at gøre øen til en turistkarrusel. Byen er fredet, og husene kan ikke længere sælges til turister. Den skal ikke kunne blive en spøgelsesby, men de levendes land. Ingen sommerhuskolonier. Ingen bro.

Man har lov til at håbe, at byen, miljøet, øen og freden vil leve videre. Fordi den er enestående. Men hvor længe vil der være liv? Hvor længe vil beboerne betale prisen? Hvor meget vil samfundet betale for at bevare et rigt, uberørt og levende stykke kulturhistorie, der strækker sig fra stenalderens langdysser til nutidens færgeleje.

Jeg burde måske ikke have sagt noget om den lærkerede, jeg ved!

Om at styre samfundet

Undertiden fristes man til at tro på den freudianske myte om menneskets dødsdrift. Myten om, at mennesket har en kun med møje tilbageholdt drift til at ødelægge sig selv. Romerne havde en anden formulering: Den, Gud vil ødelægge, gør han først vanvittig. For egen regning vil jeg tilføje: Den, som ikke vil hjælpes, er der ingen, som kan hjælpe

I demokratiets navn er demokratiet ved at blive opløst indefra. Det er en gammel sandhed, at det fuldkomne demokrati er demokratiets ophævelse. Findes der ikke regler, som sikrer de enkelte personer, grupper og interesser mod, at andre udnytter det formelle demokrati til egen fordel, havner man i flertalsdiktatur eller militante mindretalsgruppers manipulation af det »tavse flertal«. Hvis ikke samfundet sætter sådanne regler, som begrænser handlefriheden af hensyn til samfundets vitale interesser, kan samfundet ikke styres.

I de senere års retsteoretiske debat har man sat spørgsmålstegn ved retsreglernes evne til at styre et samfund eller en del af samfundslivet. Spørgsmålet har dels været emnet for den verdenskongres for retsfilosofi, som i den forløbne måned afholdtes i Madrid, dels været grundlag for en retssociologisk undersøgelse af svensk skovlovgivning i perioden 1905–1960, foretaget af den lundensiske professor Per Stjernquist (Laws in the Forests, Lund 1973).

Både den marxistiske retslære og den sociologiske teori har været tilbøjelig til at underkende retsreglernes egnethed som styringsmekanisme i sociale sammenhæng. Den ældre marxisme var tilbøjelig til at betragte »ideerne« og herunder retsreglerne som en »overbygning« på den materielle basis, dvs. produktionsforholdene i samfundet. Hvordan Marx selv så på denne sag er vel nok tvivlsomt, men i denne sammenhæng er det interessant at konstatere, at den officielle marxistiske retsfilosofi i de østeuropæiske lande i nutiden i højeste grad anerkender, at de af samfundets magthavere indførte retsregler er en effektiv styringsmekanisme, oven i købet den mest effektive. Det er heller ingen tilfældighed, at øst-

europæerne fortsat opfatter retsreglerne som befalinger, som understøttes af statens trussel om organiseret magt.

På den nævnte kongres var det da også karakteristisk, at de østlige repræsentanter understregede behovet for samfundsmæssig styring af hensyn til den tilstræbte lighed mellem borgerne. Uden regler, som sikrer, at denne lighed opnås og opretholdes, ville resultatet blive det kedelige, at den stærke egoistisk udnyttede den svage. Retsreglerne har ikke alene det formål faktisk at producere denne lighed, men også det moralske eller pædagogiske at ændre individernes tankegang fra en egoistisk til en socialistisk holdning.

Fra vestligt hold var man mere skeptisk indstillet over for samfundets mulighed for effektivt at styre samfundet ved hjælp af retsregler. Betragtningen er den, at virkningerne af en lovgivning er så vanskeligt forudberegnelige i et kompliceret moderne samfund, at de praktiske resultater af en lovgivning ofte vil vise sig at blive anderledes end de tilsigtede. Det er en velkendt sag, at folks forventninger spiller ind og ændrer de tilsigtede virkninger af politiske indgreb, især på det økonomiske og skattepolitiske område, og tenderer mod at sætte de traditionelle økonomiske politiske styringsregler ud af funktion. Forventningen om den fortsatte inflation er med til at fortsætte og styrke inflationen, således at rentepolitikken og finanspolitikken i stedet for at bremse inflationen snarere er med til at hælde benzin på bålet.

Det er en anden vanskelighed, at de, som ændrer regelsystemet, som oftest er tilbøjelige til at forvente virkninger, som man kan forvente under forudsætning af, at systemet ikke ændres. Da man ændrede universiteternes styrelsessystem i 1970 havde man svært ved at forestille sig, at de nye interessegrupper, som fik indflydelse på beslutningsprocessen, i så høj grad som erfaringen viser, ville tvinge beslutningernes retning så langt bort fra de traditionelle forskningsinteresser, som tilfældet er blevet og formentlig i endnu højere grad vil blive det i fremtiden, når TAP-personalet får en afgørende indflydelse på de styrende organer.

Sagen er kort sagt den, at enhver ændring i et moderne kompliceret produktionssamfund får en lang række virkninger, direkte og indirekte, som er vanskelige at forudberegne. Det eneste, man kan være sikker på, er, at der sker forandringer, men ikke hvilke.

Denne modsætning dramatiseredes i et skarpt opgør mellem en østtysk og en vesttysk retssociolog, som i konsekvens af det moderne samfunds komplicerede indretning foretrak at betragte retssystemet som en slags

selvjusterende system, der løbende justeres på baggrund af de faktiske virkninger i samfundet. Selv om der givetvis er tale om en misforståelse af denne »systemteoretiske« rets- og samfundsmodel, når man fra østlig side ville udlægge den som en anonym og asocial fremtrædelsesform for den vestlige egoisme og kapitalisme, der overlader udviklingen til sig selv, er det ikke svært at se, hvordan misforståelsen kan opstå.

Det er klart, at også opfattelsen af retten som et selvjusterende system trods alt indebærer, at den er et system, hvilket betyder, at den i sidste instans er forankret i nogle retslige og dermed også politiske målsætninger. Retten er altså ikke efter denne opfattelse blot en afspejling af den faktiske samfundstilstand, men et styringsmiddel, som indvirker på og ændrer samfundet. Ambitionsniveauet for en sådan retsopfattelse er blot mindre end for den »socialistiske«, som prætenderer at kunne sætte eksakte mål og til enhver tid forudberegne de direkte og indirekte virkninger i samfundet.

Uoverensstemmelsen har antageligt mere en »materialistisk« end en »ideologisk« begrundelse.

Det er sikkert ikke så meget ejendomsrettens forskellige stilling i de respektive samfund, som afgiver den sandsynlige forklaring, men snarere den mere »marxistiske«, at de østlige lande i mange henseender økonomisk og socialt befinder sig på et mere uudviklet stadium, hvor generelle styringsregler og en omfattende offentlig kontrol er mulig. På den anden side sætter en sådan direkte styring formentlig snævre grænser for den fortsatte økonomiske vækst. Effektivitetshensynet kan ikke uden videre forenes med lighedsprincippet. I de senere år er da der også så vidt man kan se, sket en markant opbremsning i den østlige økonomi, hvor den ikke, som f.eks. i Jugoslavien og Ungarn i vidt omfang har ladet »profitmotivet« og rentabilitetshensyn spille ind i produktionslivet. Markedsmekanismen i videste forstand er på én gang forudsætningen for fortsat økonomisk vækst og opgivelsen af den centrale og direkte samfundsstyring.

Heri ligger måske også forklaringen på den russiske tøven over for det sidste skridt mod markedsøkonomien. På den ene side den nødvendige vækst af hensyn til den mere og mere forbruger- og selvbevidste befolknings ønsker, og på den anden side angsten for, at netop dette skridt vil bringe udviklingen ud af kontrol.

Også blandt sociologer har man været tilbøjelig til at undervurdere retsreglernes betydning som samfundsmæssige styringsmekanismer. An-

tropologerne synes i primitive samfund at kunne konstatere, at retsreglerne blot er en ramme omkring den traditionelle kultur, og organisationsteoretikerne synes at mene, at moderne virksomhedsledelse og omsætning snarere udøves gennem uformelle kontakter: »kommunikation« og »feed-back« end gennem formelle regler. Det vil sige, at ledelsen snarere overtaler, forklarer og appellerer til de ansattes egeninteresse og fælles interesse end giver ordrer understøttet af trusler om retslige sanktioner f.eks. afskedigelse, samtidig med at ledelsen tager hensyn til den oplysning, man får om de ansattes interesser og vurderinger.

Det er denne model, som professor Stjernquist i sin omtalte bog anvender ved undersøgelsen af den svenske skovlovgivnings indvirkning på skovejernes drift af deres skove. Forfatteren gennemgår udviklingen i lovgivningen, som har haft til hensigt at bevare og udnytte skovene som et vigtigt element i den svenske økonomi, hvorfor driften i stigende grad er blevet reguleret med disse formål for øje. Forfatteren har nu ved en omfattende sociologisk undersøgelse forsøgt at gøre op, i hvilket omfang de faktiske ændringer i skovejernes drift af skovene skyldes lovgivningen eller ændringer i de økonomiske forhold, som har opfordret til sådanne ændringer.

Det er ikke overraskende, at forfatteren kommer til det resultat, dels at det er vanskeligt at udtale sig om årsagerne, men dels også at der sandsynligvis foreligger en blanding af disse årsager. På den anden side sandsynliggør forfatteren også, at en administration af loven, der baseres på en uformel og pædagogisk indsats fra det offentliges side i højere grad end en formelt-juridisk administration med direktiver og sanktioner giver gode resultater.

Man kan – som forfatteren selv understreger – ikke heraf drage den slutning, at retsregler er unødvendige og virkningsløse styringsregler. Tværtimod må man anerkende, at samfundet sætter sine generelle mål i form af retsregler, men at man i den nærmere administration af reglerne i stigende grad må forlade sig på en uformel administration af reglerne og en stigende grad af selvkørende og selvjusterende systemer.

Men såfremt disse systemer skal kunne være selvkørende, må der være indbygget kontrolmekanismer, som i henhold til den såkaldte »cost-benefit«-model sikrer, at også »eksterne« værdier bliver indkodet i systemet, således at man ikke over evne fristes til kun at tage hensyn til sine egne kortsigtede interesser. Derudover må sådanne selvkørende systemer naturligvis være baseret på det mål af indsigt og sagkundskab, som er nød-

vendigt. Interesse alene gør det ikke. Hertil kommer endelig den generelle accept af samfundets almindelige system og dettes spilleregler.

Såfremt disse forudsætninger enten ikke er til stede eller ikke respekteres, bliver resultatet det modsatte af selvstyret, der da vil blive udhulet fra oven. Såfremt man ikke selv er i stand til at træffe beslutninger eller til at træffe fornuftige beslutninger, vil andre være parat til at træffe beslutningerne.

Beslutningerne skal jo træffes.

De besatte

Politikens Verdenslitteraturhistorie er for nylig blevet fortsat med bind 9. På samme høje niveau. Det er lige så spændende at gå til som biografanmeldelserne, der i sin tid altid kom om tirsdagen, og sportsreferaterne, der til gengæld kom om mandagen. Oplevelsen foran lærredet eller omkring grønsværen var først for alvorlig virkelig, når den var filtreret gennem en kvalificeret iagttager.

Sådan har det været med de foregående bind, og sådan er det i særlig grad med det nys udkomne, der behandler den periode i verdenslitteraturen, som havde den største appel til os – eller mig – i 40'erne, i krigens tid. Den tid, der næsten krævede en tro på virkelighed og fornuft. Og var der noget, som litteraturen i perioden 1860–1890 formelt stod for, var det vel netop troen på virkelighed og fornuft. Til virkelighedsopfattelsen hørte også erkendelsen af menneskets irrationelle kræfter, som de analyseredes af Nietzsche og Dostojevski, men med vidt forskellig konklusion.

Det var netop med frygt og bæven, jeg gik til læsningen af disse to giganter, hvis slagskygge er kastet langt ind i vort århundrede. Det var især Nietzsches »Zaratustra« og Dostojevskis »De besatte«, som en vinter i begyndelsen af 40'erne på en foruroligende måde akkompagnerede den ydre djævelskab. For øvrigt tilskyndet af digteren Alex Garff, som var en lige så foruroligende som uberegnelig lærer og vejleder for unge nysgerrige mennesker. Det var især Dostojevski, vi drøftede, eller rettere sagt, som han kommenterede. Jeg har en erindring om, at han fandt Pjotr Verkovenskij meget morsom. Det var også meget morsomt at læse om disse fantastiske anarkister og nihilister. Men det var morsomt, fordi de talte og talte uden nogen reel forbindelse med den virkelighed, de levede i og ønskede at ændre. Det var sort humor. Morbid.

Det var altså med forventning, jeg nærmede mig Carl Stiefs varme og engagerede afsnit om den store russiske roman i denne periode. Specielt afsnittet om Dostojevski, som er lige så gribende, som man husker hans biografi, men mere plastisk. Og aktuelt. Der er vist ikke tvivl om, at Stief

er af den opfattelse, at Dostojevskis analyse af nihilisterne i forrige århundredes Rusland har en vis gyldighed for nutidens situation. Generationsopgøret dengang var lige så voldsomt, og resultatet: nihilismen i datidens unge generation ligner anarkismen i nutidens ungdom.

Billedet af den unge aristokratiske »ridder« med den indre tomhed men med en rastløs søgen efter en sag at sætte livet ind for ligner til forveksling Bruno Bettelheims tilsvarende billede af nutidens radikale ungdomsoprører, hvis indre uro driver ham frem som den hensynsløse leder af en uartikuleret utilfredshed, som af den selvbestaltede leder forsynes med et navn og med en retning. For lederen er indholdet og især opfyldelsen uvæsentligt. Tværtimod er opfyldelsen af de formulerede mål ensbetydende med, at »ridderen« bliver overflødig og derfor må finde en ny sag at kæmpe for. Derfor vil kravene til stadighed blive skruet i vejret i takt med udsigten til deres opfyldelse. Enhver imødekommenhed vil på en gang blive tolket som svaghed og som en trussel mod »ridderens« sag.

En anden parallel er analysen af årsagerne til nihilismen. I »De besatte« siger talsmanden for fædregenerationen, at sygdommen er et resultat af fædrenes fejl. Deres liberalitet er med rette eller urette blevet tolket som svaghed, og hvad værre er som ligegyldighed. Børn kan ikke skelne mellem liberalitet og ligegyldighed. Resultatet er had og følelseskulde. Psykopati. Ufølsomheden over for egne og andres lidelser. Mangel på evne til at knytte positive kontakter med omverdenen. Dostojevski indså, at den yderste konsekvens af denne menneskeforagt måtte blive diktaturet. Proletariatets eller vulgaritetens. Denne villighed til at ofre ubegrænsede masser af medmennesker af hensyn til den store ide har eftertiden set bekræftet flere gange. Dostojevskis advarsler blev overhørt, og hans henvisning til lidelsen som opdragelse til medlidenhed og det kristne krav om medmenneskelighed som grundlag for samvittigheden var som et råb i ørkenen.

Hvis der er en forbindelse mellem psykoinfantilitet, psykopati og nihilisme, finder vi også i et nutidigt dansk forfatterskab det samme signalement i forskellige forklædninger og med forskellig farve. Det seneste portræt af denne personlighedstype finder vi hos Panduro i »Amatørerne«, og vel nok det mest negative. David er vel charmerende, og Thomas – den fortabte fader – bliver da også, ligesom sikkert også Panduro, forelsket i dette monstrum, men der er ingen tvivl om, at Panduro nu definitivt har måttet afskrive denne infantile, hæmningsløse, asociale nasse-

prins og nihilist. Men det er ligesom hans exit betyder, at lyset samtidig går ud. Bagved lurer pessimismen og livsleden.

Hvad man skal stille op? Må man ikke forsøge at undvære »the beautiful ones«, de smukke men uudviklede resultater af en misforstået liberalitet – de besatte? Denne drøm om at realisere barndommens verden i en kompliceret virkelighed. Må man ikke snarere i den gensidige respekts navn påny begynde at stille krav til hinanden og på denne måde demonstrere, at vi ikke er hinanden ligegyldige, og at vi oplever et fælles ansvar over for samfundet og menneskeheden? Ikke abstrakt og verbalt, men konkret og i gerning.

Så vi kan undgå, at der påny opstår en generation af besatte og af blonde bestier, ulykkelige. Så vi opdrager vore børn til at blive voksne mennesker, måske lidt kedeligere men nok så positive og tilfredse.

Lige for lige

Carl Ewald fortæller fablen om eremitkrebsen og søanemonen, som lever i symbiose. Det er ikke noget unaturligt ægteskab men et gensidigt afhængighedsforhold, når eremitkrebsen rejser rundt med søanemonen på taget af sit sneglehus. Eremitkrebsen har fordel af søanemonen, som med sine gifttråde holder dens naturlige fjender på afstand. Søanemonen, som normalt ikke kan flytte sig efter føden, bliver til gengæld transporteret omkring, hvor føden findes.

Nu fortæller Ewald altså om dengang det begyndte at klemme om eremitkrebsens bløde bagkrop inde i sneglehuset, som begyndte at blive for lille. Sagen er nemlig den, at eremitkrebsen i modsætning til andre krebs ikke har noget naturligt skjold at gemme sig i. Derfor finder den forladte sneglehuse, som den okkuperer ligesom en anden slumstormer. Sneglehuse har blot den bagdel, at de ikke vokser i takt med krebsen, som derfor må flytte fra tid til anden, når skoene begynder at klemme.

Nu var det altså, at vor eremitkrebs, da den havde fundet en egnet byttelejlighed, faldt i dybe tanker. Den kunne bogstavelig talt føle svirpet af søanemonens gifttråde i den følsomme bagkrop og spurgte derfor mistænksomt, hvilken garanti den havde for, at den ville slippe godt fra flytningen. »Ingen«, svarede søanemonen, »men hvilken garanti har jeg for, at du tager mig med til dit nye hus?« – »Ingen«, svarede krebsen, som sandt var.

Men til sidst var der ingen vej udenom, og den *måtte* af sted. Langsomt klemte den sig ud med frysende bagdel, og vips smuttede den ind i det nye og rummelige hus. Intet hændte.

Da krebsen havde fået pusten igen, tog den roligt søanemonen med den ene klo, flyttede den over på sit nye tag, og de levede lykkeligt sammen til deres dages ende.

De finske brødre Westermarck skrev engang en bog om moralens opståen og udvikling. De lod ikke nogen tvivl bestå om, at der er og må være en nær forbindelse mellem moral og fornuft, og selv om nymarxistiske teo-

retikere med deres mærkværdigt historieløse historiefilosofi forsøger at finde en forbindelse mellem kapitalismen og den formelle retfærdigheds princip: at lige tilfælde behandles lige, er det et faktum, at alle kendte kulturer er grundlagt på ligheds- og ligevægtsbetragtningen. Vægten har lige fra det førklassiske Ægyptens tid været rettens symbol. Sværdet og den blinde Justitia hører en meget senere tid til.

»Lige for lige, når venskab skal holdes«, siger et af de gamle folkelige ordsprog. »Øje for øje og tand for tand« siger Det gamle Testamente. Men Det gamle Testamente blev gradvis til i løbet af nogle hundrede år, indtil det var afsluttet i midten af det 5. århundrede før Kristi fødsel. Men vederlags- og gengældelsestænkningen er gået videre gennem den vestlige rets- og kulturhistorie i mange forskellige afskygninger.

Men ret og retfærdighed er altid noget, som de svage har påberåbt sig over for de stærke. I lange perioder af menneskeslægtens historie har magten været den ret, som havde praktisk betydning. Det er omtvistet, hvorledes de interne forhold er og har været i meget primitive kulturer, hvor menneskene lever og har levet i mindre grupper af familier, som dog har været nødt til at samarbejde om jagt eller jordbrug.

Stammerne imellem har der sikkert hersket en kollektiv orden; hver stamme indestår for, hvad hvert enkelt individ har forbrudt, medmindre den pågældende overlades til modparten. Hævn og fejde kan rulle frem og tilbage og kan efter omstændighederne blive en sport.

På den anden side har der hersket en lige så fast vederlagspraksis i fredeligt varebytte. Oprindelig har hverken hævn eller bytte været nøje begrænset til samme værdi, og hævnens begrænsning til talionsprincippet, (øje for øje), som i Moseloven til den lige gengældelse, der i nutiden opleves som en grusomhed, har oprindelig været udtryk for voldens begrænsning. Samtidig bliver varebytte knyttet til den lige værdi: man skal tage lige så meget ind, som man giver ud.

I den følgende tid sker der i de østlige middelhavskulturer en udvikling bort fra en kollektivistisk til en individualistisk moral. Det er nu den enkelte, som selv er ansvarlig for sine handlinger, fordi han opleves som et individ med en fri vilje. Til gengæld for slægtens svindende beskyttelse af den enkelte bliver der behov for en ny socialmoral, som stiller krav om hjælp til de svage i samfundet, et krav, som senere af Jesus radikaliseres i kravet om næstekærlighed.

– Konflikten mellem slægt og individ genfindes i de store græske trage-

dier i midten af det 5. århundrede, f.eks. i Aischylos: Orestien, som handler om det absurde i slægtsansvaret set med en gryende individualismes øjne. En tilsvarende udvikling finder sted lidt senere i Rom og i Vesteuropa efter middelalderens slutning. Efterklange findes endnu hos Shakespeare i Romeo og Julie, der også handler om konflikten mellem slægt og individ.

Der er ingen tvivl om, at der er en sammenhæng mellem denne udvikling og udviklingen i samfundsforholdene. I midten af det 5. århundrede var Palæstina ved at udvikle sig til et bysamfund domineret af handlende. Det samme var Athen i Grækenland, hvor Aristoteles et århundrede senere skrev om retfærdigheden som en god jævn handelsmoral, og hævnen afvikledes i den følgende tid ved bøder, som stod i et vist forhold til den lidte skade. Det var ikke længere så meget æren som skaden i penge, der var målet for reaktionen, som den var målet for vederlaget i varebyttet.

En tilsvarende udvikling finder senere sted i Rom og i Europa i løbet af middelalderen i takt med byernes og handelens fremvækst.

Fra andre kilder ved vi, at denne proces fra naturaløkonomi til pengeøkonomi har givet genlyd. Det gamle feudale godsejer- og krigersamfund kender vi fra Homérs Iliaden og Odysséen, som de fleste vil huske fra den udmærkede fjernsynsserie om Odysseus' forunderlige rejse og hans afsluttende hævn over de formastelige friere.

De fleste vil også erindre slutoptrinet, hvor bejlernes slægtninge samler sig til den lovbundne hævn over Odysseus og hans hus, men hvor de guddommelige kræfter i sidste øjeblik fremkalder et forlig, så den ødelæggende kamp undgås. Men optrinet kunne forsåvidt de sociale og retlige forestillinger angår lige så vel have udspillet sig i Danmark i Vikingetiden.

I løbet af nogle få århundreder ændrede Grækenland sig til en samling bystater med grundlag i handel og søfart, og i det klassiske Athen var denne udvikling bragt til et foreløbigt højdepunkt. I mellemtiden var det gamle aristokrati blevet forarmet og havde gældsat sig til den fremvoksende handelsstand. Den vise Solon huggede den gordiske knude over med en pengereform. Men de gamle dyder var fortabt, og de samtidige klager over de nye magthaveres vulgaritet var lige så voldsomme som nutidens jamren over glistrupisternes og jacobitternes vulgaritet.

Denne klage over pengemændenes grænseløse vulgaritet finder vi også i Wilhelm Dinesens bog om pariserkommunen i 1871, han, der selv

var aristokrat, havde lettere ved at acceptere det kommunistiske proletariat, hvis moral var baseret på solidaritet og ikke på penge.

Vi træffer den samme problemstilling hos romantikerne omkring år 1800, der ser ned på »filistrene«, og vi finder den hos Karl Marx og især hos hans elever i det 20. århundrede. Men det er »kræmmersjælen« og ikke »kapitalistsjælen«, som marxisterne fejlagtigt antager, der er roden til det antagne onde.

Og så kan man med rette sætte spørgsmålstegn ved den slemt negative vurdering, som romantiske og aristokratiske intellektuelle til alle tider har givet af handelsmanden og handelsmoralen. Med en agitatorisk overdrivelse kan man måske tværtimod sige: tværtimod. Hvor handelen er gået frem, er freden kommet ind på scenen, såvel indadtil som udadtil i den store politik. Det var handelens interesser, som standsede slægtsfejden og indførte den retfærdige gengældelse og senere bødesystemet, som sikrede mod overdrivelse og ufred. Platons retfærdighed var også fred og harmoni mellem modstridende følelser og sociale spændinger. I den politiske historie går freden altid i fodsporene på handelen.

Den globale afspænding i nutiden har utvivlsomt forbindelse med de voksende interesser i handelsmæssige relationer mellem Øst og Vest i takt med udviklingen i velstand og deraf følgende politisk demokratisering i Sovjet og måske også i Kina. – Den gensidige afhængighed er trods alt også et mindre onde end den gensidige terror, som fandtes i atombalancen.

Vulgariteten og middelmådigheden kan være en prøvelse, især for sarte nerver. Man kunne også ønske sig, at vulgariteten kunne antage knap så fremtrædende former. Der er næppe heller nogen tvivl om, at disse larmende og fritløbende politiske kræfter efterhånden vil blive civiliseret, således som Grækenlands vulgære middelmådighed efterhånden skabte det klassiske Athen, og den europæiske vulgære middelmådighed i det 19. århundrede skabte den borgerlige kultur, og den amerikanske vulgaritet og inkarnation af middelmådighed i samme periode trods alt skabte de økonomiske forudsætninger for en ny kultur, som først nu er ved at tage form.

Det er den udvikling, som vi er vidne til også her i landet i dette forunderlige valgår. Det radikale Venstres sensationelle fremgang i 1968 var det første varsel om, at de gamle politiske ideologier var brugt op, og at en ny klasse af »kulturløse« forstadsbeboere havde meldt sig på arenaen. Så kom Glistrup og siden er det jo gået stærkt, senest med Erhard Jacob-

sens centrums-demokrater. Det er ikke bare et spørgsmål om trækprocenter eller parcelhusbeskatning. En ny klasse er undervejs. Og det er en klasse, som er i fuldkommen modstrid med det marxistiske verdensbillede. Det bliver sikkert den herskende klasse, men af en anden beskaffenhed end den Dich'ske.

Den har middelmådighedens og vulgaritetens vitalitet. Og fremtiden hører den til. Og så kan det ikke nytte, at nutidens magthavere rynker på næsen.

»Salige ere de sagtmodige, thi de skulle arve Jorden« (Matth. 5, 5). Dette sagde Jesus ikke, fordi han mente, at de sagtmodige var de stærkeste. Hvis det havde været meningen, var det hele for banalt. Tværtimod må meningen være den modsatte. Da det er let at få øje på de kloges, de glades, de stærkes, de riges fortrin, må det være påtrængende for et samfund som det jødiske på Kristi tid, da de gamle slægtssamfund var gået til grunde i den nye bykultur, at formulere det radikale krav om næstekærlighed, som var kærligheden til de svage og forkætrede i strid med menneskets natur og på trods af al sund fornuft. Ondt skal gengældes med godt. Og dog: »Vær velvillig mod din modpart uden tøven, medens du er med ham på vejen, for at modparten ikke skal overgive dig til dommeren, og dommeren til tjeneren, og du skal kastes i fængsel«. (Matth. 5. 25).

Det er jo de længstlevende, som skriver historien.

Digtere og dæmoner

Det var vist Sejr Volmer Sørensen, der engang i et svagt øjeblik kom til at tale om »de gode gamle Ungarnshjælpsdage«. Dengang der var underholdning til, og dengang det danske folk endnu var radiolyttere. Dengang Ungarnshjælpen satte gang i salget af TV-apparater, som senere Olympiaden i München skabte et uimodståeligt behov for farve-TV. Men endnu kunne en radioudsendelse af Villy Reunert og Viggo Clausen sætte hele befolkningen på den anden ende: Cuba-mahogni og kongeblåt betræk. Signalement af det småborgerlige Danmark i 50'erne.

Det var dengang den egentlige revolution i dansk kulturliv fandt sted. Da borgerskabets forlorne renæssance, bøndernes overgemte klunker og plys og arbejdernes lakerede stilløshed afløstes af »Danish design«, den populære og praktiske møbelstil i naturtræ, som i løbet af forbløffende kort tid ændrede dansk boligindretning og erobrede hele den civiliserede verden også i den grad at ordet »dansk« stavet på originalsproget i de dyreste amerikanske møbel- og kunstforretninger blev ensbetydende med kvalitet.

Samtidigt skabtes den parcelhusstil, som er enestående i verden som folkeligt fænomen, og som på den anden side efterhånden var medvirkende til at ryste økonomien. I samme periode grundlagdes den biblioteksspolitik, som vor nye kulturminister med rette er stolt af, idet den har medvirket til en enorm vækst i befolkningens læsning.

Når man derfor i nutidens venstreradikale kredse vil pege fingre ad kunstrindalisme og en materialistisk kulturløshed, er det i bedste fald en udpræget mangel på proportionssans og kendskab til den nyere tids historie. På det folkelige plan er der sket en kolossal vækst i sansen for kvalitet og æstetiske værdier.

På den anden side har der været en udpræget modvilje mod den finkulturelle elite, som har været tilbøjelig til at forveksle originalitet og eksperimentering med kedsommelighed. Den yderste konsekvens af denne publikumsfjendtlige og dermed arrogante og nedladende kunstholdning er de marxistiske kommissærers proklamation af kunstens død.

Er der noget at sige til, at det folk, som man vil frelse, gør oprør mod denne tungetalende elite, som påstår, at det er syndigt at more sig, og som selv morer sig med at lave ufuldbårne eksperimenter med og for hinanden. Er der noget at sige til, at befolkningen følger politiske rottefængeres trylleflojter, når kulturarbejderne skyder dem fra sig, og skaber et menneskebillede, som den kun kan opfatte som en karikatur, og en frelse, som den kun kan betragte som en fornærmelse mod voksne mennesker.

Når politikerne bliver ved med at grave gamle politiske ideologier op af den danske muld og efter en overfladisk afpudsning udgiver dem for at være gangbar politisk mønt. Når S-SF vil føre »arbejderpolitik« på socialistisk grundlag og VKR vil føre »borgerlig« politik på »liberalt« grundlag. Herregud, Adam Smith og Karl Marx levede da i det 18. og det 19. århundrede.

Det er i denne forbindelse interessant at notere sig, at professor H. P. Clausen i Det lærde Selskabs 1. Publikation om de religiøse, kulturelle og politiske bevægelser i det 19. århundrede (ny serie, 1973) netop antager, at det 19. århundrede ophørte i løbet af 1950'erne. Tilsyneladende er det en selvmodsigelse, men meningen er selvfølgelig den, at de samfundsforhold, som havde skabt de politiske ideologier i det 18. og det 19. århundrede, først i løbet af 50'erne havde ændret sig så radikalt, – til dels som et resultat af disse ideologier – at fortidens politiske og kulturelle institutioner og ideologier ikke længere havde nogen evne til at beskrive, forklare og styre udviklingen.

Det er derfor paradoksalt, at det 19. århundredes politiske heste netop i 60'erne blev trukket ud af stalden og præsenteret i manegen med en æresrunde. At det var en æresrunde, viser den knusende dom, som blev fældet over de gamle politiske partier, hin mindeværdige 4. december. Men er der noget at sige til, at politikerne svigter, når kulturarbejderne svigter. Og lad os for skams skyld også tage videnskaben med i det fælles forlis.

Når der er noget galt med folkets politiske handlinger, er det nemlig ikke folket, der er noget galt med, men de mennesker, som har som deres forbandede pligt at finde ud af, hvad folket har brug for. Kunstnerne at skabe det menneskebillede folket kan spejle sig i, politikerne de heraf afledede mål, som folket kan slutte op om. Og folket er sjældent så dårligt som sit rygte.

Der forestår et møjsommeligt arbejde, ikke alene for Poul Pegepind

og hans lille tapre skare af venstrevikinger, men for alle partierne. Det er ikke bare de nære ting: skatterne, betalingsbalancen, energikrise. Næh, man har allermest brug for de eventyrlige væsener, som kan høre græsset gro, som kan forstå fuglenes sprog, og som kan granske menneskenes hjerter og nyrer.

Se, alt dette her fører os tilbage til indledningen. For alt dette har vi faktisk siddet fem jævnt fornuftige mennesker og talt om i en radioudsendelse for nylig. Vidste De det? Nej, der kan De bare se. I nutiden er en sag nemlig ikke offentliggjort, fordi den har været i radioen. Det er da også en ejendommelig fornemmelse at sidde foran de sært uvenlige mikrofoner og gøre sit bedste for at lade, som om man finder det meningsfuldt at medvirke i en radioudsendelse, som ingen – bortset måske fra den nærmeste familie – med garanti vil høre, eftersom den går i luften i den bedste fjernsynstid og genudsendes om eftermiddagen, hvor de, der har tid til at høre radio, stiller ind på musikradioen. (Det rørte mit hjerte, at Aarhuus Stiftstidendes radioanmelder øjensynligt havde hørt den udsendelse, jeg taler om, formentlig i embeds medfør). Man sidder med den uvirkelige følelse af at tale ud gennem det åbne vindue og at ordene henvejres med efterårsvinden uden at efterlade sig noget spor. I hvert fald har jeg ikke hverken før eller efter (med den nævnte undtagelse) hørt en lyd, som afkræfter denne fornemmelse.

Man kan da også stille sig selv det spørgsmål, om det overhovedet har nogen mening, at fem tapre skræddere og en heroisk producer sætter sig for at realisere noget, som alle ved er umuligt – med mindre der sker et mirakel – nemlig at gennembryde den uoverstigelige kommunikationsmur. Men man går på med krum hals og gør sit bedste både for at få noget fornuftigt ud af det hele og for at tilfredsstille producerens professionelle og med diskrete vink tilkendegivne ønske om at tiden og planen holdes.

Jeg kom til at tænke på den kinesiske kejser, som var blevet afsat, men som fik lov til at fortsætte inden for murene i »den forbudte by«, med de sædvanlige ritualer, som om intet var hændt. Alt gik videre på den gammeldags manér, uden at det medførte den fjerneste forstyrrelse af de smukke og indviklede ritualer, at de linjer, som engang førte ud til kejserrigets yderste grænser, nu var skåret over ved havemuren.

Nu skal jeg nok holde op med at tale i gåder. Den udsendelse, jeg kredser om, hører til en serie, som arrangeres af provinsradioens Gerd Smidstrup, og som hedder: Ønsker til fremtiden. Fire dygtige forskere af

forskellig observans inviterer forskellige »eksperter« til høring om aktuelle problemer. Sidste gang (den 18. dec.) var det altså mig, der skulle analysere nutidens ungdomsbevægelser og kaste et blik ind i fremtiden.

Vi var meget enige om, at en stor del af nutidens larmende ungdomskultur er et udtryk for en nyromantisk bevægelse. Jeg var tilbøjelig til at betragte romantik i videste forstand, som »følelsens oprør mod forstanden«, og som både et positivt og et negativt fænomen. Positivt fordi kun følelsen kan sætte nye mål, negativt fordi følelsen ofte kommer ud af forstandens kontrol og sætter mål, som er urealistiske. Som eksempler nævnte jeg på den venstre fløj nymarxismens kollektive lykkeland, på den højre fløj glistrupismens egoistiske og skattefri paradis. Det sidste er delvis reaktionen på det første.

Politik er ikke bare at ville, men som Carl Wandel fremhævede det, også at kunne. Og Thorlund Jepsen ville da også mene, at især læreanstalternes ungdom i den grad var isoleret fra det virkelige liv, at de helt havde mistet kontakten med realiteterne i deres kamp mod materialismen. Eva Hemmer Hansen havde hørt fortælle, at kendsgerningerne var som røde køer: Når man ser dem stift i øjnene, forsvinder de. Men kendsgerningerne er nogle slemme krabater; men det er rigtigt, at de sommetider distraherer.

Det er rigtigt, som Elsa Gress siger, at kunsten er eller skal være samfundskritisk. For kun kunsten kan flytte erkendelsens grænsepæle. Videnskaben er bare et redskab for forstanden, som rendyrker enkelte sider af virkeligheden og finder lovmæssigheder på sine begrænsede felter, og sætter os derfor i stand til med denne viden som grundlag at styre de udvalgte processer. Men virkeligheden er ikke bare summen af disse processer. Kun kunsten kan skabe et sandt billede af den hele verden og af det hele menneske. På den anden side forråder kunsten menneskeheden, hvis den fornægter virkeligheden og videnskabens resultater og i stedet enten af vankundighed eller fordi den benægter fakta, skaber et falsk menneskebillede. Kunsten er også at kunne.

Tressernes finkultur havde en sådan tilbøjelighed til at prisgive folket og give det stene for brød og samtidigt i massemedierne præsentere godtfolk for en karikatur af den kulturløse filister, der bare puklede videre af sted for at konkurrere om statussymbolerne. Man skabte myten om det materialistiske rotteræs. Man idealiserede i stedet en asocial nassementalitet, som måtte indgive folket følelsen af at være til grin for sine egne penge. Og det er vistnok det værste, man kan gøre ved mennesker.

Resultatet kender vi. Menneskebilledet blev den 4. december brutalt retoucheret. Rottefængerne havde stort held med at appellere til det, som Kurt Schumacher engang kaldte menneskets indre svinehund.

Reaktionen blev et generelt angreb på velfærdsstaten og den menneskelige solidaritet eller om man vil – næstekærlighed. Den enkelte – den stærke som den svage – må i henhold til dette menneskebillede være sin egen lykkes smed og selv betale for uddannelse, kultur, sygdom og anden ulykke. Men den enkelte har også frihed til frit at tilegne sig samfundsskabte værdier.

Mennesket er et religiøst dyr og har et tilsyneladende uafhjælpeligt behov for en religion, en ideologi, et verdensbillede, og i sidste instans et menneskebillede (antropologi).

Derfor hævner det sig, når det får udleveret karikaturer af de kulturelle og politiske billedproducenter. Jeg hører til dem, der på menneskehedens vegne er pessimist på kort sigt, men optimist på længere sigt. Udviklingen tenderer mod en løbende tilpasning mellem reelle behov og samfundsindretning, men udviklingen går ikke efter en ret linje men i siksak.

Vi har været i sik nu er vi – som forudset – langt ude i sak. Men mennesket er på trods af svinkeærinder i den kollektivistiske boldgade og nu på den individualistiske galej, en uopløselig blanding af individ og samfund, af egoisme og altruisme. Og danskerne befinder sig i en sådan almindelig tilstand af velstand og veloplyst snusfornuft, at de med glæde og taknemlighed modtager den politiker, som med fantasi og dygtighed fortolker deres inderste drømme og idealer. Men det er måske ingen skade til, at snerten af oliekrisen bringer os tilbage til den realistiske erkendelse af, at de økonomiske ressourcer ikke er ubegrænsede.

Gammelpolitikerne er vel i for høj grad – og mod bedre vidende – faldet for servicedemokratiets fristelser: at give folk det, som de siger, de ønsker her og nu. Og det har i stigende grad været materielle goder. Lad os ikke heller hyklerisk optræde som gentlemen og foregive, at penge ikke er noget vi taler om.

Ungdomskulturen har med rette stillet spørgsmål ved de materielle værdier som mål. Men lad os bare være her: Penge er ikke en uoverstigelig hindring for opnåelse af menneskelig lykke! De er det middel, hvormed man kan realisere sine immaterielle mål. For alle mål er paradoksalt nok immaterielle, det er bare midlerne som er mere eller mindre materielle. Nypolitikerne optræder i den henseende ikke et hak bedre end gam-

melpolitikerne. De appellerer i endnu højere grad til de nære og materielle behov: parcelhus, bil og forbrug i det hele taget.

Men en politiker skal ikke bare ville genvælges, selv om dette for en demokratisk politiker er noget væsentligt. Han skal altså ikke alene lade sig lede af folkets nære ønsker. Han skal på den anden side heller ikke forsøge at tvinge samfundsudviklingen i en retning og i et tempo, som store dele af befolkningen ikke kan acceptere. Vi kender resultatet.

Henrik Pontoppidan fortæller i: De dødes Rige om politikeren Enslev, der som forklaring på sin store folkelige tilslutning gav: at han aldrig med sikkerhed vidste, hvornår han ledte og hvornår han blev ledet af folket. Thi folket ønsker at blive ledet, men vender ryggen til den leder, som fejlfortolker dets indre billede, og som undervurderer dets evne og vilje til på én gang at være sig selv nærmest og at være sin broders vogter.

Den store politiker er selv en digter, og som alle store digtere en mangelvare. Man kan iagttage at mennesket i et desperat savn af rigtige digtere vender sig mod charlatanen – og gøgleren.

Sæt verden var til!

Svend Aage Madsen, en af vore få forfattere af internationalt format, har skrevet en bog, som går ud fra den tænkte forudsætning, at virkeligheden eksisterer. »Sæt verden er til« hedder bogen.

Den handler om en mand, som læser en bog, der handler om de bøger, som han og hans personer hver især er ved at skrive om deres liv. De skriver hver sin bog og skaber dermed hver sin verden efter hver sine behov og ideer.

Men det er alligevel som om visse begivenheder og visse personer går igen i de forskellige versioner. Er det udtryk for, at forfatteren trods alt mener, at virkeligheden er til forud for vor erkendelse? Eller mener han det modsatte, idet hele bogen og dermed de andre bøger er skrevet af en enkelt person?

Vi får ikke noget svar, idet bogens titel underfundigt giver mulighed for begge tolkninger.

Det er heller ikke afgørende for læsningen af bogen, hvilken erkendelsesteori forfatteren bekender sig til. Forfatteres opgave er ikke at demonstrere ideologier eller filosofiske systemer.

Intet er så kedsommeligt som den såkaldte »engagerede« kunst. Traktater skrives bedst af fagfolk.

Kunstneren kan derimod med sin fabulerende evne illustrere en filosofisk, en ideologisk eller en almenmenneskelig problemstilling. Oehlenschläger har engang givet udtryk for den opfattelse, at videnskaben udtrykker sig abstrakt, medens kunsten nærer sig ved den konkrete billeddannelse.

Man må i et kunstværk ikke kunne høre Gud knirke med maskineriet.

En kunstners format kan direkte aflæses af hans fabulerende evne, dvs. hans evne til at skabe en konkret virkelighed. Ikke en afbildning af en kendt virkelighed. Den dokumentariske eller halvdokumentariske kunst er kun velegnet for de hel- eller halvstuderede røvere.

Den virkelighed, kunstneren skaber, er en konstruktion, som naturligvis kan benytte elementer af den »kendte« virkelighed, men som principielt er

en konstruktion, for så vidt som elementerne sættes sammen på en anden måde.

Kunsten ligger nu i, at denne komposition på en overrumplende måde afslører nye sammenhænge i verden eller i læserens bevidsthed.

Hvordan sådan noget går til, ved jeg ikke. Hvis jeg vidste det, vidste jeg også hvad kunst var. Og det er der, så vidt mig bekendt, ikke nogen der har kunnet give en opskrift på. I så fald ville der vel heller ikke være så megen dårlig kunst?

Det får mig forresten til at tænke på det unge menneske, der i sin tid skulle op i elektricitet til sin eksamen på Polyteknisk Læreanstalt. – Hvad er elektricitet? blev han spurgt.

Det kan jeg ikke huske, men jeg vidste det, inden jeg gik hjemmefra, svarede det unge menneske, som i sin befippelse måtte gå ud fra, at det var et ganske elementært spørgsmål.

Det var beklageligt, svarede den elskelige professor, havde De ikke glemt det på vejen herhen, ville De i dette øjeblik have lagt grunden til Deres verdensberømmelse.

Vor forfatter, som er en stor kunstner, formår at konstruere en eller flere virkeligheder og samtidig at opretholde et kvalmende ubehag hos læseren, der suggereres til at opleve usikkerheden og angsten over for det grundlæggende spørgsmål, om verden eksisterer eller skabes af den menneskelige bevidsthed.

Forfatteren får også læseren suggereret til at tro på kærligheden og på menneskenes evne til at leve i samfund, som ikke er styret af lov og orden.

Kunstnere taler nemlig ikke til forstanden men til følelsen. Sluteffekten i Graham Greenes seneste bog: Konsulen, er også som en tiger, der bagfra overrumpler læseren, efter at hans forstand er dysset til ro. Men Graham Greene er også en gammel ræv.

Når man lægger bogen fra sig, er trylleringen brudt, og alle de gustne overlæg trænger sig på og sætter verden på plads igen. Alt det vi ved om, hvordan menneskene er, og hvordan samfundet må være indrettet, hvis det ikke skal falde fra hinanden.

Det er undertiden som om selv de største digtere ikke er i stand til at rekonstruere det mareridt, som virkeligheden i sig selv kan være. Jeg tænker her i almindelighed på samfundsudviklingen i de vestlige lande og naturligvis specielt på den aktuelle situation i vort eget lille velordnede samfund.

The Economist skrev fornylig, at demokratiet ikke hidtil var blevet be-

varet i noget samfund, hvor inflationsraten var over 20 % på årsbasis. I hvor mange år?

I fjernsynet viste Horisont med den pokeragtige Robert Christiansen som croupier, hvordan et mønsterdemokrati ædes op indefra af stagflation: inflation og manglende økonomisk vækst, stagnation.

Christiansen viste fundamenterne til et nyt justitspalads. Her slap pengene op for flere år siden. Det billede gik lige ind. Det var anskuelsesundervisning, ikke forklaring. Det var kunst.

Inflationsraten havde i de senere år ligget mellem 75 % og 95 %. Halvdelen af befolkningen levede i hovedstaden, og var det ikke 50 %, som var ansat ved det offentlige, medens endnu en stor del var omfattet af de offentlige velfærdsprogrammer, som blev indført i de gode tider, som nu ligger 30–40 år tilbage?

Uruguay er et landbrugsland uden egne råstofressourcer. Man eksporterer oksekød, selv om man spiser en god del selv. Det nye militærstyre havde ophævet rationeringen af oksekød, men havde også sit hyr med bare at nedtrappe inflationstakten.

Præsidenten mente ikke, at der var tale om noget militærdiktatur, selv om parlamentet var afskaffet, selv om pressefriheden var ophævet, og selv om flere tusinde mennesker var fængslet for politisk virksomhed på trods af frifindelse ved domstolene.

Han henviste til, at parlamentet havde saboteret lovgivningen, havde beskyttet tupamaroterroristerne – eller bypartisanerne – og at et demokrati med nødvendighed måtte beskytte sig mod de grupper, som bekæmpede demokratiet ved at udnytte en mangelfuld grundlov. Grundloven måtte laves om.

Men naturligvis. Alt dette var i Sydamerika og burde egentlig kunne glide over skærmen og gennem bevidstheden på samme måde som de andre eksotiske og underholdende indslag, vi er vænnet til at betragte fra lænestolen.

Og alligevel. Sæt verden er til! Sæt at dette var virkeligheden, ikke bare på et bestemt sted og på et givet tidspunkt, men den digteriske virkelighed. Den virkelighed, som siger noget væsentligt om vor tilværelse og dens almindelige vilkår. Sæt at dette bare i en let streg tegner et billede af fremtidens Danmark.

Den dag ØK ikke indskrænker sig til bare at skrive spidse skrivelser til regeringen, og industrirådet ikke nøjes med en trussel om at boykotte folketingets love. Den dag man i fortvivlelsens yderste selvhjælp og i et vel-

ment og velbegrundet forsvar for sit eget og landets økonomiske liv tager sagen i sin egen hånd. Den dag marxisterne ikke bare bliver skældt ud i dagspressen, men spærret inde i Horserød.

Bevar min mund for den slags fantasterier. Det ville de pæne mennesker aldrig kunne finde på. Og hvor finder man en officer i Danmark, som ville have tilstrækkelig selvhøjtidelighed til at aflevere de fornødne patriotiske bravader?

Naturligvis sker den slags ting ikke i Danmark. I hvert fald ikke på denne måde. Jeg ville tro, at man ikke engang ville drømme sådan noget, og slet ikke i farver.

Men alligevel kan man nære en vis bekymring for fremtiden i det moderne nærdemokratiske samfund, som er baseret på forudsætningen om, at alt er tilladt, og forventningen om, at den fremtidige inflation vil løse problemerne med betaling af den gæld, som man endnu kan stifte til øjeblikkelig tilfredsstillelse af sine ubegrænsede behov.

Et samfund, hvor den ubegrænsede egoisme nødtørftigt tilsløres af nyliberale eller nymarxistiske gevandter. Et samfund, der ikke kan styres, fordi det ikke vil styres, idet alle forlader sig på deres repræsentanter i interesseorganisationerne, som har deres spejlbillede i folketingets mangfoldighed.

Hvor alle er enige om, at det offentlige skal spare, men hvor de politiske kræfter og interesseorganisationer holder hinanden i en ustabil ligevægt og blokerer nødvendige prioriteringer.

Og var det så endda kun i Danmark, så kunne vi da fortsætte med at lade udlandet finansiere vore velfærdsprogrammer. Men The Economist tænkte af gode grunde nærmest på England med sine dystre spådomme, og selv i USA har vi noget så naturstridigt som en inflationsrate på over 6 %.

Hvordan lærer man at leve med fuld beskæftigelse og en rimelig balance over for udlandet og i den indenlandske økonomi? I trediverne lærte man at producere sig ud af industrialismens krise ved at stimulere købekraften. I tresserne lærte man at leve med fuld beskæftigelse i en periode med en skjult arbejdskraftreserve.

Pessimisterne mener ikke, at der findes noget middel mod den nyeste udvikling mod stagflation. Medicinmisbrug har gjort befolkningen immun. Og selvdisciplin har ikke kunnet erstatte de disciplinære foranstaltninger, som det gamle samfund var bygget på. Samfundets magt er magtesløs.

Optimisterne henviser til, at menneskets undertiden paradoksale fornuft

hidtil har fundet en løsning på problemerne. Det er også rigtigt. Men vi er også kommet til et stadium i samfundsudviklingen, som ikke tidligere har eksisteret.

Vi ved, at demokratiet har haft en chance under ganske bestemte økonomiske og sociale forhold gennem historien. Hvad vi ikke ved er, om ethvert kendt eksempel herpå har været og vil blive parenteser i et almindeligt udviklingsforløb. Demokratiets udvikling imod fuldkommenheden har tidligere ført til demokratiets ophævelse.

Men vi ved også, at historien ikke forløber automatisk styret af naturlige kræfter, men at menneskets fornuft og opfindsomhed kan og vil gribe regulerende ind. Men hvordan?

Undertiden griber man sig i at sige til sig selv: Når du kniber dig i armen, eller når du ruller rullegardinet op, vågner du, og så er mareridtet forbi. Du kan derfor tage det ganske roligt. Det er jo kun en drøm.

Men sæt nu verden er til.